

ตำราแพทย์แผนโบราณทั่วไป

สาขาเวชกรรม

เล่ม 1

จัดทำเพื่อ
ใช้ประกอบการเรียน
ค้นหาข้อมูล คำตอบ
และ เพื่อเตรียมตัวสอบ

สารบัญ

- บทที่ 1 ประวัติการแพทย์แผนไทย
- บทที่ 2 จรรยาแพทย์แผนไทย
- บทที่ 3 ความรู้เบื้องต้นของแพทย์แผนไทย (กิจ 4 ประการ)
1. รู้จักที่ต้งแรกเกิดของโรค
 2. รู้จักชื่อของโรค
 3. รู้จักยารักษาโรค
 4. รู้จักว่ายาอย่างไรรักษาโรคได้
- บทที่ 4 การวินิจฉัยโรค
1. คัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัย
 2. คัมภีร์โรคนิทาน
 3. คัมภีร์ธาตุวิภังค์
 4. คัมภีร์ธาตุวิวรรณ์
- บทที่ 5 โรคไข้ต่าง ๆ
1. คัมภีร์ฉันทศาสตร์
 2. คัมภีร์ตักศิลา
 3. คัมภีร์สิทธิสารสงเคราะห์
- บทที่ 6 โรคในปากในคอ
- คัมภีร์ मुखโรค
- บทที่ 7 โรคของมารดาและเด็ก
- คัมภีร์ปฐมจินดา
- บทที่ 8 โรคโลหิตระดูสตรี
- คัมภีร์มหาโชตรัต

บทที่ 1 ประวัติการแพทย์แผนไทย

ประวัติการแพทย์แผนไทยนั้นเริ่มมีบันทึกไว้ตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล มีชายผู้หนึ่งชื่อชิวโกมารภัจจ์ มีความสนใจในการศึกษาวิชาแพทย์ เพราะเหตุว่าเป็นวิชาที่ประกอบอาชีพไม่เบียดเบียนผู้ใด เป็นผู้ปฏิบัติประกอบด้วยเมตตากรุณาเกื้อกูลแก่ความสุขของมนุษย์ จึงได้ไปศึกษาวิชาทางแพทย์ในสำนักแพทย์ ผู้ที่ศึคาปาโมกข์ในเมืองดักศิลา ท่านเป็นผู้ที่ฉลาดสามารถในการศึกษา เรียนได้มาก เรียนได้เร็ว ทรงจำได้เร็วทรงจำได้ดี ไม่หลงลืม สามารถรักษาคนไข้คนเดียวก็หายได้ในเวลาต่อมาพระเจ้าพิมพิสารประชวรเป็นโรคพระภคันทละ คือโรคริดสีดวงทวาร ก็ทรงโปรดให้หมอชิวโกเข้าไปถวายการรักษา หมอชิวโกถวายการรักษาด้วยการทายาเพียงครั้งเดียว พระเจ้าพิมพิสารก็ทรงหายโรค จึงโปรดให้เป็นแพทย์หลวงบำรุงพระองค์ และฝ่ายใน กับบำรุงพระสงฆ์ นับว่าหมอชิวโกเป็นแพทย์ผู้ที่มีความรู้ความสามารถผู้มีชื่อเสียงในครั้งพุทธกาลและมีผู้เคารพยกย่องอย่างมาก

ประวัติการแพทย์แผนไทยมีการค้นพบศิลาจารึกของอาณาจักรขอม ประมาณปี พ.ศ. 1725-1729 จารึกไว้ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลโดยการสร้างสถานพยาบาล เรียกว่าอโรคยศาลา และมีผู้ทำหน้าที่รักษาพยาบาล ได้แก่ หมอ พยาบาล เภสัชฯ รวม 92 คน มีพิธีกรรมบวงสรวงพระโภสัชยครุไวฑูรย์ด้วยยาและอาหารก่อนแจกจ่ายให้แก่ผู้ป่วย ต่อมามีการค้นพบหินบดยาสมัยทวารวดีซึ่งเป็นยุคก่อนสุโขทัย และจากศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชที่ค้นพบทำให้ทราบว่า ได้บันทึกไว้ว่า ทรงสร้างสวนสมุนไพรขนาดใหญ่บนเขาหลวงหรือเขาสรรพยา เพื่อให้ราษฎรได้เก็บสมุนไพรไปใช้รักษาโรคนานเจ็บป่วย การแพทย์ในสมัยอยุธยาแนวคิดที่ว่า ชีวิตหรือร่างกายของมนุษย์ประกอบด้วยธาตุทั้ง 4 ผู้ที่ไม่เจ็บป่วยแสดงว่ามีความสมดุลย์ของธาตุทั้ง 4 เมื่อเกิดความเจ็บป่วยแสดงว่าธาตุทั้ง 4 นั้นมีความไม่สมดุลย์เกิดขึ้น นอกจากนี้ยังมีความเชื่อทางไสยศาสตร์และโหราศาสตร์เข้ามาเกี่ยวข้องอย่างมากเป็นผลมาจากสภาพของชุมชนและสังคม

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พบบันทึกว่า มีระบบการจัดหายาที่ชัดเจนสำหรับประชาชน มีแหล่งจำหน่ายยาและสมุนไพรหลายแห่งทั้งในและนอกกำแพงเมือง มีการรวบรวมตำรายาต่าง ๆ ขึ้นเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ การแพทย์แผนไทย เรียกว่า ตำราพระโอสถพระนารายณ์ การแพทย์แผนไทยสมัยนี้รุ่งเรืองมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งการนวดไทย การแพทย์ตะวันตกเริ่มเข้ามามีบทบาท โดยมีชนนารีชาวฝรั่งเศสได้จัดตั้งโรงพยาบาลรักษาโรค แต่ก็ขาดความนิยมและล้มเลิกไป

การแพทย์แผนไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดโพธารามหรือวัดโพธิ์ขึ้นเป็นอารามหลวง ให้ชื่อว่าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และทรงให้รวบรวมและจารึกตำรายา และฤกษ์ตัดตนและตำราการนวดไทยไว้ตามศาลาราย สำหรับการ จัดหาของทางราชการ มีการจัดตั้งกรมหมอ โรงพระโอสถคล้ายกับในสมัยอยุธยา ผู้ที่รับราชการเรียกว่าหมอหลวง ส่วนหมอที่รักษาประชาชนทั่วไป เรียกว่า หมอราษฎร หรือ หมอเฉลยศักดิ์

รัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเห็นว่าคัมภีร์แพทย์ ณ โรงพระโอสถ สมัยอยุธยาสูญหายไป เนื่องจากช่วงนั้นมีสงครามกับพม่า 2 ครั้ง บ้านเมืองถูกทำลายและประชาชนรวมถึงหมอแผนไทยถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลย ทำให้ตำรายาและข้อมูลเกี่ยวกับการแพทย์ของไทยถูกทำลายไปด้วย จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เหล่าผู้ชำนาญโรคและสรรพคุณยา รวมทั้งผู้ที่มีตำรายาดี ๆ นำเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายและให้กรมหมอหลวงคัดเลือก และจัดเป็นตำราหลวงสำหรับโรงพระโอสถ พ.ศ. 2359 มีพระราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ตรากฎหมายชื่อว่า กฎหมายพนักงานพระโอสถถวาย

รัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ อีกครั้ง และโปรดเกล้าฯ ให้มีการจัดตั้งวิทยาลัยแพทย์ไทยแห่งแรก คือ วิทยาลัยแพทย์แผนโบราณวัดโพธิ์ ในงานฉลองวัดโพธิ์ รัชสมัยนี้ ทรงพระดำริว่า อันตำรายาไทยและการรักษาโรคแบบอื่น เช่น การบีบ นวด ประคบ หมอที่มีชื่อเสียงต่างก็หวงตำราของแต่ละคนไว้เป็นความลับ และพร้อมทั้งได้ทรงดำริว่า การรักษาโรคทางตะวันตกกำลังจะแผ่อิทธิพลเข้ามาในประเทศไทย และในเวลาอันใกล้ น่าจะบดบังรัศมีของการแพทย์ไทยเสียหมดสิ้น สุดท้าย อาจไม่มีตำรายาไทยเหลืออยู่เพื่อประโยชน์ของอนุชนรุ่นหลังก็ได้ จึงทรงประกาศให้ผู้มีตำรับตำราไทยโบราณทั้งหลายได้ช่วยกันบอกตำรับยาต่าง ๆ ที่มีสรรพคุณดีและเชื่อถือได้เท่าที่มีอยู่สมัยนั้นนำมาบันทึกเป็นหลักฐานไว้บนหินอ่อน ประดับไว้ตามผนังโบสถ์ ศาลาราย บนผนังเสาและกำแพงวิหารครอบพระเจดีย์สี่องค์ ณ วัดพระเชตุพนฯ (วัดโพธิ์) และตามศาลาต่าง ๆ ที่ได้รับบูรณะในครั้งนั้น ศิลาจารึกนี้ เป็นตำราบอก สมัญฐานของโรคและวิธีการรักษา ยังได้มีการจัดหาต้นสมุนไพรที่ใช่ปรุงยาและหาได้ยากมาปลูกไว้ในวัดเป็นจำนวนมากนอกจากนั้นได้ทรงให้ปั้นรูปฤกษ์ตัดตนในท่าต่าง ๆ เพื่อช่วยให้เป็นนิทรรศการ ให้แก่ผู้ประสงค์จะฝึกตนเป็นแพทย์ หรือหาทางบำบัดตนเป็นสาธารณสุขทาน นับว่าเป็นการจัดการศึกษาให้กับประชาชนรูปแบบหนึ่งตำรายาเหล่านี้ถึงพอจะทราบกันดีในบรรดาหมอไทยและตำราดีจริง ๆ ก็คงไม่ได้รับ การเปิดเผยที่แท้จริง แต่ก็ใช้อนุสรณ์และเป็นวิทยาลัยการแพทย์ของเมืองไทย รัชสมัยนี้มีการนำการแพทย์แผนตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ เช่น การปลูกฝี ป้องกันไข้ทรพิษ การใช้ยาเม็ดควินิน รักษาโรคไข้จับสั่น เป็นต้นโดยคณะมิชชันนารีชาวอเมริกัน นำโดยนายแพทย์แดนบีช บรัดเลย์ ซึ่งคนไทยเรียกว่า หมอบรัดเลย์

รัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้นำการแพทย์แผนตะวันตกมาใช้มากขึ้น เช่นการสูติกรรมสมัยใหม่ แต่ไม่สามารถให้ประชาชนเปลี่ยน

ความนิยมได้ เพราะการรักษาพยาบาลแผนไทยเป็นจารีตประเพณีและวัฒนธรรมสืบเนื่องกันมา และเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของไทย

รัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปี พ.ศ. 2431 มีการจัดตั้งศิริราชพยาบาลขึ้นและมีการเรียนการสอนและให้การรักษาทั้งการแพทย์แผนไทยและแผนตะวันตกร่วมกัน หลักสูตร 3 ปี การจัดการเรียนการสอนและบริการรักษาทางการแพทย์ทั้งแผนไทยและแผนตะวันตกร่วมกันเป็นไปด้วยความยากลำบากและขัดแย้งระหว่างผู้สอนและผู้เรียนเป็นอย่างมาก ด้วยหลักการแนวคิดและวิธีการเรียนการสอนที่แตกต่างกัน ทำให้ยากที่จะผสมผสานกันได้ มีการพิมพ์ตำราแพทย์สำหรับใช้ในโรงเรียนแพทย์เป็นครั้งแรกในปี 2438 ชื่อตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ เล่ม 1 - 4 ได้รับยกย่องให้เป็นตำราแห่งชาติฉบับแรก ต่อมาพระยาพิชณุประสาธเวช เห็นว่าตำราเหล่านี้ยากแก่ผู้ศึกษา จึงพิมพ์ตำราขึ้นใหม่ได้แก่ ตำราแพทย์ศาสตร์สงเคราะห์ฉบับหลวง 2 เล่ม และตำราแพทย์ศาสตร์สังเขป (เวชศึกษา) 3 เล่ม ซึ่งยังคงใช้เป็นคัมภีร์ทางการแพทย์มาจนทุกวันนี้

รัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ปี พ.ศ. 2456 มีการสั่งยกเลิกวิชาการแพทย์แผนไทย โรงเรียนราชแพทยาลัย ใน พ.ศ. 2466 มีประกาศให้ใช้พระราชบัญญัติการแพทย์เพื่อเป็นการควบคุมการประกอบโรคศิลปะเพื่อป้องกันอันตรายที่อาจเกิดกับประชาชนอันเนื่องมาจากการประกอบโรคศิลปะของผู้ที่ไม่มีความรู้และมิได้ฝึกหัดด้วยความไม่พร้อมในด้านการเรียนการสอน การสอบ และการประชาสัมพันธ์ทำให้หมอพื้นบ้านจำนวนมากกลัวถูกจับจึงเลิกประกอบอาชีพนี้ บ้างก็เผาตำราทิ้ง

รัชกาลที่ 7 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ตรากฎหมายเสนาบติแบ่งการประกอบโรคศิลปะออกเป็นแผนปัจจุบันและแผนโบราณ และกำหนดว่า (1) ประเภทแผนปัจจุบัน คือ ผู้ประกอบโรคศิลปะโดยความรู้จากตำราอันเป็นหลักวิชาโดยสากลนิยมซึ่งดำเนินและจำเริญขึ้น โดยอาศัยการศึกษา ตรวจค้น และทดลองของผู้รู้ในทางวิทยาศาสตร์ทั่วโลก (2) ประเภทแผนโบราณ คือ ผู้ประกอบโรคศิลปะอาศัยความสังเกต ความชำนาญอันได้สืบทอดกันมาเป็นที่ตั้ง หรืออาศัยตำราอันมีมาแต่โบราณ มิได้ดำเนินไปในทางวิทยาศาสตร์

รัชกาลที่ 9 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ในปี พ.ศ. 2500 มีการจัดตั้ง สมาคมของโรงเรียนแพทย์แผนโบราณ ได้ก่อตั้งขึ้นที่วัดโพธิ์ กรุงเทพฯ นับแต่นั้นมา สมาคมต่าง ๆ ก็ได้แตก สาขาออกไป ปัจจุบันก็มีโรงเรียนแพทย์แผนโบราณที่มีการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องอยู่เป็นจำนวนมากทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ใน ปี พ.ศ. 2525 ได้ก่อตั้งโรงเรียนอายุรเวทวิทยาลัยฯ โดยศาสตราจารย์พิเศษนายแพทย์อวย เกตุสิงห์ และคณะเป็นผู้ก่อตั้งขึ้น และอยู่ในพระสังฆราชูปถัมภ์ของสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก กับพระราชูปถัมภ์ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยาม

บรมราชกุมารีฯ ให้การอบรมศึกษาด้านการแพทย์แผนโบราณแบบประยุกต์มาจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้

บทที่ 2 จรรยาแพทย์แผนไทย

ผู้ที่จะเป็นหมอจะมีแต่วิชาความรู้เกี่ยวกับยาและรู้จักโรคเท่านั้นยังไม่เพียงพอ ควรต้องเป็นคนมีอัธยาศัยเรียบร้อย เป็นที่พอใจของคนทั้งหลายด้วย จึงจะเป็นหมอดีได้ ถ้ามีแต่ความรู้วิชาของหมอแต่ไม่เป็นผู้โอบอ้อมอารีต่อคนทั้งหลายแล้วก็ไม่มีใครนับถือ ย่อมจะทำให้ความรู้ของตนเองเสื่อมไปด้วยไม่มีใครหาไปรักษา เพราะฉะนั้นหมอต่อมมีอัธยาศัยไมตรีอันดี เพื่อเป็นคุณธรรมประจำใจ ให้ประพฤติปฏิบัติอยู่สม่ำเสมอ และหมอดีนั้นย่อมประกอบไปด้วยคุณธรรมดังต่อไปนี้คือ

1. เมตตาจิตแก่คนไข้

ด้วยคนไข้อันได้รับความทุกข์เวทนาครอบงำอยู่ในใจอยู่แล้วไม่มากก็น้อย มีจิตและการคิดหวังพึ่งหมอ หมอไปถึงก็จิตใจ อายจะได้ฟังคำอธิบายชี้แจงอาการโรคของตนให้เข้าใจแจ่มแจ้งจากหมอ ถ้าหมอนั้นเป็นผู้ที่มีเมตตาปราณีให้คนไข้เป็นที่ชื่นชมยินดีแล้ว ความสุขโสมนัสก็จะบังเกิดมีแก่คนไข้ เป็นทางที่จะบรรเทาไขใจ ให้หมดหรือน้อยลงไปได้ และจะเชื่อฟังถ้อยคำของหมอผู้นั้นด้วย เมื่อความวิตกอันเป็นทุกข์ในใจเบาบางลง น้ำเลี้ยงหัวใจก็ผ่องใส โรคที่มีอยู่ในกายก็จะพลันหายได้โดยไม่ช้าวันนัก คนไข้ที่หายนั้นก็เคารพนับถือหมอนั้นต่อไป เป็นอาณิสย์สักส่วนหนึ่ง แต่ถ้าหมอนั้นเป็นคนโหดเหี้ยม ไม่มีเมตตาจิตแก่คนไข้แล้ว ย่อมไม่เป็นที่ยินดีของคนไข้ ความวิตกกังวลก็ มีอยู่รำไป นับว่าเป็นไขบังเกิดเพิ่มขึ้นอีกส่วนหนึ่งด้วย เป็นเหตุที่จะให้โรคที่อยู่ในร่างกายนั้นกำเริบขึ้นได้ พอที่จะหายเร็วก็เป็นช้านานวันไป หรือบางทีไขทรุดหนักลง ทำให้ยากแก่การรักษาพยาบาล ชอ้นนี้อาจเป็นไปได้ เพราะฉะนั้นเมตตาจิตจึงมีคุณธรรมเกื้อกูลแก่หมอแล คนไข้ด้วย หมอควรจะต้องตั้งเมตตาจิตไว้ในสันดาน สิ่งนี้จัดว่าเป็นเครื่องประดับของหมอประการหนึ่ง

2. ไม่เห็นแก่ลาภ

ลาภผลที่จะได้แก่ตนนั้น ย่อมเป็นที่ปรารถนาเป็นที่ยินดีอยู่ด้วยกันทุกคน แต่บุคคลผู้มีอัธยาศัยเรียบร้อย ต้องตั้งตนให้เป็นที่นับถือของคนทั้งหลายแล้ว ย่อมไม่เพ่งเล็งเอาด้วยอุบายหรือกตขี้อลอลวงเลยเมื่อมีผู้คนหาหมอไปรักษาไข ควรตั้งใจเสียก่อนว่าจะไปรักษาเขาให้หายเพื่อเอาชื่อเสียง รักษาโดยสุจริต เมื่อผู้นั้นหายไขแล้วขวัญข้าวค้ายาย่อมมีอยู่เอง ถึงหากว่าตามธรรมดาเคยได้เท่านั้นเท่านี้ ถ้าคนที่ขัดสนจะให้เท่านั้นไม่ได้หรือไม่มีจะให้เลย ก็ไม่ควรจะเพิกถอนละเมิดเสีย ควรจะช่วยอนุเคราะห์มีเมตตาจิตเป็นที่ตั้ง คือ ได้เท่าไรก็เอาเพียงเท่านั้น หรือไม่ได้เลยก็ไม่เป็นไร ถึงอย่างไรเราก็ยังคงมีจิตใจเป็นกุศลดีอยู่นั่นเอง คุณความดีอันนี้จะมีแก่ตน คนทั้งหลายจะเคารพนับถือ ลาภผลก็จะได้มาภายหลังเป็นแน่ แต่ถ้าหมอเป็นคนที่มีความโลภเห็นแก่ลาภอยู่เป็นนิตย์ ไข

พอที่จะหายได้ในไม่ช้าวันก็แกลังหน่วงเหนียวไว้ให้หายช้า หรือใช้เป็นยาที่ไม่
 นำตอกอกตกใจกับออกไปเสียอย่างหนึ่ง เพื่อให้คนไข้หรือเจ้าของไข้ตกใจหรือคิด
 อมยแต่จะได้ขวัญข้าว ค่ายาค่าป่วยการให้มากด้วยประการใด ๆ ประการหนึ่ง

3. ไม่เป็นคนโง่อาด

ผู้ที่แสดงคำโง่อาดให้เกินกว่าความรู้ของตน เป็นต้นว่ารักษาไข้อะไรหาย
 สักรายหนึ่งก็เอาขึ้นตั้งไปที่ไหนก็อวดรำไป ความรู้จริงแก่ใจไม่รู้ถึง แต่พูดเกินกว่า
 ความรู้ ไปพบคนไข้ที่ตนพูดว่ารู้เข้าแต่รักษาไม่ได้เขาก็จะเรียกว่าเป็นหมอไม่มีภูมิ
 ย่อมเป็นที่หมิ่นประมาทของคนทั้งหลาย ต่อไปไม่มีใครเชื่อถือ เลยพาให้ความรู้
 ที่มีอยู่บ้างนั้นเสื่อมไปด้วย เพราะฉะนั้นเป็นข้อที่ควรต้องระวัง ถ้าพูดตามความที่ได้
 เรียนรู้อาจจะทำได้จริง ก็ไม่นับว่าเป็นคนโง่อาด แต่ถึงดังนั้นก็ต้อพูดได้ ในเมื่อ
 ถึงคราวที่จะพูด ถ้าเอาไปพูดเสียรำไปก็ตกอยู่ในฐานะโง่อาดเช่นกัน พาให้เสื่อม
 เสียความเชื่อได้เหมือนกัน ที่จริงความรู้ที่มีอยู่ในตนนั้นไม่จำเป็นต้องโง่อาดอะไร
 สุดแต่ถึงคราวที่ต้องใช้ก็ทำใ้ปรากฏแก่คนทั้งหลาย แล้วกิตติศัพท์ความเลื่อง
 ลือก็จะปรากฏขึ้นเอง ย่อมจะเป็นที่เชื่อถือยำเกรงของคนทั้งหลายด้วย ความไม่โง่
 อวดนี้จัดเอาเป็นเครื่องประดับของหมอประการหนึ่ง

4. ไม่ปิดบังความเขลาของตนไว้

เมื่อได้ตรวจคนไข้พิเคราะห์ก็รักษาอาการตลอดแล้วจะต้องเข้าใจว่าเป็นโรค
 อะไร เกิดขึ้นเพราะอะไรสามารถที่จะรักษาพยาบาลให้หายได้หรือไม่ ถ้าตกลงว่า
 จะรักษาให้หายได้ จึงรักษาพยาบาลตามความรู้ความสามารถของตน ถ้าไป
 พบปะไข้ที่ตนไม่เคยรักษา หรือความรู้ของตนไม่เพียงพอที่จะรักษาได้ ก็พึงแสดง
 ให้เจ้าของไข้เขารู้เสียแต่ต้นมือ เพื่อเขาจะได้ไปหาหมออื่นรักษา ถ้าจะให้ดีตนรู้ว่า
 ใครจะรักษาได้ ก็แนะนำบอกให้เขาด้วยก็จะเป็นที่ยินดีของเจ้าของไข้ ถึงหากว่า
 ไข่นั้นจะไม่หาย เพราะตนรักษาก็ดี ตนก็ยอมจะได้ความนิยมนับถือต่อไปว่าเป็นคน
 ไม่ปิดบังความเขลาของตนไว้ ถ้ารักษาไข้เขาด้วยความที่ไม่เข้าใจไข้ก็จะทรุด
 หนักลง ในที่สุดจะถึงอันตรายแก่ชีวิตก็จะเป็นไปได้ เมื่อเป็นเช่นนี้หมอนั้นจะได้รับ
 ความติเตียนของคนทั้งหลายแล้วจะเป็นทางให้เสื่อมเสียจากลาภผล เพราะฉะนั้น
 ความที่ไม่ปิดบังความเขลาไว้ จึงจัดเป็นเครื่องประดับของหมอประการหนึ่ง

5. ไม่ปิดบังความดีของผู้อื่น

เมื่อได้ยินได้ฟังเขาสรรเสริญคุณวิชาของผู้อื่น ควรทำอหยาตย์ให้แซมขึ้น
 สรรเสริญตามเขา เมื่อผู้นั้นชอบอหยาตย์ของเราดังนี้ ย่อมมีจิตใจรักใคร่จะเป็นมิตร
 กับเราบ้าง คุณธรรมอันนี้ย่อมเป็นทางสืบสนธิในสามัคคี ซึ่งนักปราชญ์ทั้งหลาย
 ย่อมกล่าวสรรเสริญว่าเป็นกัลยาณธรรม นำมาซึ่งความสุขแก่ตน จึงเป็นคุณธรรมที่
 บุคคลควรประพฤติ และจัดเป็นเครื่องประดับของหมอประการหนึ่ง

6. ไม่หวังกันลาภผู้อื่น

เมื่อตนเป็นหมอไปรักษาไข้ เห็นแล้วว่าลาภผลจะได้แก่ตนแต่ลำพังผู้เดียว
 จะทำการไม่ถนัด ที่ดีควรจะหาพวกพ้องหรือผู้หนึ่งผู้ใดซึ่งมีความรู้มาช่วย การนั้น
 จึงจะสำเร็จด้วยดี เช่น ตนเป็นหมอยาจะต้องหาหมอนวดมาช่วยอีกทางหนึ่ง ฉะนั้น
 แต่ครั้งจะให้ไปเป็นเช่นนั้นก็กลัวว่าลาภที่ตนจะได้นั้น ต้องแบ่งส่วนให้ผู้อื่นไปเสีย จะ

ได้น้อยไป หวงกันไว้มิให้ผู้อื่นเข้ามามีส่วน นี่เป็นข้อที่จะทำอันตรายให้แก่คนไข้ หมอไม่ควรคิดเช่นนี้เลย ถ้าเห็นทางที่จะเฉลี่ยลาภผลให้แก่ผู้ที่มีความรู้ด้วยกันด้วยประการใด ก็ควรแสดงความยินดีเพื่อแผ่ให้การที่รักษาพยาบาลไข้ ถ้ามีเพื่อนเป็นคู่คิดคู่ปรึกษาช่วยเกื้อหนุนซึ่งกันและกันแล้ว เป็นข้อที่ป้องกันความพลั้งเผลอได้ และอาจที่รักษาไข้ให้หายเร็วด้วย เพราะฉะนั้นการที่ไม่หวงกันลาภคนอื่นนั้นจึงจัดเป็นเครื่องประดับของหมอประการหนึ่ง

7. ไม่ล่ออำนาจแก่อคติทั้ง 4

อคติทั้ง 4 คือ จันทาคติ คือ ความรักใคร่พอใจ โทสาคติ คือ ความโกรธ ภัยาคติ คือ ความกลัวโมหาคติ คือ ความหลง

1. **จันทาคติ** หรือ ความรักใคร่พอใจ พอใจรักใคร่ในบุคคลไม่เสมอกัน บางคนก็ตั้งใจรักษาพยาบาล บางคนก็เกลียดชัง ไม่ตั้งใจรักษาให้โรครหาย
2. **โทสาคติ** หรือ ความโกรธนั้นคือ ไข้แต่โทสะจิตเป็นเบื้องหน้าไม่มีใจอันดีต่อคนไข้ ทำอะไรก็เอาแต่ใจของตน ไม่ผ่อนผันตามอัธยาศัยของคนไข้ให้มีสติ อารมณ์เบิกบานบ้างเลย
3. **ภัยาคติ** หรือ ความกลัวนั้นคือ กลัวในสิ่งที่ไม่ควรกลัว เป็นต้นว่า กลัวเขาจะไม่ให้ขวัญข้าวค่ายา ก็ไม่ตั้งใจรักษา กลัวว่ายาดีที่ทำไว้ ถ้าจะให้คนชกกินอาจจะหายได้ แต่กลัวจะหมดเสีย
4. **โมหาคติ** ความหลงลืมนั้นคือ หลงตนว่ามีความรู้ดี ไม่ต้องทำอัธยาศัยเพื่อแผ่เป็นมิตรไมตรีกับผู้ป่วย หรือหลงเชื่อว่ายาของตนดี รักษาไข้หายได้ โดยไม่ตรวจอาการไข้ก่อนที่จะวางยา อคติ 4 ประการที่กล่าวมานี้ สำหรับผู้ที่เป็นหมอไข้ ไม่เป็นสาธารณะทั่วไป หมอผู้ใดไม่ล่ออำนาจแก่อคติ 4 ประการนี้แล้ว คุณความดีก็จะมีในตน จึงจัดความไม่ล่ออำนาจแก่อคติ 4 ประการนี้ เป็นคุณธรรมเครื่องประดับของหมอได้ประการหนึ่ง

8. ไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม

คือ ไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรม 8 ประการ ดังต่อไปนี้

8.1 ได้ลาภผลสักการะ	8.2 เสื่อมลาภผลสักการะ
8.3 ได้รับความสรรเสริญ	8.4 ถูกความนินทา
8.5 ได้ยศศักดิ์	8.6 เสื่อมยศศักดิ์
8.7 ได้รับความสุข	8.8 ได้รับความทุกข์

ก็ต้องมีอัธยาศัยหนักแน่น มัธยัสถ์เป็นปานกลาง ไม่ทำความกระวนกระวาย ขวนขวาย ยินดียินร้าย เตือดร้อน รำคาญ ซึ่งเป็นเหตุทำลายคุณความดีของตน และทำจิตให้พิกลไปจากความเป็นปกติ เพราะโลกธรรมนี้ย่อมยงส่งเสริมบุคคลให้ตกไปในทางที่ชั่วได้ ผู้ที่ไม่หวั่นไหวแก่อคติโลกธรรม จึงเป็นที่สรรเสริญของผู้ที่มีปัญญา จัดว่าเป็นเครื่องประดับของหมอประการหนึ่ง

9. มีหิริโอตตปปะ

ละอายและสะดุ้งกลัวต่อบาป อันจะเป็นเวรกรรมต่อภพชาติในภายหน้า ละเว้นจากวิหิงสา พยาบาททอาชาติ จองเวรต่อบุคคลผู้อื่น มีใจอันชุ่มชื่นไปด้วยความกรุณาเป็นเบื้องหน้า นี้จัดเป็นคุณธรรมเครื่องประดับของหมอประการหนึ่ง

10. ไม่เป็นคนเกียจคร้านและมักง่าย

ตั้งใจอุตสาหะทำการรักษาพยาบาลคนไข้โดยเต็มกำลัง ไข้ปัญญาพิณิจพิจารณาโดยถี่ถ้วน ถึงเวลาไปตรวจก็ไปตรวจฟังดูอาการเพื่อคิดประกอบในการรักษา ความรู้ที่มีอยู่แล้วก็หมั่นเอาใจใส่สอบสวนให้แจ่มแจ้งเจริญยิ่งขึ้น สิ่งที่ยังไม่รู้ก็หมั่นศึกษาค้นคว้าหาความรู้ใส่ตนไปมิได้เพิกเฉย และหมั่นประกอบยาไว้สำหรับรักษาคนไข้ ในตำราให้เอาอะไรก็อย่าง ก็อุตสาหะหามาทำให้ครบตามตำรา ไม่ลักแต่ว่า ในตำราให้เอา 10 อย่าง ก็เอาเพียง 5 - 6 อย่าง ด้วยความมักง่าย ความจริงเครื่องยานั้นถ้าได้ไม่ครบตามตำราที่วางไว้แล้วก็จะไม่ศักดิ์สิทธิ์ และจะโทษวាយาไม่ดีไม่ได้ เพราะฉะนั้นหมอจึงต้องไม่ควรเป็นคนมักง่าย ตรวจไข้ก็ต้องตรวจโดยถี่ถ้วนเหมือนกัน ถ้าเป็นแต่มียาไม่ตรวจไข้ให้ตรงกับยาแล้ว ยานั่นก็ไม่มีประโยชน์อะไร ไข้กับยา ต้องให้ตรงกันนี้เป็นข้อความสำคัญ ความไม่มักง่ายจัดเป็นคุณธรรม เครื่องประดับของหมอประการหนึ่ง

11. มีโยนิโสมนสิการ

ตริตระองในใจโดยแยบคาย จะตรวจอาการโรคก็ตรวจด้วยพิณิจพิเคราะห์เหตุผลโดยรอบคอบ เมื่อจะประกอบยารักษา ก็ทำด้วยความใคร่ครวญ ใช้อองค์วิจารณ์ปัญญาสอดส่องให้แนบออนแก่ใจทุกสิ่งทุกอย่างนี้เป็นองค์สำคัญสำหรับวิชาแพทย์ จัดเป็นคุณธรรมเครื่องประดับของหมอประการหนึ่ง

12. ไม่เป็นคนมีสันดานอันประกอบด้วยความมัวเมา

ความมัวเมาในการเสพย์สุรา สูญกัญชา ยาฝิ่น หรือมัวเมาละเลิงหลงไปในการเล่นเบี้ย เล่นการพนันต่าง ๆ อันเป็นทางที่จะทำให้ตนได้รับความเดือดร้อนรำคาญ เพราะความประพฤติอันเป็นข้าศึกกับคุณวิชาของตน เมื่อหลีกเลี่ยงไปพ้นมีพัวพัน มีสันดานตั้งมั่นในสุจริตดังนี้ จัดเป็นคุณธรรมเครื่องประดับของหมอประการหนึ่ง

ฉะนั้นการที่บุคคลที่ประกอบกระทำการใด ๆ ซึ่งมีความผิดการที่แพทย์ประพฤติปฏิบัติ โดยขาดคุณธรรมนั้น ก็ด้วยเหตุ 6 ประการ คือ

1. ไม่ละอายต่อความทุจริต หรือไม่คิดกลัวเกรงต่อความเสียหายในการงานที่ทำนั้น ทำด้วยความโลภปรารถนาลาภอย่างหนึ่ง ปรารถนาจะให้ชื่อเสียงปรากฏในคุณความดี ถ้าทำด้วยความโอ้อวดอย่างหนึ่ง
2. ไม่มีความรู้ในการนั้น ก็ทำด้วยการเดาเอา จะถูกหรือผิดดีชั่วอย่างไรก็ไม่รู้
3. มีความสงสัยในการงานที่ตนจะทำนั้นครบบ้างอยู่แล้ว คือคิดไม่เห็นว่าจะทำอย่างไรดี ยิ่งตรงไปก็เป็นหลายเท่าหลายทาง ล้วนเป็นอาการที่คาดคะเนเดาไปเสียทุกอย่าง จะหยิบยกเอาอะไรมาเป็นหลักฐานอ้างอิงก็ไม่ได้ ยิ่งคิดยิ่งพินเพื่อนไปเพราะคิดไปไม่ตลอด ต้องถอยหลังมาคิดทางอื่น ก็ไม่ตลอดวนเวียนอยู่

ครั้งนี้ได้ถามผู้รู้หรือจะปฏิเสธเสียว่าไม่รู้ก็กลัวจะเสียชื่อเสียง ทำให้เสื่อมความเลื่อมใสในตน เมื่อการมาถึงเข้าก็ทำไปโดยความโง่เขลา การที่ทำนั้นจึงได้ผิดไป 4. ความสำคัญเข้าใจในสิ่งที่ไม่ควรทำ ว่าเป็นสิ่งที่ควรทำเช่นผู้ที่ตั้งตนเป็นหมอรักษาไข้ แต่ไม่มีความรู้ความชำนาญพอ คนเป็นไข้พิษมีอาการร้อนกระสับกระส่ายทางที่ถูกควรใช้ยาสำหรับดับพิษไข้ เขาห้ามไม่ให้อาบน้ำในเวลากำลังไข้มีพิษกระสับกระส่าย เข้าใจเสียว่าอาบน้ำให้เย็นจะหายได้ ก็เอาน้ำอาบให้คนไข้จนพิษไข้หลบเข้าภายใน เป็นเหตุที่ทำให้ตัดรอนชีวิตคนไข้เสีย หรืออีกนัยหนึ่งคนไข้เป็นโรคอุจจาระธาตุพิการ ควรจะให้ยาคุมธาตุบำรุงธาตุ แต่ไม่ให้กลับใช้ยาถ่ายที่แรง ๆ เช่น ยาเข้าสลอดมาก ๆ ด้วยเห็นไปว่าให้อุจจาระที่เสียออกให้หมดก็แล้วกัน เมื่อทำดังนี้โรคนั้นจะกลายเป็นอติสาร ก็ถึงแก่ความตายไป นี่แหละเป็นความสำคัญในสิ่งที่ไม่ควรทำ

บทที่ 3 ความรู้เบื้องต้นของแพทย์แผนไทย (กิจ 4 ประการ)

บุคคลที่ปรารถนาจะศึกษาหาความรู้ความชำนาญในด้านการดูแลตนเอง การรักษาโรค การส่งเสริมสุขภาพ และการป้องกันโรคนั้น สิทธิการียะท่านว่า กุลบุตรผู้มีความปรารถนาหาคุณสมบัติสำหรับตัวหรือผู้ที่มีความปรารถนาจะเป็นหมอนั้น จะต้องเป็นผู้มีความรู้ความชำนาญในการแก้ไขสิ่งที่เกิดขึ้น คำว่า "หมอ" นั้นย่อมเรียกกันโดยมาก แต่ต่างกันโดยคุณความดีของบุคคล คือ ผู้ที่ชำนาญในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บได้ ก็เรียกว่าหมอยา ผู้ที่เข้าใจในวิธีนวดก็เรียกว่าหมอนวด ผู้ที่ชำนาญในการทรมานช้าง ก็เรียกว่าหมอช้าง หรือ ความรู้ช่าง สุดแต่ผู้ชำนาญในวิธีใดก็ คงเรียกกันว่าหมอดามวิธีนั้น ๆ หมอยาซึ่งชำนาญในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บด้วยวิธีใช้ยาอย่างเดียว จะใช้คำว่าหมอเท่านั้น หมอที่จะกล่าวต่อไปนี้มาจากคำว่า เวช แปลงมาเป็น แพทย์ แปลออกเป็นคำไทยว่า หมอ หมอที่จะเป็นผู้รู้ผู้ชำนาญในการรักษาโรคได้นั้น จะต้องรู้จัก 4 ประการในเบื้องต้นเสียก่อน การที่จะศึกษาให้รอบรู้โดยถ่องแท้ก็นั้นก็ย่อมเป็นการยาก เพราะมีมากมายหลายประเภท และแตกต่างกันโดยกาลประเทศคตินิยมก็เป็นอนันต์ แต่ควรศึกษาให้เข้าใจไว้เป็นกระทุ้ในเบื้องต้นก่อน พอให้กุลบุตรได้ศึกษาเป็นวิชาความรู้ในเบื้องต้นแล้วจึงคิดค้นศึกษาหาความรู้ต่อไปในภายหลัง

ในวิชาเบื้องต้นนี้ให้ชื่อว่า "เวชศึกษา" กล่าวด้วยกิจของหมอ 4 ประการ ซึ่งสามารถจำแนกเป็นหมวดและอธิบายรายละเอียดได้ดังนี้ คือ

1. รู้จักที่ตั้งแรกเกิดของโรค
2. รู้จักชื่อของโรค
3. รู้จักยารักษาโรค
4. รู้จักว่ายาอย่างไรรักษาโรคใด

1. รู้จักที่ตั้งแรกเกิดของโรค

ที่ตั้งแรกเกิดของโรคนั้น ได้แก่ สมุฏฐาน สมุฏฐาน แปลว่า ที่ตั้งที่แรกเกิดของโรคภัยไข้เจ็บ

จะบังเกิดขึ้นก็เพราะสมุฏฐานเป็นที่ตั้ง สมุฏฐานจำแนกออกเป็น 4 ประการ คือ

- 1.1 ธาตุสมุฏฐาน
- 1.2 อุตสมุฏฐาน
- 1.3 อายุสมุฏฐาน
- 1.4 กาลสมุฏฐาน

1.1 ธาตุสมุฏฐาน แปลว่า ที่ตั้งของธาตุ แบ่งธาตุออกเป็น 4 กอง คือ

- 1.1.1 ปถวิสมุฏฐาน ธาตุดินเป็นที่ตั้ง จำแนกเป็น 20 อย่าง
- 1.1.2 อาโปสมุฏฐาน ธาตุน้ำเป็นที่ตั้ง จำแนกเป็น 12 อย่าง
- 1.1.3 วาโยสมุฏฐาน ธาตุลมเป็นที่ตั้ง จำแนกเป็น 6 อย่าง
- 1.1.4 เตโชสมุฏฐาน ธาตุไฟเป็นที่ตั้ง จำแนกเป็น 4 อย่าง

จึงรวมเป็นธาตุสมุฏฐาน 42 อย่าง หรือจะเรียกธาตุสมุฏฐานทั้ง 4 ว่า ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ก็ได้ ท่านจำแนกไว้โดยละเอียดดังนี้

ปถวิธาตุ ๒๐ อย่าง คือ

1. เกศา คือ ผม ที่เป็นเส้นงอกอยู่บนศีรษะ
2. โลมา คือ ขน เป็นเส้นงอกอยู่ทั่วกาย เช่น ขนคิ้ว หนวด เคราและขนอ่อนตามตัว เป็นต้น
3. นะขา คือ เล็บ ทิ้งอกอยู่ตามปลายนิ้วมือ และปลายนิ้วเท้า
4. หันดา คือ ฟัน ฟันอย่าง 1 เขี้ยวอย่าง 1 กรามอย่าง 1 รวมเรียกว่า ฟัน เป็นฟันน้ำนม ผลัด 1 มี 20 ซี่ เป็นฟันแท้ผลัด 1 มี 32 ซี่
5. ตะโจ คือ หนัง ตามตำราเข้าใจว่าหมายถึงที่หุ้มกายภายนอก ซึ่งมี 3 ชั้น คือ หนังหนา หนังชั้นกลาง หนังกำพร้า แต่ที่จริงหนังในปากเป็นหนังเปื่อยอีกชนิดหนึ่งควรนับเข้าด้วย
6. มังสัง คือ เนื้อที่เป็นกล้ามเนื้อ และเป็นแผ่นในกายทั่วไป
7. นะหารู คือ เส้น และเอ็นในกายทั่วไป
8. อัฏฐิ คือ กระดูก กระดูกอ่อนอย่าง 1 กระดูกแข็งอย่าง 1
9. อัฏฐิมิถุขัง คือ เยื่อในกระดูก แต่ที่จริงควรเรียกว่าไข เพราะเป็นน้ำมันส่วนเยื่อนั้นมีหุ้มอยู่
10. วิกกัฏฐิ คือ ม้าม ตั้งอยู่ข้างกระเพาะอาหารทางด้านซ้าย
11. หทะยัฏฐิ คือ หัวใจอยู่ในทรวงอก สำหรับสูบฉีดโลหิต ไปเลี้ยงร่างกายทางด้านซ้าย
12. ยกะนัง คือ ตับ ตับอ่อนอย่าง 1 และตับแก่ออย่าง 1 ซึ่งตั้งอยู่ชายโครงด้านขวา
13. กิโละมะกัฏฐิ คือ (พังผืด) เป็นเนื้อยึดหดได้มีอยู่ทั่วกาย
14. ปีหะกัฏฐิ คือ (ไต) มีอยู่ 2 ไต ติดกระดูกสันหลังบริเวณบั้นเอวขวา และซ้าย สำหรับขับปัสสาวะ
15. ปโปผาสัง คือ (ปอด) มีอยู่ในทรวงอกขวาและซ้ายสำหรับหายใจ

16. อันตัง คือ (ลำไส้ใหญ่) เข้าใจว่านับทั้ง 2 ตอน 1 บนรวมกระเพาะอาหารเข้าด้วยกันตอนล่างต่อจากลำไส้ไปหาทวารหนักอีกตอนหนึ่ง
17. อันตะคุณัง คือ (ลำไส้เล็ก) ลำไส้เล็กที่ขดต่อจากกระเพาะอาหารไปต่อกับลำไส้ใหญ่ตอนล่าง
18. อุทริยัง คือ (อาหารใหม่) อาหารที่อยู่เพียงลำไส้ใหญ่ตอนบน (ในกระเพาะอาหาร) และในลำไส้เล็ก
19. กะรีสัง คือ (อาหารเก่า) กากอาหารที่ตกจากลำไส้เล็กมาอยู่ในลำไส้ใหญ่ตอนล่าง และตกไปทวารหนัก
20. มัตตะเก มัตตะลุงคัง คือ (สมอง และมันสมอง) ซึ่งเป็นก้อนอยู่ในศีรษะ ต่อเนื่องลามตลอดกระดูกสันหลังติดกับเส้นประสาททั่วไป

อาโปธาตุ 12 อย่าง คือ

1. ปิตตัง คือ (น้ำดี) แยกเป็น 2 อย่าง พัทธปิตตัง น้ำดีในฝัก อพัทตปิตตะ น้ำดีนอกฝัก (ที่ตกในลำไส้)
2. เสมหัง คือ (น้ำเสลด) แยกเป็น 3 คือ ศอเสมหะในลำคอ อรเสมหะที่ปลายกระเพาะต่อกับลำไส้เล็ก คุณเสมหะที่ออกจากทางอุจจาระ เป็นต้น
3. ปุฟโฟ คือ (น้ำเหลือง - หนอง) ที่ออกตามแผลต่าง ๆ เกิดขึ้นเพราะมีเหตุชำชอก และเป็นแผล เป็นต้น
4. โลหิตตัง คือ (เลือด) โลหิตแดงอย่างหนึ่ง โลหิตดำอย่างหนึ่ง
5. เสโท คือ (เหงื่อ) น้ำเหงื่อที่ออกตามกายทั่วไป
6. เมโท คือ (มันขุ่น) เป็นเนื้อมันสีขาวออกเหลืองอ่อนมีในร่างกายทั่วไป
7. อัสนุ คือ (น้ำตา) น้ำใส ๆ ที่ออกจากตาทั้ง 2 ข้าง
8. วะสา คือ (มันเหลว) หยดมันและน้ำเหลืองในร่างกายทั่วไป
9. เชโว คือ (น้ำลาย) น้ำลายในปาก
10. สิงฆานิกา คือ (น้ำมูก) เป็นน้ำใสที่ออกทางจมูก
11. ละสิกา คือ (ไขข้อ) น้ำมันที่อยู่ในข้อทั่วไป
12. มุตตัง คือ (น้ำปัสสาวะ) น้ำที่ออกจากกระเพาะปัสสาวะ

วาโยธาตุ 6 อย่าง

1. อุทังคมาวาตา คือ ลมสำหรับพัดขึ้นเบื้องบนตั้งแต่ปลายเท้าตลอดศีรษะ บางท่านกล่าวว่าตั้งแต่กระเพาะอาหารถึงลำคอ ได้แก่ เรอ เป็นต้น
2. อโธคมาวาตา คือ ลมสำหรับพัดเบื้องล่างตั้งแต่ศีรษะตลอดถึงปลายเท้า บางท่านกล่าวว่าตั้งแต่ลำไส้เล็กถึงทวารหนัก ได้แก่ ผายลม เป็นต้น
3. กุจฉิสยาวาตา คือ ลมสำหรับพัดอยู่ในท้องแต่นอกลำไส้
4. โภฏฐาสยาวาตา คือ ลมสำหรับพัดในลำไส้ และในกระเพาะอาหาร
5. อังคะมังคานุสาวิวาตา คือ ลมสำหรับพัดทั่วร่างกาย (แต่ก่อนเรียกว่า โลหิต แต่ปัจจุบันเรียกว่าลม)
6. อัสนาสะปัสสาสะวาตา คือ ลมสำหรับหายใจเข้าออก

เตโชธาตุ 4 อย่างคือ

1. สันตูปัคคี คือ ไฟสำหรับอุ่นกาย ซึ่งทำให้ตัวเราอุ่นเป็นปกติอยู่
2. ปริทัยหัคคี คือ ไฟสำหรับร่อนระส่ำระสาย ซึ่งทำให้เราต้องอาบน้ำ และพัควี
3. ชีรณัคคี คือ ไฟสำหรับเผาให้แก่คร่ำคร่า ซึ่งทำให้ร่างกายเราเหี่ยวแห้ง ทรมโทรม ทุพพสภาพไฟ
4. ปริณามัคคี คือ ไฟสำหรับย่อยอาหาร ซึ่งทำให้อาหารที่เรากลืนลงไปนั้น แผลกละเอียดไป

ธาตุดิน 20 อย่าง ธาตุน้ำ 12 อย่าง ธาตุลม 6 อย่าง ธาตุไฟ 4 อย่าง ดังพรรณนามาแล้วนี้แหละเป็นที่ตั้งที่เกิดของโรค เพราะธาตุทั้ง 4 นั้นพิการไปมนุษย์จึงมีความเจ็บไข้ไปแต่ละอย่าง ๆ ท่านได้อธิบายในคัมภีร์ธาตุวิงค์ และคัมภีร์โรคนิทาน นอกจากนี้การรู้จักที่ตั้งที่เกิดแห่งโรคตามอาการของธาตุทั้ง 4 กับตัวยาสำหรับแก้โรค ยังมีแจ่มอยู่ในคัมภีร์โรคนิทาน จึงกล่าวแต่ชื่อธาตุทั้ง 4 ไว้พอสังเขปเท่านี้

อนึ่งธาตุ 42 อย่าง ที่เป็นหัวหน้ามักจะพิการบ่อย ๆ ไม่ค่อยจะเว้นตัวคน ย่อธาตุ 42 อย่าง เป็นสมุฏฐานธาตุ 3 กอง ดังนี้

1. ปิตตสมุฏฐานาอาพาธา อาพาธด้วยดี
2. เสမหะสมุฏฐานาอาพาธา อาพาธด้วยเสลด
3. วาตสมุฏฐานาอาพาธา อาพาธด้วยลม

เมื่อสมุฏฐานทั้ง 3 ประชุมกันเข้าเรียกว่า สันนิปาตกาอาพาธา อาพาธด้วยโทษประชุมกัน ชื่อว่าสันนิบาต สมุฏฐานทั้ง 3 กองนี้มักจะพิการเสมอไปไม่ว่าใครจะขาด ถ้าฤดูผันแปรวิปริตไปเมื่อใด สมุฏฐานทั้ง 3 กองนี้ก็พิการไปเมื่อนั้นจะได้กล่าวถึงธาตุพิการต่อไปในข้างหน้า

1.2 อุตสมุฏฐาน แปลว่า ฤดูเป็นที่ตั้ง ฤดูนี้เป็นของมีอยู่สำหรับโลก ในปี 1 ย่อมแปรไปตามปกติของเดือน วัน อันโลกได้สมมุติกันสืบมาโดยกาลนิยมนตราบาททุกวันนี้ อาการที่ฤดูแปรไปนี้ย่อมให้เกิดไข้เจ็บไข้ได้ ตามที่ท่านกล่าวว่า อุตปริณามชาอาพาธา ไข้เจ็บเกิดเพราะฤดูแปรไป ฉะนั้นจึงจัดเอาฤดูเข้าเป็นสมุฏฐานของโรคดังจะกล่าวต่อไปนี้

ฤดูในคัมภีร์แพทย์ท่านแบ่งออกเป็น 3 อย่าง คือแบ่งเป็นฤดู 3 อย่างหนึ่ง แบ่งเป็นฤดู 4 อย่างหนึ่ง แบ่งเป็นฤดู 6 อย่างหนึ่ง

ฤดู 3 ท่านจัดเป็นสมุฏฐานของโรค ในที่นี้จะแบ่งฤดู 3 คือ ปี 1 แบ่งออกเป็น 3 ฤดู ๆ หนึ่งมี 4 เดือน ดังนี้คือ

1. คิมหันตฤดู นับตั้งแต่แรม 1 ค่ำ เดือน 4 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 รวมเป็น 4 เดือน เรียกว่า คิมหันตฤดู แปลว่าฤดูร้อน อากาศร้อนรักษาร่างกายมนุษย์อยู่สัมผัสภายนอกกับธาตุของมนุษย์ได้กระทำความร้อนเป็นธรรมดา ก็มีอากาศฝน อากาศหนาวเจือมา ก็อาจเจ็บไข้ได้

2. วสันตฤดู นับตั้งแต่แรม 1 ค่ำ เดือน 8 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 รวมเป็น 4 เดือน เรียกว่า วสันตฤดู แปลว่าฤดูฝน อากาศหน้าฝนรักษาร่างกายมนุษย์ เมื่ออากาศภายนอกสัมผัสกับธาตุของมนุษย์ ก็ได้กระทบความเย็นเป็นธรรมดา แต่เมื่ออากาศหนาวร้อนมาผสม มนุษย์อาจเจ็บไข้ได้

3. เหมันตฤดู นับตั้งแต่แรม 1 ค่ำ เดือน 12 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 รวมเป็น 4 เดือน เรียกว่า เหมันตฤดู แปลว่าฤดูหนาว หรือฤดูน้ำค้าง อากาศหนาวรักษา ร่างกายมนุษย์อยู่ สัมผัส และธาตุของมนุษย์ได้กระทบความหนาวเป็นธรรมดา ก็มี อากาศร้อน อากาศฝนเจือมา เมื่อฤดูทั้ง 3 ซึ่งแบ่งออกโดยนามตามสามัญนิยม ผลัดเปลี่ยนกันไป และมีอากาศร้อนหนาวเจือมา ในระหว่างของฤดูนั้น ๆ ดังนี้ ก็ ย่อมเป็นเหตุให้มนุษย์มีความเจ็บไข้ด้วยสัมผัสอากาศธาตุภายนอกกับธาตุภายใน ไม่เสมอกัน อนึ่ง เมื่อระหว่างฤดูต่อกันนั้น ทำให้สัมผัสของมนุษย์ไม่เสมอกัน ซึ่ง ฤดูแปรไปไม่ปกติเช่นนี้ ธาตุในร่างกายของมนุษย์ก็ย่อมแปรไปตามฤดูเหมือนกัน แต่ถ้าเป็นคราวที่ธาตุหมุนเวียนไปไม่ทันกับคราวฤดูที่เป็นอากาศธาตุภายนอก คราวใด ก็ย่อมมีการเจ็บไข้บังเกิดขึ้น อนึ่งในฤดู ๆ นั้น ท่านแบ่งออกเป็นสมภูฐาน ของโรคดังนี้

1. คิมหันตฤดู เป็นสมภูฐานเดโช สันตปปีคคิ
2. วสันตฤดู เป็นสมภูฐานวาโย กุจจิสยาวาตา
3. เหมันตฤดู เป็นสมภูฐานอาโป พิกัดเสมหะโลหิต

ฤดู 4 ท่านจัดเป็นสมภูฐานของโรค ในที่นี้จะแบ่งฤดู 4 คือ ปี 2 จะแบ่งออกเป็น 4 ฤดู

1. ฤดูที่ 1 นับแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือน 4 ถึง ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 7 สมภูฐานเดโช
2. ฤดูที่ 2 นับแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือน 7 ถึง ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 สมภูฐานวาโย
3. ฤดูที่ 3 นับแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือน 10 ถึง ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 1 สมภูฐานอาโป
4. ฤดูที่ 4 นับแต่วันแรม 2 ค่ำ เดือน 1 ถึง ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 สมภูฐานปถวี

ฤดู 6 คือ การแบ่งเวลาปี 1 เป็น 6 ฤดู ๆ หนึ่ง 2 เดือน ดังนี้คือ

1. ฤดูที่ 1 นับแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือน 4 ถึง ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ถ้าเป็นไข้ก็เป็น ด้วยพัทฐปีตะ กำเดาเป็นเพราะเพื่อโลหิตร้อน
2. ฤดูที่ 2 นับแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือน 6 ถึง ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 ถ้าเป็นไข้เป็นเพื่อ เดโช วาโย กำเดาระคน
3. ฤดูที่ 3 นับแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือน 8 ถึง ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 ถ้าเป็นไข้เป็นเพื่อ วาโย และเสมหะ
4. ฤดูที่ 4 นับแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือน 10 ถึง ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 ถ้าเป็นไข้เป็น เพื่อลม เพื่อเสมหะ และมูตร
5. ฤดูที่ 5 นับแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือน 12 ถึง ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 2 ถ้าเป็นไข้เป็น เพราะเสมหะ และกำเดา โลหิต
6. ฤดูที่ 6 นับแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือน 2 ถึง ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 ถ้าเป็นไข้เป็นเพราะ ธาตุดินเป็นมูลเหตุ เพื่อเลือด ลม กำเดา เจือเสมหะ

1.3 อายุสมมุติฐาน นั้นแปลว่าอายุเป็นที่ตั้ง ท่านจัดไว้ 3 อย่าง คือ ปฐมวัย มัชฌิมวัย ปัจฉิมวัย

1.3.1 ปฐมวัย นับแต่แรกเกิดจนอายุ 16 ปี สมมุติฐานอาโป พิกัดเสมหะกับ โลหิตระคนกัน ท่านแบ่งเป็น 2 ตอน ตอนแรกเกิดจนอายุ 8 ขวบ มีสมหะเป็นเจ้า เรือนปิดตะแทรก ตอนสอง 8 ขวบ ถึง 16 ขวบ มีปีตตะเป็นเจ้าเรือน เสมหะยังเจือ อยู่

1.3.2 มัชฌิมวัย นับตั้งแต่อายุพ้น 16 ปีขึ้นไปจนถึงอายุ 32 ปี สมมุติฐาน เตโชพิกัดดี 2 ส่วน สมมุติฐานวาโย 1 ส่วนระคนกัน

1.3.3 ปัจฉิมวัย นับตั้งแต่อายุพ้น 32 ปีไปจนถึง 64 ปี สมมุติฐานวาโยอาโป แทรกพิกัดเสมหะกับเหงื่อ

1.4 กาลสมมุติฐาน แปลว่า เวลาเป็นที่ตั้ง ท่านแบ่งไว้เป็น กลางวัน 4 ตอน กลางคืน 4 ตอน ดังนี้คือ

1.4.1 ตอนที่ 1 นับแต่ย่ำรุ่ง (06.00 น.) ถึง 3 โมงเช้า (09.00 น.) ย่ำค่ำ (18.00 น.) ถึง ยาม 1 (21.00 น.) สมมุติฐานอาโปพิกัดเสมหะ

1.4.2 ตอนที่ 2 นับแต่ 3 โมงเช้า (19.00 น.) ถึง เที่ยง (12.00 น.) ยาม 1 (21.00 น.) ถึง 2 ยาม (24.00 น.) สมมุติฐานอาโปพิกัดโลหิต

1.4.3 ตอนที่ 3 นับแต่เที่ยง (12.00 น.) ถึง บ่าย 3 โมง (15.00 น.) 2 ยาม (24.00 น.) ถึง 3 ยาม (03.00 น.) สมมุติฐานอาโปพิกัดดี

1.4.4 ตอนที่ 4 นับแต่บ่าย 3 โมง (15.00 น.) ถึง ย่ำค่ำ (18.00 น.) 3 ยาม (03.00 น.) ถึง ย่ำรุ่ง (06.00 น.) สมมุติฐานวาโย

ตามที่กล่าวมาแล้วว่า สมมุติฐานทั้ง 4 เป็นที่ตั้งที่เกิดของโรคตามคัมภีร์สมมุติฐาน วินิจฉัยนั้นยังหาสิ้นเชิงไม่ ด้วยประเทศที่เกิดที่อยู่ก็ย่อมเป็นที่ตั้งที่เกิดของโรคได้ อย่างหนึ่งเหมือนกัน เพราะฉะนั้นในที่นี้จึงยกเอาประเทศสมมุติฐานเข้าไว้ด้วย จัดเป็นประเทศสมมุติฐานอีกประการหนึ่ง

ประเทศสมมุติฐาน

ที่ว่าประเทศที่อยู่เป็นที่ตั้งของโรคด้วยนั้น คือ บุคคลที่เคยอยู่ในประเทศ ตอน หรือเนินเขาน้ำปราศจากเปือกตมก็ดี หรือบุคคลที่เคยอยู่ในประเทศอันเป็น เปือกตมก็ดี บุคคลอันเคยอยู่ในประเทศร้อนหรือประเทศหนาวก็ดี เคยอยู่ใน ประเทศใด ธาตุสมมุติฐานอันมีอยู่ในร่างกายก็คุ้นเคยกับอากาศในประเทศนั้น ตามปกติ ถ้าบุคคลเคยอยู่ที่ตอนแล้วมาอยู่ที่เปือกตม หรือบุคคลเคยอยู่ประเทศ นหนาวมาอยู่ประเทศร้อน เคยอยู่ในประเทศร้อนไปอยู่ประเทศหนาว เมื่อยังไม่ คุ้นเคยกับอากาศในประเทศนั้น ๆ แล้ว ก็ย่อมจะมีความเจ็บไข้ เช่น บุคคลเคยอยู่ ชายทะเลไปป่าสูง บุคคลอยู่ป่าสูงมาอยู่ชายทะเลก็มีความเจ็บไข้ที่เรียกกันว่าไข้ ผิดน้ำผิวดอากาศ นี้ก็ไม่ใช่อะไร เป็นเพราะธาตุไม่คุ้นเคยกับประเทศนั่นเอง แม้แต่ ที่ซึ่งเคยอยู่มาแล้ว แต่มีเปือกตมอันเป็นสิ่งโสโครกเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว ก็ย่อมเป็น เหตุจะให้โรเกิดขึ้นได้เหมือนกัน หมอทั้งหลายจึงแนะนำให้รักษาที่อยู่ให้สะอาด

เพื่อเป็นทางป้องกันโรคได้อย่างหนึ่ง เพราะเหตุนี้แหละประเทศที่อยู่จึงจัดเป็น
สมมุติฐานที่ตั้งที่เกิดของโรคด้วย

ประเทศสมมุติฐาน จัดเป็น 4 ประการเพื่อให้เป็นที่สังเกตว่าที่อยู่กับธาตุในร่างกาย
ซึ่งแอบอิงอาศัยแก่กัน คนที่เกิดในประเทศหนึ่ง ๆ มีสมมุติฐานโรคต่างกันอย่างไร
ได้กำหนดไว้ดังนี้

- 1. คนเกิดในประเทศที่สูง** เช่น ชาวเขา เรียกประเทศร้อนที่ตั้งแห่งโรคของคน
ประเทศนั้นเป็น สมมุติฐานเดโช
- 2. คนเกิดในประเทศที่เป็นน้ำกรวดทราย** เรียกประเทศอุ่น ที่ตั้งแห่งโรคของ
คนประเทศนั้นเป็น สมมุติฐานอาโป ดีโลหิต
- 3. คนเกิดในประเทศที่เป็นน้ำฝนเปือกตม** เรียกประเทศเย็น ที่ตั้งแห่งโรคของ
คนประเทศนั้นเป็นสมมุติฐานวาโย
- 4. คนเกิดในประเทศที่เป็นน้ำเต็มเปือกตม** เรียกประเทศหนาว ที่ตั้งแห่งโรค
ของคนประเทศนั้นเป็น สมมุติฐานปลวี

สมมุติฐานตามลักษณะอาการของโรค

สมมุติฐานต่าง ๆ ยังมีการจำแนกตามลักษณะอาการของโรค ซึ่งบังเกิด ณ ที่
ทั่วไป ตามอวัยวะร่างกายที่ได้เป็นส่วน ๆ ในอาการ 32 มี เกศา โลมา เป็นต้นนั้น
เมื่อโรคบังเกิดขึ้นแก่ร่างกายส่วนหนึ่งส่วนใดท่านเรียกว่าส่วนนั้นพิการ ดังนี้
เรียกว่าบอกสมมุติฐาน คือชื่อที่เกิดของโรค ฝ่ายธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ซึ่ง
มีหน้าที่ต้องทำธุระให้แก่ร่างกาย ที่ท่านได้จำแนกไว้เป็นส่วน ๆ นั้น เมื่อส่วนใด
วิปริตผิดไปจากปกติมีโรคภัยบังเกิดขึ้น ท่านก็เรียกว่าส่วนนั้น ๆ พิการ บอก
สมมุติฐานด้วยเหมือนกัน แต่การตรวจสมมุติฐานเพื่อให้รู้ว่าไข้ที่ป่วยรายนี้ มีอะไรเป็น
สมมุติฐานที่เกิดโรคนั้น ๆ ท่านวางหลักไว้เป็นแบบสำหรับสอบสวนกันหลายทาง
ธาตุทั้ง 4 ก็บอกสมมุติฐานได้อย่างหนึ่ง ตามหลักธาตุสมมุติฐาน ฤดู ดิน ฟ้า อากาศ
บอกสมมุติฐานได้อย่างหนึ่งตามหลักฤดูสมมุติฐานอายุของคนไข้บอกสมมุติฐาน เวลา
ที่คนไข้ป่วยและมีอาการปรวนแปรไปต่าง ๆ บอกสมมุติฐานได้อย่างหนึ่งตามหลัก
กาลสมมุติฐาน ประเทศที่คนไข้เกิด และป่วยบอกสมมุติฐานได้อย่างหนึ่งตามหลัก
ประเทศสมมุติฐาน ดังได้กล่าวมาในข้างต้นแล้วนั้น การที่แพทย์จะวางยาแก้ต้องวาง
ให้ถูกต้องตามสมมุติฐานนั้น ๆ แต่การที่แพทย์ตรวจเห็นคนเจ็บมีอาการเช่นนั้น ๆ
แล้วก็เข้าใจว่าเป็นโรคนั้น ๆ เช่น เป็นหวัด เป็นกระษัย เป็นไข้ และวางอย่างนี้
อย่างนั้นไปตามชื่อของโรค เช่นนี้ดูก็ยังไม่ตรงตามลักษณะสมมุติฐานเพราะชื่อโรค
นั้น ๆ เป็นชื่อที่แพทย์สมมุติเรียกกันขึ้น และเรียกกันตามที่เคยพบเห็นต่อ ๆ มา แต่
โรคบางอย่างที่นาน ๆ พบ หรือโรค 2 อย่างที่มีอาการคล้ายคลึงกัน แพทย์หลาย
คนเรียกชื่อไม่ตรงกันก็มี เหตุ ฉะนั้นในการที่รักษาคนไข้จะอาศัยชื่อเอาตามโรคที่
สมมุติเรียกกัน จะนับว่าเป็นหลักฐานแน่นอนยอมไม่ได้ ถ้าจะรักษาให้ถูกต้อง
แม่นยำแล้ว ต้องตรวจตราพิจารณาตามสมมุติฐานมาเป็นนั่นแหละ และแม่นยำกว่า
อนึ่งในคัมภีร์ธาตุวิภังค์ ท่านก็ไม่ใช้ชื่อโรคตามสมมุติ ท่านเรียกตามสมมุติฐานมา
เป็นแบบอย่างคือ เมื่อเห็นอาการว่าเป็นโรคที่ดับก็เรียกดับพิการ ที่ปอดก็เรียกว่า
ปอดพิการ หรือเป็นโรคเพื่อเสมหะก็เรียกว่าเสมหะพิการให้แพทย์ผู้ศึกษา ให้รู้
อาการไข้ให้ตรงดังนี้

ลักษณะอาการของโรค บอกลักษณะตามหลักที่ท่านได้บัญญัติไว้ สำหรับเป็นเครื่องวินิจฉัยของแพทย์ในการตรวจใช้ อนึ่งขอชี้แจงไว้ว่าบรรดาโรคที่มีประจำตัวมนุษย์อยู่บ่อย ๆ นั้น โดยมากย่อมมีอยู่ใน 3 พวก คือ โรคเกิดเพื่อดี เพื่อเสมหะ และเพื่อลม ที่ได้กล่าวมาแล้วในสมุฏฐานธาตุ 3 นั้น เป็นมากกว่าอย่างอื่น หรือเรียกว่า ธาตุสมุฏฐานพิการ จำแนกออกเป็น สมุฏฐานปถวีธาตุพิการ สมุฏฐานอาโปธาตุพิการ สมุฏฐาน วาโยธาตุพิการ และสมุฏฐานเตโชธาตุพิการ

1. สมุฏฐานปถวีธาตุพิการ

- 1.1 เกศพิการ ให้มีอาการเจ็บตามหนังหัวและผมร่วง
- 1.2 โลมาพิการ ให้มีอาการเจ็บตามผิวหนังและขนร่วง
- 1.3 นขาพิการ ให้มีอาการปวดที่โคนเล็บ บางที่ทำให้เล็บถอด บางที่เป็นเม็ด เป็นหนองที่โคนเล็บ
- 1.4 ทันดาพิการ เป็นร่ามะนาด เป็นฝร่ามะนาด ฝึกราม ให้ปวดตามรากฟันแมงกินฟัน
- 1.5 ตะโจพิการ ให้คันตามผิวหนัง ให้รู้สึกกายสากตามผิวหนัง ให้แสบร้อนตามผิวหนัง
- 1.6 มังสังพิการ ให้เนื้อเป็นผื่นแดงช้ำและแสบร้อน เนื้อเป็นแผลเป็นไฟเป็นหูด เป็นพรายย้า
- 1.7 นหารูพิการ ให้รู้สึกตึงรัดผูกดวงใจ ให้สวิงสวาย และอ่อนหิว
- 1.8 อัญฐิพิการ ให้เจ็บปวดในแท่งกระดูก
- 1.9 อัญฐิมิถุขังพิการ ให้ชันให้เป็นไข แล้วมีอาการเป็นเหน็บชา
- 1.10 วิกังพิการ ให้สะท้อนร้อนสะท้อนหนาว และเป็นโรค เช่น กระจกขุ่นมัว
- 1.11 ทหะยังพิการ ให้เสียอารมณ์ ให้ใจน้อย มักขี้โกรธ ให้หิวโหย
- 1.12 ยกะนังพิการ ให้ดับโต ดับย่อย เป็นฝีที่ดับ ดับข้ำ
- 1.13 กิโถมะกัฏพิการ ให้อกแห้ง ให้กระหายน้ำ และเป็นโรค เช่น ริดสีดวงแห้ง
- 1.14 ปิหะกัฏพิการ ให้ขัดในอก ให้แน่นในอก ให้ท้องพอง ให้อ่อนเพลียกำลังน้อย เจ็บสะเอว ปัสสาวะเหลือง
- 1.15 ปัพผาสังพิการ ให้กระหายน้ำ ให้ร้อนในอก ให้หอบหนัก เรียกว่า กาฬขึ้นที่ปอด
- 1.16 อันตังพิการ ให้ลงท้องเป็นกำลัง ให้แน่นในท้อง ให้ลำไส้ตีบ
- 1.17 อันตะคณังพิการ ให้เรอ ให้หาว ให้อุจจาระเป็นโลหิต ให้มีหน้าตามัวให้เมื่อเย็นแล้ว
- 1.18 อุทริยังพิการ ให้ลงท้อง ให้จุกเสียด ให้พะอืดพะอม ให้สะอึก
- 1.19 กะริสังพิการ ให้อุจจาระไม่ปกติ ธาตุเสียมักจะเนื่องมาแต่दानขโมย และเป็นโรค เช่น ริดสีดวง
- 1.20 มัตถะเก มัตถะลุงคังพิการ ให้หูตึง ให้มัวตา ให้ลิ้นกระด้าง ให้คางแข็ง

2. สมุฏฐานอาโปธาตุพิการ

- 2.1 พัทธะปิตตะพิการ ให้มีอาการคลุ้มคลั่งเป็นบ้า

2.2 อพัทธะปิดตะพิการ ทำให้ปวดศีรษะ ตัวร้อน สะท้านร้อนสะท้านหนาว
ตาเหลือง

2.3 ศอเสมหะพิการ ให้ไอเจ็บคอ คอแห้ง เป็นหืด

2.4 อระเสมหะพิการ ให้ผอมเหลืองเป็นดาน เป็นเถาให้แสบในคอ ออกแห้ง

2.5 คุณเสมหะพิการ ให้ตกลุจจาระเป็นเสมหะ และโลหิต เช่น มูกเลือด

2.6 ปุพโพพิการ ทำให้ไอเบื้ออาหาร ให้รูปร่างซูบผอม

2.7 โลหิตตั้งพิการ ให้ตัวร้อนเป็นไข้ ให้คลั่งเพ้อ ให้ปัสสาวะแดง ให้เป็น
เม็ดตามผิวหนังเช่น เป็นประดงต่าง ๆ เป็นปานดำ ปานแดง และกาฬโรค เป็นต้น

2.8 เสโทพิการ ให้สวิงสวาย ให้ตัวเย็น ให้อ่อนนอกอ่อนใจ

2.9 เมโทพิการ ให้ผุดเป็นแผ่นตามผิวหนัง และเป็นวงเป็นดวง ให้ปวดแสบ
ปวดร้อนผิวหนังเป็นน้ำเหลืองไหล

2.10 อัสนุพิการ ให้ตาเป็นฝ้า น้ำตาไหล ตาแฉะ ตาเป็นต้อ

2.11 วสาพิการ ให้ผิวเหลือง ให้ตาเหลือง ให้ลงท้อง

2.12 เขโฟพิการ ให้เจ็บคอเป็นเม็ดในคอและโคนลิ้น

2.13 สิงฆานิกากพิการ ให้ปวดในสมอง ให้ตามัว ให้น้ำมูกตก

2.14 ละลิกาพิการ ให้เจ็บตามข้อ และแท่งกระดูกทั่วตัว

2.15 มุตตังพิการ ให้ปัสสาวะสีชาว สีเหลือง สีดำ สีแดง

3. สมุฏฐานวาโยธาตุพิการ

3.1 อุทังคมาวัตพิการ ให้มือเท้าขวิกไขว่ ร้อนในท้อง ทุรุษุราย หาวเรอ
เสมหะเพ้อ

3.2 อโรคมาวัตพิการ ให้ยกมือและเท้าไม่ไหว ให้เมื่อยขบไปทุกข้อ

3.3 กุจฉิสยาวัตพิการ ให้ท้องลั่น ให้ดวงจิตสวิงสวาย ให้เมื่อยขบไปทุก
ข้อ ปัสสาวะเหลือง จับไข้

3.4 โภกฐาสยาวัตพิการ ให้ซัดในอก ให้จุกเสียด ให้อาเจียน ให้คลื่นเหียน
ให้เหม็นขี้

3.5 อังคมังคานุสรวาวัตพิการ ให้นัยน์ตาพร่า ให้วิงเวียน ให้เจ็บสองหน้าขา
ให้เจ็บตามกระดูกสันหลัง อาเจียนแต่ลมเปลา่ กินอาหารไม่ได้ สะบัดร้อนสะบัด
หนาว

3.6 อัสนาสะปัสสาสะวัตพิการ ให้หายใจสั้นเข้าจนไม่ออกไม่เข้า

4. สมุฏฐานเตโชธาตุพิการ

4.1 สันตปปักคิพิการ ทำให้กายเย็นซืด

4.2 ปริณามัคคิพิการ ให้ซัดข้อมือข้อเท้า เป็นมองคร่อ คือ ปอดเป็นหวัด ให้
ไอ ให้ปวดฝ่ามือฝ่าเท้า ให้ท้องแข็ง ให้ผะอืดผะอม

4.3 ชีรณัคคิพิการ ทำให้กายไม่รู้สึกสัมผัส ขิวหาไม่รู้รส หูดัง หน้าผากตั้ง
อาการเหล่านี้เปลี่ยนไปเปลี่ยนมาได้

4.4 ปริทัยหัคคิพิการ ทำให้ร้อนภายในภายนอก เย็นมือ เย็นเท้า เหงื่อออก

จากที่กล่าวแล้วว่า สมุฏฐานทั้ง 4 เป็นที่ตั้งที่เกิดของโรคแล้วนั้น ในหัวข้อ
ต่อไปจะกล่าวถึงกิริยาอาการความประพฤติของมนุษย์ที่จะทำให้เกิดโรคขึ้นคือ

มนุษย์เราจะต้องประพฤตินิยามซึ่งมีอยู่ในร่างกายของคุณให้สม่ำเสมอ ไม่ควรจะมี ฝ่าฝืนร่างกายให้มากกว่าปกติไป ความที่ฝ่าฝืนร่างกายนั้นคือ

1. **อาหาร** ไม่ระวังในการบริโภค ในการบริโภคมากเกินไปโดยไม่รู้ประมาณ ในอาหาร หรือตนเคยบริโภคเพียงไร แต่บริโภคน้อยกว่าที่เคย หรืออาหารนั้นเป็น ของบุตรของเสีย และที่ควรจะทำให้เสียเสียก่อน แต่ไม่ทำให้เสีย หรือของที่มีรส แปลกกว่าที่ตนเคยบริโภค ก็บริโภคจนเหลือเกินไม่ใช่ขิมดูแต่พอรู้สึกและบริโภค อาหารไม่ตรงกับเวลาที่เคย เช่น ตอนเช้าเคยบริโภคอาหาร ไม่ได้บริโภค ปล่อยให้ ล่วงเลยไปจนเวลาบ่าย การที่บริโภคอาหารโดยอาการต่าง ๆ นี้อาจทำให้ปกติ ชาติในกายแปรได้ โรคที่มีขึ้นในกายจัดได้ชื่อว่า โรคเกิดเพราะอาหาร
2. **อิริยาบถ** มนุษย์ทั้งหลายควรใช้อิริยาบถให้ผลัดเปลี่ยนกันตามปกติ ๔ อย่าง คือ นั่ง นอน ยืน เดิน ถ้าอย่างใดอย่างหนึ่งมากเกินไป ไม่ใช่ร่างกายเส้นเอ็นให้ ผลัดเปลี่ยนไปบ้าง เส้นเอ็นก็จะแปรไปจากปกติ ทำให้เกิดโรคได้ นี้จัดได้ชื่อว่า โรคเกิดเพราะอิริยาบถ
3. **ความร้อนและเย็น** บุคคลที่เคยอยู่ในที่ร้อน ไปถูกความร้อนมากไปก็ดี หรือ เคยอยู่ในที่เย็นไปถูกความร้อนมากไปก็ดี เช่น เคยอยู่ในร่มต้องออกไปกลางแจ้ง เวลาแดดร้อนจัดไม่มีอะไรกำบัง หรือไม่มีพ้อที่จะกำบังได้ก็ดี เคยอยู่ในที่เปิดเผย ต้องไปอยู่ในที่อับอบอ้าวร้อนมากไปก็ดี หรือผู้ที่ต้องไปถูกฝนถูก น้ำค้างและลงไป แขนอยู่ในน้ำนาน ๆ ก็ดีเหตุเหล่านี้ย่อมทำให้เกิดโรคได้ นี้จัดได้ชื่อว่า โรคเกิดเพราะ ความร้อนและเย็น
4. **อดนอน อดข้าว อดน้ำ** เมื่อถึงเวลานอนไม่นอน ต้องทรมาณอยู่จนเกินกว่า เวลาอันสมควรหรือถึงเวลากินข้าวแต่ไม่ได้กินโดยที่มีเหตุจำเป็นต้องอด อดยากิน น้ำไม่ได้กินต้องอด ต้องทนไปยอมเป็นเหตุทำให้เกิดโรคได้ นี้จัดได้ชื่อว่า โรคเกิด เพราะอดนอน อดข้าว อดน้ำ
5. **กลั่นอุจจาระ ปัสสาวะ** ตามธรรมดาอุจจาระปัสสาวะเมื่อถึงคราวจะตกแต่กลั่น ไว้ไม่ให้ตกปล่อยให้ล่วงเลยเวลาไปมากกว่าสมควร ก็แปรปรวนไปจากความเป็น ปกติ ย่อมทำให้ธาตุในกายแปรปรวนไปด้วย เป็นหนทางทำให้เกิดโรคได้ นี้จัดได้ ชื่อว่าโรคเกิดเพราะกลั่นอุจจาระปัสสาวะ
6. **ทำการเกินกำลังกาย** คือ ทำการยกแบกหามหิ้วจุดลากของที่หนักเกินกว่า กำลังแรงของตนจะทำได้ก็ดี หรือวิ่งกระโดดด้วยออกกำลังแรงมากเกินไปก็ดี ย่อม ทำให้อวัยวะน้อยใหญ่ไหวเคลื่อนผิดปกติ หรือต้องคิดต้องทำงานต่าง ๆ โดยที่ ต้องเหน็ดเหนื่อยเพราะต้องใช้ความคิด และกำลังกายมากเกินไปปกติก็ดี เหล่านี้ ชื่อว่าทำการเกินกำลังกาย ย่อมทำให้เกิดโรคได้ นี้จัดได้ชื่อว่า โรคเกิดเพราะทำ การเกินกำลัง
7. **ความเศร้าโศกเสียใจ** บุคคลที่มีความทุกข์ร้อนมาถึงตัวก็เศร้าโศกเสียใจ จนถึงแก่ล้มความสุข สรรพลาภที่เคยมีเคยเป็นมาแต่ก่อนเสีย ที่สุดอาหารที่บริโภค เคยมีรสก็เสื่อมถอยหรือละลายเสียก็มี เมื่อเป็นเช่นนี้น้ำเลี้ยงหัวใจที่ฝังใส่ก็ขุ่นมัว เหือดแห้งไป ก็ย่อมจะทำให้เกิดมีโรคขึ้นในกายได้ นี้ชื่อว่าโรคเกิดเพราะความเศร้า โศกเสียใจ

8. โทสะ บุคคลที่มีโทสะอยู่เสมอ ไม่มีสติที่จะยึดหน่วงไว้ได้ย่อมทำกริยาฝ่าฝืนร่างกาย ละทิ้งการบริหารร่างกายของตนเสียจนถึงทอดทิ้งร่างกาย หรือทุบตีตัวเอง เช่นนี้ก็ทำให้เกิดโรคได้ นี่ชื่อว่าโรคเกิดเพราะโทสะ

2. รู้จักชื่อของโรค

หมอจะต้องรู้จักชื่อของโรคว่า คนไข้ที่มีอาการป่วยเช่นนั้น หมอทั้งหลายได้สมมติชื่อไว้ว่า โรคนี้ ๆ มีโรคหวัด โรคไอ โรคไข้ โรคลม เป็นต้น และชื่อของโรคต่าง ๆ อีกเอนกประการที่มีแจ่งอยู่ในคัมภีร์แพทยศาสตร์ทั้งปวง ที่ท่านได้กำหนดบัญญัติตั้งแต่งชื่อของโรคไว้แล้ว

ในความเป็นจริง ชื่อของโรคนี้ก็ คือ หมอผู้รักษาพยาบาลโรคนั้นเองให้ชื่อไว้เพื่อให้เป็นที่กำหนดรู้กันได้ว่า อาการอย่างนั้น ๆ เป็นชื่อโรคนี้ ๆ เป็นชื่อโรคนั้น ๆ ชื่อของโรคทั้งปวงจะมีชื่อได้ก็ด้วยสมมตินั้นเอง

แต่ในคัมภีร์โรคนิทานนั้น ท่านมิได้กล่าวชื่อโรคเลยว่าชื่ออะไร ท่านกล่าวแต่ชื่อของธาตุว่า ธาตุนั้นชื่อนั้นพิการ หรือแตกไปแต่ละอย่างแต่ละสิ่ง จึงมีอาการและประเภทต่าง ๆ ให้มนุษย์ได้ความป่วยเจ็บเพราะฉะนั้นความป่วยเจ็บนี้ใช้อื่นไกล คือ ธาตุทั้ง 4 ซึ่งได้จำแนกออกเป็น ธาตุดิน 20 ธาตุน้ำ 12 ธาตุลม 6 ธาตุไฟ 4 รวมเป็น 42 อย่าง ซึ่งได้จำแนกไว้ในธาตุสมภูฐานแล้วนั่นเอง เมื่อพิการหรือแตกไป จึงทำให้มนุษย์มีความป่วยด้วยเหตุนี้

ถ้าจะเรียกชื่อของโรคให้ตรงกับความเป็นจริงแล้ว ก็ต้องเรียกชื่อของธาตุ ๔๒ อย่าง นั้นมาเป็นชื่อของโรคว่า เป็นโรคเกศาพิการ โรคทันตาพิการ โรคเสมหะพิการ โรคโลหิตพิการ ดังนี้เพราะคำที่ว่า โรคนั้นก็คือ ธาตุพิการ ถ้าจะเรียกชื่อของโรคให้รวบรัดแล้ว ก็คงมีชื่ออยู่เพียง 5 ชื่อ ตามฐานที่ตั้งของโรคในเบญจอินทรีดังนี้ คือ จักขุโรโค โสตรโรโค ขานโรโค ชิวหาโรโค กายโรโค

2.1 จักขุโรโค คือ โรคซึ่งเป็นชั้นที่ตา สามัญชนสมมติชื่อว่าเป็นตาแดง ตา และ เป็นตาริคสีดวง เป็นต้น

2.2 โสตรโรโค คือ โรคซึ่งเป็นชั้นที่หู สามัญชนสมมติชื่อว่าเป็นหูหนวก เป็นหูตึง เป็นฝีในหู เป็นต้น

2.3 ขานโรโค คือ โรคซึ่งเป็นชั้นที่จมูก สามัญชนสมมติชื่อว่าเป็นริดสีดวง จมูก เป็นต้น

2.4 ชิวหาโรโค คือ โรคซึ่งเป็นชั้นที่ลิ้น สามัญชนสมมติชื่อว่าเป็นลิ้นแตก เป็นลิ้นเปื่อย เป็นต้น

2.5 กายโรโค คือ โรคซึ่งเป็นชั้นที่ตัว แบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ

2.5.1 พหิทฺธโรโค เป็นโรคที่เกิดขึ้นภายนอกกาย สามัญชนสมมติชื่อว่าเป็นเกลื้อนเป็นกลาก เป็นมะเร็ง เป็นคุดทะราด เป็นเรื้อน เป็นกุกูล้าง หรือเป็นแผลต่าง ๆ ที่ปรากฏออกมาภายนอกกาย

2.5.2 อันตรโรโค คือ โรคเป็นชั้นภายในกาย สามัญชนสมมติชื่อว่าเป็นไข้ เป็นลมเป็นตาน เป็นเถา เป็นจุกเสียด เป็นแน่นเฟ้อ เป็นบิด เป็นป่วง ฝีในท้อง รวมทั้งตั้งชื่อโรค 5 ฐานดังนี้เพราะโรคทั้งปวงตั้งขึ้นได้ก็ต้องอาศัยในเบญจอินทรีทั้ง 5 เป็นที่ตั้งขึ้นได้ จึงมีนามสมมติเมื่อภายหลัง หมอจึงเรียกชื่อของโรคนั้นตามความที่สมมติกันมา จึงได้จัดว่านามโรค คือ

ชื่อของความไข้เจ็บทั้งปวงเพราะเป็นชื่อสมมุติ ชื่อของโรคทั้งปวงนั้น จะถือเอาชื่อที่เรียกกันคำเดียวเป็นแน่แท้ไม่ได้ จะเรียกชื่อต่าง ๆ กันบ้างแล้วแต่หมู่บ้านและประเทศ เช่น โรคมีอาการเช่นเดียวกัน แต่ชาวเหนือเรียกชื่ออย่างหนึ่ง ชาวใต้เรียกชื่ออย่างหนึ่ง ในคัมภีร์เรียกชื่ออย่างหนึ่ง แต่เป็นโรคอย่างเดียวกันนั่นเอง ข้อนี้ไม่ต้องคิดแก้ไขอะไรเรื่องชื่อโรค เป็นหน้าที่ของหมอที่จะสำเหนียก เรียกอนุโลมตามสมมุติได้ในเวลาที่รักษาไข้ในหมู่บ้าน

อนึ่ง ขอแนะนำให้ผู้ที่จะศึกษาวิชาหมอ ให้พึงกำหนดรู้ลักษณะและอาการต่าง ๆ ในประเภทไข้พิษ ไข้เหนื่อ ไข้กาฬทั้งปวง ที่เรียกกันมาแต่โบราณว่า ไข้ดักศิลา บัดนี้เรียก กาฬโรค ให้หมอพึงพิจารณาดู และกำหนดไว้ให้แม่นยำ เพราะไข้เหนื่อ ไข้พิษ ไข้กาฬ เหล่านี้เป็นไข้อันสำคัญ

3. รู้จักยารักษาโรค

หมอจะต้องรู้สรรพสิ่งต่าง ๆ ซึ่งจะได้เอามาปรุงเป็นยาแก้ไข้โรค การที่จะรู้จักยานั้น ต้องรู้จัก 4 ประการคือ รู้จักตัวยา รู้จักสรรพคุณยา รู้จักเครื่องยาที่มีชื่อต่างกันรวมเรียกเป็นชื่อเดียว (พิกัดยา) รู้จักการปรุงยาที่ประสมใช้ตามวิธีต่าง ๆ

3.1 รู้จักตัวยา ด้วยลักษณะ 5 ประการ คือ รู้จักรูป รู้จักสี รู้จักกลิ่น รู้จักรส และสรรพคุณ และรู้จักชื่อ ในเภสัชวัตถุ 3 จำพวก คือ พืชวัตถุ (พรรณไม้ พรรณหญ้า เครื่องเถา) สัตว์วัตถุ (เครื่องอวัยวะของสัตว์) ธาตุวัตถุ (แร่ธาตุต่าง ๆ)

3.1.1 พรรณไม้ให้รู้จักว่า ไม้แบบนี้ ดอก เกสร ผล เมล็ด กระพี้ ฝอย แก่น รากมีรูปร่างนั้น มีกลิ่นอย่างนั้น มีสีอย่างนั้น มีรสอย่างนั้น ชื่อว่าอย่างนั้น พรรณหญ้าและเครื่องเถาก็ให้รู้อย่างเดียวกัน

3.1.2 ส่วนเครื่องอวัยวะของสัตว์ก็ให้รู้ว่าเป็น ขน หนัง เขา นอ งา เขี้ยว ฟัน กราม กีบกระดูก ดี มีลักษณะ รูป สี กลิ่น รส ชื่อ อย่างนั้น ๆ เป็นกระดูกสัตว์อย่างนี้ ๆ เป็นเขาสัตว์อย่างนั้น ๆ เป็นต้น

3.1.3 ส่วนแร่ธาตุต่าง ๆ ก็ให้รู้จักลักษณะ รูป สี กลิ่น รส และชื่อ เช่น การบูร ดินประสิว กำมะถัน จุนสี เหล่านี้ต่างก็มี รูป รส กลิ่น เป็นอย่างหนึ่ง การที่จะรู้จักตัวยาว่า สิ่งอันใดมี ชื่อ รูป สี กลิ่น รส อย่างไรนั้น ต้องรู้จักด้วยการดูของจริงที่มีอยู่เป็นตัวอย่างในโรงเรียนก็ดี ต้นไม้ซึ่งมีอยู่ในสวนยาหรือที่อื่น ๆ ซึ่งเป็นของสดก็ดี จะต้องเรียนให้รู้ของจริงทั้งแห่งทั้งสด และจดจำไว้ให้มีความรู้ความชำนาญ เป็นต้นว่า พรรณไม้อย่างหนึ่งในประเทศนี้ เรียกชื่อว่าอย่างนี้ ครั้นพบในประเทศอื่นเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่ง เช่นนี้เป็นหนทางที่ผู้ศึกษาจะต้องค้นคว้าหาความรู้ความชำนาญให้ตนเอง จึงจะมีความรู้ยิ่งขึ้นไป

3.2 รู้จักสรรพคุณยา ท่านกล่าวเอารสยา 3 รส ขึ้นตั้งเป็นประธาน (ยารสประธาน) ยังมีทางจำแนกตามรสเป็น 9 รส และจัดตามธาตุทั้ง 4 ที่เกิดธาตุพิการขึ้น ดังนี้

3.2.1 รสประธาน 3 รส

1) ยารสเย็น ได้แก่ ยาที่เข้าใบไม้ (ที่ไม่ร้อน) เกสรดอกไม้ สัตตเขานาวเขียว และของที่เผาเป็นถ่านแล้วปรุงเป็นยา เช่น ยามหานิล ยามหากาฬ สำหรับแก้ในทางเดโชธาตุ เป็นต้น

2) ยารสร้อน ได้แก่ ยาที่เข้าเบญจกุล ตรีกฎก หัสคุณ ชิง ข่า ปรุงเป็นยา เช่นยาเหลืองทั้งปวง สำหรับแก้ทางวาโยธาตุ เป็นต้น

3) ยารสสุขุม ได้แก่ ยาที่เข้าโกลฐเทียน กฤษณา กระลำพัก ชะลูด อบเชย ขอนดอก แก่นจันทน์เทศ เป็นต้น ปรุงเป็นยา เช่น ยาหอมทั้งปวง สำหรับแก้ทางโลหิต เป็นต้น

3.2.2 รสยา 9 รส

1) รสฝาด	สำหรับสมาน
2) รสหวาน	สำหรับซึมซาบไปตามเนื้อ
3) รสเมาเบื่อ	แก้พิษ
4) รสขม	แก้ทางโลหิต และดี
5) รสเผ็ดร้อน	แก้ลม
6) รสมัน	แก้เส้นเอ็น
7) รสหอมเย็น	ทำให้ชื่นใจ
8) รสเค็ม	ซาบไปตามผิวหนัง
9) รสเปรี้ยว	แก้เสมหะ

ตามตำราเป็น 9 รส ฉะนั้น แต่ควรเติมรสจืด อีกรสหนึ่งสำหรับแก้ทางเดโชด้วย

3.2.3 ธาตุทั้ง 4 พิการ คือว่าธาตุใดพิการ ใ้ยารสใด แก้ถูกโรค ดังนี้ คือ

- 1) โรคที่เกิดเพื่อปถวีพิการ ชอบยา รสฝาด รสเค็ม รสหวาน รสมัน
- 2) โรคที่เกิดเพื่ออาโปพิการ ชอบยา รสขม รสเปรี้ยว รสเมาเบื่อ
- 3) โรคที่เกิดเพื่อเดโชกำเรป ชอบยา รสจืด รสเย็น
- 4) โรคที่เกิดเพื่อวาโยพิการ ชอบยา รสสุขุม รสเผ็ดร้อน

การที่จะสอนสรรพคุณยาทั้งปวงเหล่านี้ ให้พิสดารละเอียดไปนั้นเป็นการยาก จึงนำมากล่าวไว้พอเป็นที่สังเกต ผู้ศึกษาจะต้องเรียนจากคัมภีร์ใหญ่ เช่น คัมภีร์สรรพคุณ เป็นต้น จึงจะได้ความรู้กว้างขวางต่อไป

3.3 รู้จักเครื่องยาที่มีชื่อต่างกันรวมเรียกเป็นชื่อเดียว ยาเหล่านี้ท่านจัดไว้เป็นหมวด ๆ ตามพิภักัดจะนำมากล่าวไว้พอเป็นตัวอย่างดังนี้

3.3.1 หมวดของ 2 สิ่ง

- 1) ทเวคันธา คือ รากบุนนาค รากมะทราง
- 2) ทเวตรีคันธา ของ 2 สิ่ง ๆ ละ 3 ดอกบุนนาค แก่นบุนนาค รากบุนนาค ดอกมะทราง แก่นมะทราง รากมะทราง

3.3.2 หมวดของ 3 สิ่ง

- 1) ตรีสुकนธ์ คือ รากอบเชยเทศ รากอบเชยไทย รากพิมเสนต้น
- 2) ตรีผลา คือ ผลสมอไทย ผลสมอพิเภก ผลมะขามป้อม
- 3) ตรีกฎก คือ เมล็ดพริกไทย ดอกดีปลี เหง้าขิงแห้ง
- 4) ตรีสาร คือ รากข้าพลุ รากเจตมูลเพลิง เกาสะค่าน
- 5) ตรีธารทิพย์ คือ รากไทรย้อย รากราชพฤกษ์ รากมะขามเทศ

- 6) ตรีสุรผล คือ เปลือกสมุลแว้ง เนื้อไม้ (กฤษณา) แก่นเทพทาโร
- 7) ตรีผลธาตุ คือ รากกะทือ รากไพล รากตะไคร้หอม
- 8) ตรีสันนิบาตผล คือ ดีปลี รากกะเพรา รากพริกไทย
- 9) ตรีคันธवाद คือ ผลเร็วใหญ่ ผลจันทน์ ดอกกานพลู
- 10) ตรีภาพิษ คือ รากกระชาย รากข่า รากกะเพรา
- 11) ตรีทิพยรส คือ โกลูกระดุก กระลำพัก ชอนดอก
- 12) ตรีญาณรส คือ ใส้หมาก รากสะเดา เกาบบระเพ็ด
- 13) ตรีเพชรสมคณ คือ วานหางจระเข้ ฝักราชพฤกษ์ รงทอง
- 14) ตรีฉินทะเลามะกา คือ โกลูน้ำเต้า สมออัพพยา รงทอง
- 15) ตรีเกสรมาศ คือ เปลือกกนตัน เกสรบัวหลวง ผลมะตูมอ่อน
- 16) ตรีอมฤต คือ รากมะกอก รากกล้วยตึบ รากกระดอม
- 17) ตรีสัตถะกุลา คือ เทียนดำ ผลผักชีลา เหง้าขิงสด
- 18) ตรีทุระวะสา คือ เมล็ดโหระพาเทศ ผลกระวาน ผลราชดัด
- 19) ตรีเสมหะผล คือ ผลข่าพลู รากดีปลี รากมะกล่ำเครือ
- 20) ตรีปีตตะผล คือ เจตมูลเพลิง รากกะเพรา ฝักแพวแดง
- 21) ตรีวาทะผล คือ ผลสะค้าน รากข่า รากพริกไทย

หมายเหตุ พกยาตรีพิกัต คือ พิกัตยาหมวดของ 3 สิ่งนี้ผู้พิมพ์ตรวจพบว่า ในหนังสือเวชศึกษา กับในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน มีตัวยาดต่างกันอยู่ 2 พิกัต คือ พิกัตตรีทิพยรส กับตรีสุคนธ์ จึงได้คัดเอาพวกตรีพิกัต จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานมาพิมพ์ไว้ให้ท่านผู้รู้ และนักศึกษาพิจารณาดังต่อไปนี้ คือ

1. ตรีภูก ของเผ็ดร้อนสามชนิด คือ พริกไทย ดีปลี ขิงแห้ง
2. ตรีภาพิษ พืชภาพิษสามอย่าง คือ กระชาย รากข่า รากกะเพรา
3. ตรีเกสรมาศ เกสรทองสามอย่าง คือ ผลมะตูมอ่อน เปลือกฝู่น ต้นเกสรบัวหลวง
4. ตรีคันธवाद กลิ่นแก้ลมสามอย่าง คือ ผลเร็วใหญ่ ผลจันทน์เทศ กานพลู
5. ตรีฉินทะเลามะกา ของแก้ลมสามอย่าง คือ โกลูน้ำเต้า สมอไทย รงทอง
6. ตรีชาติ วัตถุสาม คือ ดอกจันทน์ กระวาน อบเชย
7. ตรีญาณรส รสสำหรับรู้สามอย่าง คือ ใส้หมาก รากสะเดา เกาบบระเพ็ด
8. ตรีทิพยรส รสทิพย์สามอย่าง คือ โกลูกระดุก เนื้อไม้ อบเชยไทย
9. ตรีทุระวะสา ของแก้มันเหลวเสียสามอย่าง คือ เมล็ดโหระพา ผลกระวาน ผลราชดัด
10. ตรีทเวตรีคันธา กลิ่นสามสองสาม (ศัพท์คัมภีร์แพทย์) คือ แก่น ดอก รากแห้งมะขาง และบุนนาค (บางแห่งเขียน ทเวติคันธา ทเวตรีคันธา ก็มี)
11. ตรีธารทิพย์ ของทิพย์ที่ทนสามอย่าง คือ รากไทรย้อย รากราชพฤกษ์ รากมะขามเทศ
12. ตรีปีตตะผล ผลแก้ดีสามอย่าง คือ เจตมูลเพลิง ฝักแพวแดง รากกะเพรา
13. ตรีผลธาตุ ผลแก้ธาตุสามอย่าง คือ กะทือ ไพล รากตะไคร้
14. ตรีผลสมภูฐาน ที่เกิดแห่งผลสามอย่าง คือ ผลมะตูม ผลยอ ผลผักชีลา
15. ตรีผลา ชื่อผลไม้สามอย่างประกอบขึ้นใช้ในตำรายา คือ สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม
16. ตรีพิษจักร จักรพิษสามอย่าง คือ กานพลู ฝักชีล้อม ผลจันทน์เทศ

17. ตรีเพชรสมคุณ คุณสมอด้วยเพชรสามอย่าง คือ ว่านหางจระเข้ ฝักราชพฤกษ์ รงทอง
18. ตรีมธุรส ของมีรสดีสามอย่าง คือ น้ำตาล น้ำผึ้ง น้ำมันเนย
19. ตรีวาตผล ผลแก้ลมสามอย่าง คือ ผลสะค่าน รากพริกไทย ข่า
20. ตรีสมอ สมอสามอย่าง คือ สมอไทย สมอพิเภก สมอเทศ
21. ตรีสัตถะกุลา ตระกูลอันสามารถสามอย่าง คือ เทียนดำ ฝักขี้ลา ขิงสด
22. ตรีสันนิปาตผล ผลแก้สันนิบาตสามอย่าง คือ ผลดีปลี รากกะเพรา รากพริกไทย
23. ตรีสาร แก่นสามอย่าง คือ แสมสาร แสมทะเล ขี้เหล็ก หรืออีกอย่างหนึ่ง แปลว่ารสสามอย่าง เป็นคำแพทย์ใช้ในตำรายา คือ เจตมูลเพลิง สะค่าน ข่าพลู
24. ตรีสินธุรส รสน้ำสามอย่าง คือ รากมะตูม เทียนขาว น้ำตาลกรวด
25. ตรีสุคนธ์ กลิ่นหอมสามอย่าง คือ ใบกระวาน อบเชยเทศ รากพิมเสน
26. ตรีสุรผล ยามีรสกล้าสามอย่าง คือ สมุลแว้ง เนื้อไม้ เทพทาโร
27. ตรีเสมหะผล ผลแก้เสมหะสามอย่าง คือ ผลข่าพลู รากดีปลี รากมะกล่ำ
28. ตรีอมฤต ของไม่ตายสามอย่าง คือ รากกล้วยดิบ รากกระดอม มะกอก
29. ตรีอากาศผล ผลแก้อากาศธาตุสามอย่าง คือ ขิง กระลำพัก อบเชยเทศ ที่คัดจากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานมีเพียงเท่านี้

3.3.3 หมวดของ 4 สิ่ง

- 1) จตุกาลธาตุ คือ ว่านนํ้า รากเจตมูลเพลิง รากแคแตร์ รากนมสวรรค์
- 2) จตุทิพคันธา คือ รากชะเอมเทศ รากมะกล่ำเครือ ดอกพิกุล เหง้าขิงแครง
- 3) จตุผลาธิกะ คือ ผลสมอไทย ผลสมอพิเภก ผลมะขามป้อม ผลสมอเทศ
- 4) จตุวาตผล คือ รากขิง กระลำพัก เปลือกอบเชยเทศ โกลฐหัวบัว

3.3.4 หมวดของ 5 สิ่ง

- 1) เบญจกุล คือ รากข่าพลู เถาสะค่าน ดอกดีปลี เหง้าขิง รากเจตมูลเพลิงแดง
- 2) เบญจผลธาตุ คือ หัวกกลังกา หัวแห้วหมู หัวหญ้าชันกาด หัวเปราะ หัวเต่าเกียด
- 3) เบญจมูลน้อย คือหญ้าเกล็ดหอยทั้งสอง รากละหุ่งแดง รากมะเขือขื่น รากมะอึก
- 4) เบญจมูลใหญ่ คือ รากมะตูม รากลำไย รากเพกา รากแคแตร์ รากคัตลัน
- 5) ทศมูลใหญ่ คือ เอาเบญจมูลน้อย เบญจมูลใหญ่ รวมกันเข้า
- 6) เบญจโลกวิเชียร คือ รากมะเดื่ออุทุมพร รากคนทา รากท้าวยายม่อม รากย่านาง รากขิงขี้

7) เบญจโลหิตกะ คือ แก่นจันทน์แดง แก่นจันทน์ขาว แก่นจันทน์ชะมด
ต้นเนระพูสี ต้นมหาสดำ

3.3.5 หมวดของ 7 สิ่ง

1) สัตตะเขา คือ เขาควาย เขาลีงผา เขากวาง เขาวัว เขากะทิง
เขาแพะ เขาแกะ

2) สัตตปรเมหะ คือ ต้นกันปัด ตำแยทั้ง 2 ผลกระวาน โกลฐกระดุก
ผลรักเทศ ตรียลาวะสัง

3.3.6 หมวดของ 9 สิ่ง

เนาว์เขี้ยว คือ 1) เขี้ยวสุกร 2) เขี้ยวหมี 3) เขี้ยวเสือ 4) เขี้ยวแรด 5) เขี้ยวช้าง
(งา) 6) เขี้ยวสุนัขป่า 7) เขี้ยวปลาพะยูน 8) เขี้ยวจระเข้ 9) เขี้ยวเลียงผา

3.3.7 หมวดของ 10 สิ่ง

ทศกุลาผล คือ 1) ผลเร็วทั้ง 2 (คือ เร่วน้อย เร่วใหญ่) 2) ผลผักชี ทั้ง 2 (ผักชีลา
ผักชีล้อม) 3) ชะเอมเทศทั้ง 2 (ชะเอมเทศ ชะเอมไทย) 4) อ่าพันทั้ง 2 (อ่าพัน
ทอง อ่าพันขี้ปลา) 5) อบเชยทั้งสอง (อบเชยเทศ อบเชยไทย)

การเรียกชื่อตามพิกัด

นอกจากการจัดหมวดตามพิกัดที่กล่าวไว้ในข้อ 3.3.1 – 3.3.7 ข้างต้นแล้ว ยังมี
การเรียกชื่อยาตามพิกัด ดังนี้

1. เบญจโลหะ คือ รากทองกวาว รากทองกลางหนาม รากทองกลางใบมน ราก
ทองพันชั่ง รากทองโหลง
2. สัตตะโลหะ ใช้จำนวนตัวยา 5 อย่างของเบญจโลหะ แล้วเพิ่มอีก 2 คือ ราก
พิกทอง รากต้นใบทอง
3. เนาว์โลหะ ใช้จำนวนตัวยา 7 อย่างของสัตตะโลหะ แล้วเพิ่มอีก 2 คือ รากต้น
ทองเครือ รากจำปาทอง
4. เบญจโกลฐ คือ โกลฐหัวบัว โกลฐสอ โกลฐเขมา โกลฐเขียง โกลฐจุฬาลัมพา
5. สัตตะโกลฐ คือ จำนวนตัวยา 5 อย่างของเบญจโกลฐเพิ่มอีก 2 คือ โกลฐกระดุก
โกลฐก้านพร้าว
6. เนาว์โกลฐ ให้ใช้จำนวนตัวยา 7 อย่างของสัตตะโกลฐแล้วเพิ่มอีก 2 คือ โกลฐ
พุงปลา โกลฐชฎามังสี
7. โกลฐพิเศษ คือ โกลฐกะกลิ้ง โกลฐกักรรา โกลฐน้ำเต้า
8. เทียนทั้ง 5 คือ เทียนดำ เทียนแดง เทียนขาว เทียนขาวเปลือก เทียน
ดาตักแตน
9. เทียนทั้ง 7 ใช้จำนวนตัวยา 5 อย่างของเทียนทั้ง 5 แล้วเพิ่ม อีก 2 คือ เทียน
เขาวาณี เทียนสัตตบุษย์
10. เทียนทั้ง 9 ใช้จำนวนตัวยา 7 อย่างของเทียนทั้ง 7 แล้วเพิ่มอีก 2 คือ เทียน
ตากบ เทียนเกล็ดหอย
11. เทียนพิเศษ คือ เทียนหลอด เทียนชม เทียนแกลบ
12. บัวน้ำทั้ง 5 คือ สัตตบุษย์ สัตตบรรณ ลินจง จงกลนี นิลบล

13. บัวพิเศษ (เฉพาะ 6 อย่าง) คือ บัวหลวงทั้ง 2 (ขาวแดง) สัตตบงกชทั้ง 2 (ขาว แดง) บัวเผื่อน บัวชม

14. โหราทั้ง 5 คือ โหรามฤต โหรามิกสิงคลี โหราท้ำสนัช โหราบอน โหราเดื่อยไก่อ

15. โหราพิเศษ (เฉพาะ 6 อย่าง) คือ โหราผักกูด โหราข้าวเหนียว โหราเขาเนื้อ โหราเขากระปือ โหราใบกลม โหรามหุรา (โหรามังหุรา)

16. เกลือทั้ง 5 คือ เกลือสินเธาว์ เกลือพิก เกลือวิก เกลือฝ่อ เกลือสมุทร

17. เกลือพิเศษ (เฉพาะ 7 อย่าง) คือ เกลือสุญจระ เกลือยาวกาสา เกลือวิฑู เกลือต่างคลี เกลือกะตังบุตร เกลือสมุทร เกลือสุวสา

ชื่อเครื่องยาทั้งปวงซึ่งรวมเป็นพวก ๆ เช่นนี้ ใช่ว่าต้องใช้ทั้งหมดทุกครั้ง ให้ยึดถือตามตำราซึ่งจะบอกไว้ว่าจะอะไรที่ไม่ใช้ตามพิกัดก็มี ที่วางพิกัดไว้นี้ประสงค์จะเรียกชื่อให้สั้น ไม่ต้องจาระไนให้เปลืองเวลา ในยามที่จะต้องใช้ของมีชื่อข้างต้นสิ่งเดียวรวมกันหลาย ๆ อย่างเท่านั้น ชื่อและพิกัดเครื่องยานี้ผู้ที่ศึกษาวิชาแพทย์จำเป็นจะต้องเรียนรู้และจำให้ได้ มิฉะนั้นถ้าพบตำราบอกให้ใช้อย่างนั้น อย่างนี้เป็นต้นว่า ตรีภฏก เบญจโลหะก็จะไม่รู้ว่าจะอะไรบ้าง พิกัดเครื่องยาเหล่านี้มีมากมายนัก ให้ดูในคัมภีร์สรรพคุณและสมุฏฐานวินิจฉัยนั้นต่อไปเถิด

3.4 รู้จักการปรุงยาที่ประสมใช้ตามวิธีต่าง ๆ นั้น หลายวิธี ท่านได้แสดงไว้ดังต่อไปนี้

3.4.1 ยาตำราเป็นผงแล้ว บั่นเป็นลูกกลอนกลิ้งกิน

3.4.2 ยาตำเป็นผงแล้ว บดให้ละเอียด ละลายน้ำกิน

3.4.3 ยาสับเป็นท่อนเป็นชิ้น บรรจลงในหม้อเติมน้ำ ต้มรินแต่น้ำกิน

3.4.4 ยาตอง แช่วด้วยน้ำท่าหรือสุรา แล้วรินแต่น้ำกิน

3.4.5 ยากัดด้วยเหล้า แอลกอฮอล์ และหยดลงในน้ำเติมน้ำกิน

3.4.6 ยาเผาให้เป็นถ่าน เอาต่างแช่น้ำไว้ แล้วรินแต่น้ำกิน

3.4.7 ยาเผาหรือคั่วไหม้ ตำเป็นผงบดให้ละเอียด ละลายน้ำกระสาย

ต่าง ๆ กิน

3.4.8 ยากลั่นเอาน้ำเหงื่อ เช่น กลั่นสุรา เอาน้ำเหงื่อกิน

3.4.9 ยาประสมแล้ว ห่อผ้าบรรจลงในกลักแล้วเอาไว้ใช้ดม

3.4.10 ยาประสมแล้ว ตำเป็นผงกวนให้ละเอียด ใส่กล้องเป่าทาง

นาสิก และในคอ เช่น ยานัตถุ

3.4.11 ยาหุงด้วยน้ำมัน เอาน้ำมันใส่กล้องเป่าบาดแผล

3.4.12 ยาประสมแล้ว ตัดไฟใช้คว้นใส่กล้องเป่าบาดแผล และฐานผี

3.4.13 ยาประสมแล้ว มวนเป็นบุหรี่ยสูบเอาคว้น เช่น บุหรี

3.4.14 ยาประสมแล้ว ต้มเอาน้ำอม และบ้วนปาก

3.4.15 ยาประสมแล้ว ต้มเอาน้ำอาบ

3.4.16 ยาประสมแล้ว ต้มเอาน้ำแช่

3.4.17 ยาประสมแล้ว ต้มเอาน้ำชะ

3.4.18 ยาประสมแล้ว ต้มเอาไอรรม

3.4.19 ยาประสมแล้ว ใช้เป็นยาสูม

3.4.20 ยาประสมแล้ว ทา

3.4.21 ยาประสมแล้ว ทำเป็นลูกประคบ

- 3.4.22 ยาประสมแล้ว ใช้น้ำมัน
- 3.4.23 ยาประสมแล้ว ต้มเอาน้ำสวน
- 3.4.24 ยาประสมแล้ว ทำเป็นยาพอก
- 3.4.25 ยาประสมแล้ว ทำเป็นขี้ผึ้งปิดแผล เรียกว่ายากวน
- 3.4.26 ยาประสมแล้ว บดเป็นผงอัดเม็ด
- 3.4.27 ยาประสมแล้ว บดเป็นผงบรรจุแคปซูลให้มีคำว่า ยาแผน

โบราณ

- 3.4.28 ยาประสมแล้ว บดเป็นผง ปั้นเม็ด แล้วเคลือบน้ำตาล

อนึ่ง ยาต้องมีชื่อเพราะจะได้เป็นที่จดจำ ถ้าไม่มีชื่อไว้ ถึงคราวที่จะต้องการใช้จะสับสนต้องการอย่างหนึ่งจะเป็นอีกอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้นในคัมภีร์ท่านจึงได้วางoyalงไว้เป็นชื่อต่าง ๆ ยาที่ทำแล้วต้องจดชื่อ และวิธีใช้แก้โรคอะไรให้ชัดเจน ชื่อยาย่อมมีต่าง ๆ เป็นต้นว่า ยาเขียวพรมมาศ ยาหอมเนาวโกศ ยาหอมอินทจักร เป็นต้น ชื่อไม้ ชื่ออวัยวะแห่งสัตว์ ชื่อแร่ ก็ว่าเป็นยา การนำมาประสมกันนั้น เพื่อจะได้ช่วยกันให้เป็นยามีฤทธิ์พอกแก่ที่จะบำบัดโรคได้ จึงต้องประสมกันตามส่วนมากและน้อย ถ้าจะใช้แต่สิ่งเดียว ฤทธิ์ยาไม่พอกแก้โรค ๆ ก็ไม่หาย บางอย่างก็กลายเป็นอาหารไป เช่น มะขามป้อมอย่างเดียวกันเข้าไปต้องเข้าใจว่าเป็นอาหาร เพราะฉะนั้นจึงต้องประสมกันตามที่ได้อธิบายมาแล้วได้ชื่อว่ารู้จักชื่อยาสำหรับแก้โรค

4. รู้จักว่ายาอย่างไรรักษาโรคใด

ความรู้ในหัวข้อนี้ เป็นความรู้อันสำคัญ ถ้าไม่เรียนรู้ให้ชำนาญแล้วจะเป็นแพทย์ที่ดีไม่ได้เพราะยาที่จะให้คนไข้กินนั้น ทุกสิ่งทุกขนาดท่านได้วางลงเป็นตำราไว้ ล้วนแต่เป็นยาดีที่ได้เคยรักษาไข้หายมาแล้วทั้งนั้นถ้าจะว่าถึงคุณสรรพยาที่แก้โรคหายได้ก็มีคุณเป็นอนันต์ หมอที่รู้จักจริงรู้แต่ว่าเป็นยาก็ให้คนไข้กิน ถ้าผิดพลาดอาจทำให้คนไข้เสียชีวิต ท่านจึงได้กล่าวว่า **มีคุณก็อนันต์ มีโทษก็มหันต์** เพราะฉะนั้นก่อนที่จะอธิบายว่ายาอย่างไรจะควรแก้โรคชนิดใด จะกล่าวถึงการตรวจไข้ เพราะเป็นหลักอันสำคัญของหมอในการที่จะวางยา และเป็นศิลปะอันหนึ่งในวิชาแพทย์ ส่วนที่เมื่อรู้แล้วว่า คนเจ็บเป็นโรคเช่นนั้นจะเยียวยาแก้ไขด้วยวิธีใดให้หายได้ก็เป็นศิลปะอันหนึ่ง และเป็นข้อสำคัญของแพทย์ด้วยตำราอาจเป็นที่พึ่ง และช่วยแพทย์ได้มาก แต่การตรวจอาการไข่นั้น ตำราบอกไว้เพียงว่าอาการไข่นี้เช่นนั้น ๆ ชื่อว่าเป็นโรคนั้น ๆ แต่จะตรวจให้รู้ว่าคนไข้ที่มาให้รักษานั้นมีอาการเป็นอย่างไรนั้น ๆ หรืออย่างนี้ ๆ เพื่อรวบรวมเอาเป็นทางวินิจฉัยให้เป็นการแน่นอนว่า เขาเป็นอะไรนั้นอยู่แก่ตาแพทย์ อยู่แก่หูแพทย์ที่จะดูแลฟังให้ถึงความจริง และอยู่แก่ใจแพทย์ ที่จะค้นคว้าซักถามหาเหตุผลประกอบกันให้ได้ถ้อยก่อนจะวินิจฉัยตกลงว่า คนไข้คนนี้เจ็บเป็นโรคอย่างนี้แน่ และมีสิ่งนั้น ๆ เป็นเหตุให้เจ็บ ต้องได้ความจริงของการป่วยแล้วจึงจะทำความเข้าใจในส่วนที่จะแก้ไขด้วยวิธีใด แล้วเอาอะไรเป็นเครื่องอีกชั้นหนึ่ง จะเห็นได้ว่า ถ้าตรวจอาการไข่นี้ถ้อยถ้อย วินิจฉัยผิด ก็เปรียบเหมือนคนเสียจักษุอันเดินไปไม่รู้จักหนทางการที่จะเยียวยารักษาต่อไปข้างหน้าก็จะผิดไปด้วยกันหมด จึงเห็นว่าขั้นตรวจอาการไข่นี้เป็นข้อสำคัญของหมอโดยแท้จริง หมอจะมีฝีมือดีก็เพราะศิลปะ อันนี้คือความ

ขำนาญที่จะทำนายไข้ถูกมากกว่าผิด การที่จะตรวจไข้ นั้นจะบอกวิธีกันได้แต่พอเป็นหลักไว้สำหรับคิด แต่ที่จะมีความเห็นพลิกแพลงชอกแซกถาม และพิเคราะห์ให้ได้ละเอียดถี่ถ้วนนั้นต้องแล้วแต่เรื่องของคนไข้ที่จะโยงไป แล้วแต่ความว่องไวเฉียบแหลม และกลเม็ดวิธีของผู้ตรวจ การวางแบบแผนลงไปในตำรานั้นทำได้ยาก ในหัวข้อต่อไปจะอธิบายวิธีปฏิบัติในหลักการต่าง ๆ ในเล่มที่ 2

4.1 การซักประวัติ และวิธีตรวจไข้

4.1.1 ประวัติของบุคคล ข้อมูลที่สำคัญซึ่งแพทย์ต้องซักถามคนไข้ทุกราย เช่น

- 1) ชื่ออะไร สำหรับเวชระเบียน
- 2) อยู่ที่ไหน ภูมิประเทศที่อยู่ของคนไข้ นั้นเป็นอย่างไรสำหรับประเทศสมุฏฐาน
- 3) เป็นชาติอะไร สำหรับรัฐลัทธิ และความประพฤติ
- 4) เกิดที่ไหน สำหรับประเทศสมุฏฐาน
- 5) อายุเท่าไร สำหรับอายุสมุฏฐาน
- 6) ทำมาหากินอย่างไร (ควรถามตลอดถึงอาหาร การบริโภคของชนในหมู่นั้นด้วย) สำหรับพิเคราะห์เหตุผลประกอบ
- 7) มีครอบครัวอย่างไร (ถามถึง พ่อ แม่ ลูก เมีย ผัว) สำหรับพิเคราะห์ถึงเผ่าพันธุ์ และหนทางที่โรคจะเกิดติดเนื่องมา
- 8) ความประพฤติอย่างไร (ถามถึงสูบฝิ่น กินเหล้า เป็นต้น และอิริยาบถอื่น ๆ) สำหรับพิเคราะห์เหตุผลประกอบ
- 9) โรคภัยที่เคยเป็นมาแต่ก่อน มีอาการอย่างไร

4.1.2 ประวัติของโรค

- 1) ล้มเจ็บแต่เมื่อไร (ถามวันและเวลาที่แรกป่วย) สำหรับกาลสมุฏฐาน ฤดูสมุฏฐาน และอายุของโรค
- 2) มีเหตุอย่างไรจึงเจ็บ (ถามอาการก่อนป่วย) สำหรับพิเคราะห์เหตุผลประกอบ
- 3) แรกเจ็บมีอาการอย่างไร
- 4) แล้วมีอาการเป็นลำดับมาอย่างไร
- 5) ได้รักษาพยาบาลเป็นลำดับมาอย่างไร
- 6) แล้วมีอาการแปรผันมาอย่างไร
- 7) อาการที่ป่วยในวันหนึ่ง ๆ เป็นอย่างไร (เพื่อจะรู้อาการหนักเบาตามทุ่มโมงในวันหนึ่ง ๆ) สำหรับกาลสมุฏฐาน
- 8) อาการปัจจุบันในเวลา ที่ตรวจหมอ เห็นด้วยตา และมีเข้าใจอย่างไร

4.1.3 การตรวจร่างกาย

- 1) เป็นคนมีรูปร่างอย่างไร
- 2) มีกำลังอย่างไร
- 3) มีสติอารมณ์เป็นอย่างไร

- 4) มีทุกขเวทนาเป็นอย่างไร
- 5) ชีพจรเดินอย่างไร
- 6) หายใจเป็นอย่างไร
- 7) ตรวจหัวใจ
- 8) ตรวจปอด
- 9) ตรวจลิ้น
- 10) ตรวจตา
- 11) ตรวจผิวหนังพรรณ
- 12) ตรวจเฉพาะที่ป่วย (เช่น แผล เป็นต้น)

4.1.4 การตรวจอาการ

- 1) วัดปรอท
- 2) เหนือ
- 3) อุจจาระ (ทั้งถ้าม ทั้งตรวจ)
- 4) ปัสสาวะ (ทั้งถ้าม ทั้งตรวจ)
- 5) อาหาร การบริโภคอาหารของผู้ป่วย
- 6) เสียง
- 7) หลับนอน

วิธีการต่าง ๆ เหล่านี้ไม่ใช่ว่าจะต้องตรวจทุกสิ่งทุกอย่างทุกอย่างทุกเรื่องทุกราย สุดแล้วแต่ความต้องการ นอกจากนี้ยังมีอย่างอื่นที่ควรถามอีก ต้องสุดแล้วแต่เหตุผลที่จะปรากฏกระทบกระทั่งไปถึง และแล้วแต่ความคิดความเห็นที่จะสอดส่องของผู้ตรวจ

4.2 การวินิจฉัย ต้องพิจารณาสิ่งต่าง ๆ และข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับคนไข้ ดังนี้

- 4.2.1 คนเจ็บมีอาการเช่นใด มีโรคชนิดใด ชื่ออะไร
- 4.2.2 โรคนั้น ๆ มีที่ก่อกำเนิดอะไรเป็นต้นเหตุ
- 4.2.3 โรคเช่นนี้จะเยียวยาแก้ไขด้วยวิธีใดจึงจะถูกแก้โรค
- 4.2.4 สรรพคุณยาสำหรับที่จะบำบัดโรคเช่นนั้น ๆ จะใช้สรรพคุณยาอะไร

สิ่งที่ต้องพิเคราะห์เพิ่มเติมจากข้อมูลข้างต้น ก่อนที่จะให้การเยียวยา มีดังนี้

1. ตรวจผล

- 1.1 คนเจ็บมีอาการเช่นนี้ อะไรเป็นสมุฏฐาน พิกัดอะไร
- 1.2 คนเกิดในประเทศนี้ อะไรเป็นสมุฏฐาน พิกัดอะไร
- 1.3 มีอายุเท่านี้ อะไรเป็นสมุฏฐาน พิกัดอะไร
- 1.4 ในเวลาที่เจ็บเป็นฤดูนี้ อะไรเป็นสมุฏฐาน พิกัดอะไร
- 1.5 เริ่มจับมาถึงเพียงนี้ แล้วปรวนแปรมโดยลำดับอะไร อะไรเป็นสมุฏฐาน พิกัดอะไร

2. **คันต้นเหตุ** เมื่อทราบว่าอะไรพิการ เป็นโรคชนิดใด ชื่อใดแล้ว ต้องนำอาการนั้นมาเป็นหลักพิจารณาหาว่า ไข่นั้นเกิดด้วยเหตุใด คือ อะไรขาด อะไรเกิน หรือ กระทบกระทั่งอะไรจึงเป็น เหตุวิปลาศขึ้น
3. **หาทางแก้ไข** คือ การพิจารณาเลือกยาที่จะใช้ชานานใดแก้อะไร ใช้สรรพคุณยาอะไรบ้างอย่างไรมาอย่างน้อยเท่าไร ให้กินเวลาอะไร แล้วจึงวางยาตามลักษณะของโรคที่มีอยู่นั้นต่อไป

จากที่ได้กล่าวถึงกิจ 4 ประการของหมอ ซึ่งเป็นความรู้ หลักการ และวิธีการ ซึ่งผู้ที่จะเป็นหมอดอกต้องศึกษาจนกระทั่งมีความรู้ความชำนาญ เพราะเป็นกิจที่สำคัญสำหรับหมอทุกคนที่จะต้องตระหนักถึงความรับผิดชอบ ซึ่งเกี่ยวข้องกับชีวิตของคนไข้โดยตรง กิจแต่ละอย่างนั้นถือได้ว่ามีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน แม้ว่าท่านจะศึกษาจบและมีใบประกอบโรคศิลปะตามที่ตั้งใจไว้แล้ว แต่ไม่ถือว่าท่านสิ้นสุดการศึกษาหาความรู้ ฉะนั้นผู้ที่จะเป็นหมอดี จะต้องหมั่นศึกษาทบทวนหาความรู้เพิ่มเติม เพื่อให้เกิดความรู้ทักษะทางด้านการตรวจโรค การรักษาโรคต่อไปตราบเท่าที่ท่านยังคงเป็นแพทย์อยู่

บทที่ 4

การวินิจฉัยโรค

การที่จะตรวจวินิจฉัยโรคได้นั้น จะต้องรู้อาการไข้ รู้ประวัติ และสาเหตุที่เจ็บป่วยจึงจะทำให้รู้ว่าเป็นโรคอะไร แก้ไขด้วยวิธีใด จึงจะต้องมีวิธีตรวจไข้ โดยพิจารณาจากสิ่งแวดล้อมในร่างกายมนุษย์คือธาตุทั้ง 4 ช่วงอายุ และสิ่งแวดล้อมนอก ร่างกาย ได้แก่ ภูมิประเทศ/ภูมิอากาศ ดังรายละเอียดตามคัมภีร์ดังต่อไปนี้

1. คัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัย

กล่าวถึงการค้นหาสาเหตุแห่งไข้ การวินิจฉัยโรค การตรวจโรค หรือการพยากรณ์โรคและไข้ต่าง ๆ

โดยกล่าวถึงกองพิภคสมุฏฐาน 4 ประการ คือ

1. ธาตุสมุฏฐาน
2. ฤดูสมุฏฐาน
3. อายุสมุฏฐาน
4. กาลสมุฏฐาน

สมุฏฐานทั้ง 4 ประการนี้ แพทย์ทั้งหลายพึงเรียนรู้ไว้ให้แจ่ม เพราะเป็นที่ตั้งแห่งภูมิโรค และภูมิแพทย์ทั้งปวง แพทย์ใดมิได้รู้แจ่ม แพทย์นั้นชื่อว่า "มิจฉาญาณแพทย์" แพทย์ใดประกอบด้วยวิจารณ์ปัญญา

รู้แจ่ม แพทย์นั้นชื่อว่า "เสฏฐญาณแพทย์"

กองพิภคสมุฏฐาน 4 ประการ และเป็นมหาพิภคสมุฏฐาน มีดังนี้

1. **ธาตุสมุฏฐาน** แบ่งออกได้ 4 กอง คือ.-
 - 1.1 สมุฏฐานเตโชธาตุพิภค
 - 1.2 สมุฏฐานวาโยธาตุพิภค
 - 1.3 สมุฏฐานอาโปธาตุพิภค

- 1.4 สมภูฐานปถวีธาตุพิกัต
2. ฤดูสมภูฐาน มี 2 ฤดู คือ ฤดู 3 กับ ฤดู 6
 - 2.1 ฤดู 3 ปี 1 แบ่งออกเป็น ๓ ฤดู ๆ ละ ๔ เดือน คือ.-
 - 2.1.1 คิมหันตฤดู (ฤดูร้อน)
 - 2.1.2 วสันตฤดู (ฤดูฝน)
 - 2.1.3 เหมันตฤดู (ฤดูหนาว)
 - 2.2 ฤดู 6 ปี 1 แบ่งออกเป็น 6 ฤดู ๆ ละ 2 เดือน คือ.-
 - 2.2.1 คิมหันตฤดู
 - 2.2.2 วสันตฤดู
 - 2.2.3 วัสสานะฤดู
 - 2.2.4 สาระทะฤดู
 - 2.2.5 เหมันตฤดู
 - 2.2.6 ศิศิระฤดู
3. อายุสมภูฐาน แบ่งออกได้ 3 วัย ดังนี้.-
 - 3.1 ปฐมวัย (พาลทารก)
 - 3.2 มัชฌิมวัย (พาลปานกลาง)
 - 3.3 ปัจฉิมวัย (พาลผู้เฒ่า)
4. กาลสมภูฐาน แบ่งออกเป็น 2 กาล (เฉพาะกาล 3) มี
 - 4.1 กาลกลางวัน
 - 4.2 กาลกลางคืน

1. ธาตุสมภูฐาน

1.1 สมภูฐานเตโชธาตุพิกัต เป็นที่ตั้งแห่งจตุกาลเตโช (ธาตุไฟ 4) ซึ่งจะวิปริตเป็นชาติ จลนะภินนะ ก็อาศัย พัทธปิตตะ (ดีในฝัก) อพัทธิปิตตะ (ดีนอกฝัก) กำเดา (เปลวแห่งความร้อน) ทั้ง 3 อย่างนี้ให้เป็นเหตุในกองเตโชธาตุพิกัตสมภูฐานกองหนึ่ง

1.2 สมภูฐานวาโยธาตุพิกัต เป็นที่ตั้งแห่ง จกาลวาโย (ธาตุลม 6) ซึ่งจะวิปริตเป็นชาติ เคลื่อนจลนะ ภินนะ ก็อาศัยหทัยวาทะ (ลมที่หัวใจ) สัตถกะวาทะ (ลมเสียดแทง) สมนาวาตะ (ลมในเส้น) ทั้ง 3 นี้ให้เป็นเหตุในกองวาโยธาตุพิกัตสมภูฐานกองหนึ่ง

1.3 สมภูฐานอาโปธาตุพิกัต เป็นที่ตั้งแห่งทวาทศอาโป (ธาตุน้ำ 12) ซึ่งจะวิปริตเป็นชาติ เคลื่อนจลนะ ภินนะ ก็อาศัยสอเสมหะ (เสมหะในลำคอ) อระเสมหะ (เสมหะที่ปลายกระเพาะ) คุถเสมหะ (เสมหะที่ทวารหนัก) ทั้ง 3 นี้ให้เป็นเหตุในกองอาโปธาตุพิกัตสมภูฐานกองหนึ่ง

1.4 สมภูฐานปถวีธาตุพิกัต เป็นที่ตั้งแห่งวิสดีปถวี (ธาตุดิน 20) ซึ่งจะวิปริตเป็นชาติเคลื่อนจลนะ ภินนะ ก็อาศัยหทัยวัตถุ (ก้อนเนื้อหัวใจ) อุทริยะ (อาหารใหม่) กะริสะ (อาหารเก่า) ทั้ง 3 นี้ เป็นเหตุในกองปถวีธาตุพิกัตสมภูฐานกองหนึ่ง

ทั้ง 4 กองตั้งได้อธิบายมาโดยละเอียดแล้วนั้นจัดเป็นมหาพิกัด สมภูฐานธาตุพิกัดหมวดหนึ่งที่เป็นมหาพิกัดสมภูฐาน ก็เพราะต้องอธิบายออกโดยละเอียด

3. ฤดูสมภูฐาน

2.1 ฤดู 3 ในปี 1 แบ่งออกเป็น 3 ฤดู ๆ ละ 4 เดือน คือ.-

2.1.1 คิมหันตฤดู นับตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 4 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 8 พิกัดปิตตะ สมภูฐานให้เป็นเหตุ

2.1.2 วสันตฤดู นับตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 8 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 12 พิกัดวาตะ สมภูฐานให้เป็นเหตุ

2.1.3 เหมันตฤดู นับตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 12 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 4 พิกัดเสมหะ สมภูฐานให้เป็นเหตุ

2.2 ฤดู 6 ในปี 1 แบ่งออกเป็น 6 ฤดู ๆ ละ 2 เดือน คือ.-

2.2.1 คิมหันตฤดู นับตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 4 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 เป็น พิกัด ปิตติสมภูฐาน เสมหะสมภูฐานระคนให้เป็นเหตุ

2.2.2 วสันตฤดู นับตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 6 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 8 เป็นพิกัด ปิตตะสมภูฐาน วาตะสมภูฐานระคนให้เป็นเหตุ

2.2.3 วัสสานฤดู นับตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 8 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 10 เป็นพิกัดวาตะสมภูฐาน ปิตตะสมภูฐานระคนให้เป็นเหตุ

2.2.4 สาระทะฤดู นับตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 10 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 12 เป็นพิกัดวาตะสมภูฐาน เสมหะสมภูฐานระคนให้เป็นเหตุ

2.2.5 เหมันตฤดู นับตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 12 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 2 เป็นพิกัดเสมหะสมภูฐาน วาตะสมภูฐานระคนให้เป็นเหตุ

2.2.6 ศิษिरฤดู นับตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 2 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 4 เป็นพิกัด เสมหะสมภูฐาน ปิตตะสมภูฐานระคนให้เป็นเหตุ

3. อายุสมภูฐาน แบ่งออกได้ 3 วัย ดังนี้

3.1 ปฐมวัย (พาลทารก) นับตั้งแต่คลอดจากครรภ์มารดา จนอายุได้ 16 ปี เสมหะเป็นเจ้าเรือน เจือไปในสมภูฐานทั้งปวง ถ้าจะให้โทษมีกำลังว่าสมภูฐานทั้งหลาย คือหมายความว่า ตั้งแต่แรกเกิดถึง 16 ปีเป็นอายุแห่งเสมหะ ถ้าบังเกิดโรคมี่กำลัง 12 องศาเป็นกำหนด ถ้าเป็นโรคสิ่งใดให้ตั้งเสมหะเป็นต้น วาตะเป็นที่สุด

3.2 มัชฌิมวัย (พาลปานกลาง) นับตั้งแต่อายุ 16 ปี ถึง 30 ปี ปิตตะเป็นเจ้าเรือนเจือไปในสมภูฐานทั้งปวง ถ้าจะให้โทษมีกำลังกว่าสมภูฐานทั้งหลาย คือหมายความว่า จากอายุ 16 - 30 ปี เป็นอายุแห่งปิตตะ ถ้าบังเกิดโรคมี่กำลัง องศาเป็นกำหนด ถ้าเป็นไข้ลงในอายุสมภูฐานนี้ ให้ตั้งปิตตะ เป็นต้นเสมหะเป็นที่สุด

3.3 ปัจฉิมวัย (พาลผู้เฒ่า) นับตั้งแต่อายุ 30 ปีขึ้นไป จนถึงอายุขัย วาตะเป็นเจ้าเรือนเจือไปในสมภูฐานทั้งปวง ถ้าจะให้โทษมีกำลังว่าสมภูฐานทั้งหลาย คือหมายความว่า ตั้งแต่อายุ 30 ปี ถึงอายุขัยเป็นอายุแห่งวาตะ ถ้าบังเกิดโรคมี่กำลัง 10 องศา ถ้าเป็นไข้ลงในอายุสมภูฐานนี้ให้ตั้งวาตะ เป็นต้นปิตตะเป็นที่สุด

4. กาลสมณฐาน กล่าวถึงกาล ๆ ว่าเป็นสมณฐานของโรค ดังนี้

4.1 กาล 3 กลางวัน

4.1.1 ตั้งแต่ย่ำรุ่งถึง 4 โมงเช้า (06.00 - 10.00 น.) เป็นสมณฐานหนึ่ง เป็นพิกัดเสมหะกระทำ

4.1.2 ตั้งแต่ 4 โมงเช้าถึงบ่าย 2 โมง (10.00 - 14.00 น.) เป็นพิกัดปิดตะกระทำ

4.1.3 ตั้งแต่บ่าย 2 โมงถึงย่ำค่ำ (14.00 - 18.00 น.) เป็นพิกัดวาทะกระทำ

4.2 กาล 3 กลางคืน

4.2.1 ตั้งแต่ย่ำค่ำถึง 4 ทุ่ม (18.00 - 22.00 น.) เป็นพิกัดเสมหะกระทำ

4.2.2 ตั้งแต่ 5 ทุ่มถึง 8 ทุ่ม (23.00 - 02.00 น.) เป็นพิกัดปิดตะกระทำ

4.2.3 ตั้งแต่ 9 ทุ่มถึงย่ำรุ่ง (03.00 - 06.00 น.) เป็นพิกัดวาทะกระทำ

หมายเหตุ ช่วงระยะเวลาในกาลสมณฐานนี้ พินิจตามแพทยศาสตร์สงเคราะห์

เสมหะ ปิดตะ และวาทะกำเริบ ในกาลดังนี้

1. เสมหะกำเริบ ในกาลเมื่อเช้าก็ดี เมื่อบริโภคอาหารแล้วก็ดี ในเมื่อพลบค่ำก็ดี เป็นกระทรวงกาล สมณฐานเสมหะกระทำ

2. ปิดตะกำเริบ ในกาลเมื่อตะวันเที่ยงก็ดี ในกาลเมื่ออาหารยังไม่ย่อยยับก็ดี ในกาลเมื่อเที่ยงคืนก็ดี เป็นกระทรวงกาลสมณฐานปิดตะกระทำ

3. วาทะกำเริบ ในกาลเมื่อบ่ายก็ดี ในกาลเมื่ออาหารย่อยแล้ว และในกาลเมื่อนอนหลับ เป็นกระทรวงกาลสมณฐานวาทะกระทำ

กล่าวโดยพิสดารในฤดูสมณฐาน 3

1. คิมหันตฤดู (คิมหันตสมณฐาน)

คือ ตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 4 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 8 (120 วัน) เป็นพิกัดแห่งปิดตะใช้จะทำเต็มทั้ง 4 เดือนหามิได้ แบ่งออกโดยพิเศษสมณฐานละ 3 ดังนี้

1.1 จากแรม 1 ค่ำเดือน 4 ไปจนถึงแรม 10 ค่ำเดือน 5 (40 วัน) เป็นตำแหน่ง

พัทธปิดตะสมณฐาน และพัทธปิดตะจะได้ทำเองหามิได้ อาศัยจตุกาลเตโชกองใดกองหนึ่ง ระคนพัทธปิดตะสมณฐาน เหตุว่าเป็นเจ้าของ ถ้าจะแก้อยาให้เสียเต็มโดยพิกัด

1.2 จากแรม 11 ค่ำเดือน 5 ไปจนถึงขึ้น 5 ค่ำเดือน 7 (40 วัน) เป็นตำแหน่ง

อพัทธปิดตะสมณฐาน แต่อพัทธปิดตะจะได้ทำเต็มที่หามิได้ อพัทธปิดตะกระทำกึ่งหนึ่ง จตุกาลเตโชกระทำกึ่งหนึ่งระคนกัน

1.3 จากขึ้น 6 ค่ำเดือน 7 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 8 (40 วัน) เป็นตำแหน่งกำเดาจะได้ระคนด้วยกาลเตโชกองใดกองหนึ่งหามิได้ ด้วยเหตุว่ากำเดานี้ทั่วไป

ในสมณฐานทั้ง 3 คือ พัทธปิดตอพัทธปิดตอ และกำเดา จะให้กายบริบูรณ์หรือไม่บริบูรณ์ก็เพราะกำเดา ถ้าจะแก้อย่าให้เสียกำเดาโดยพิกัตท่านจึงจัดไว้ใน 4 เดือนนี้ เป็นกำหนดคิมหันตสมณฐานแห่งกำเดา ด้วยว่ากำเดานี้คือเปลวแห่งวายุ โลहितเสมหะ และสรรพสมณฐานทั้งปวง จะวิบัติ และไม่วิบัตินั้นก็อาศัยแห่งสมณฐาน เป็นที่บำรุงว่าจะให้วัฒนะ หรือหายนะโดยแท้

2. วสันตฤดูหรือวัสสานฤดู (วัสสานสมณฐาน)

คือ ตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 8 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 12 (120 วัน) เป็นพิกัตวาทะสมณฐาน แต่วาทะจะกระทำเต็มที่ทั้ง 4 เดือนหาไม่ได้ แบ่งออกโดยพิเศษสมณฐานละ 3 ดังนี้.-

2.1 จากแรม 1 ค่ำเดือน 8 ไปจนถึงแรม 10 ค่ำเดือน 9 (40 วัน) เป็นตำแหน่งหทัยวาทะสมณฐาน แต่หทัยวาทะจะได้กระทำเองนั้นหาไม่ได้ อาศัยจกกาลวายุกองใดกองหนึ่งระคนหทัยวาทะสมณฐาน เหตุว่าเป็นเจ้าของ ถ้าจะแก้อย่าเสียเดิมโดยพิกัต

2.2 จากแรม 11 ค่ำเดือน 9 ไปจนถึงขึ้น 5 ค่ำเดือน 11 (40 วัน) เป็นตำแหน่งสัตถกะวาทะสมณฐานกระทำกึ่งหนึ่ง จกกาลวายุกระทำกึ่งหนึ่งระคนกัน ถ้าจะแก้อย่าให้เสียของเดิมโดยพิกัต

2.3 จากขึ้น 6 ค่ำเดือน 11 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 12 (40 วัน) เป็นตำแหน่งสมณาวาทะสมณฐาน แต่สมณาวาทะจะได้ระคนด้วยกาลวายุกองใดกองหนึ่งนั้นหาไม่ได้ โดยเหตุว่าสมณาวาทะนี้ทั่วไปในสมณฐานทั้ง 3 คือ หทัยวาทะ สัตถกะวาทะ และสมณาวาทะ และอาจให้กระวนกระวาย หรือมิได้ กระวนกระวายก็เพราะสมณาวาทะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสีย สมณาสมณฐาน

ท่านจึงจัดไว้ว่า 4 เดือนนี้เป็นกำหนดวัสสานสมณฐาน คือ สมณฐานแห่งวายุ กล่าวคือ สมณาวาทะ ด้วยว่าสมณาวาทะนี้ เป็นหลักแห่งสมณฐาน ซึ่งจะวิบัติหรือมิให้วิบัตินั้น ก็อาศัยสมณฐานนี้เป็นที่บำรุง อาจให้วัฒนะและหายนะได้โดยแท้

3. เหมันตสมณฐาน

คือ ตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 10 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 4 (120 วัน) เป็นพิกัตแห่งเสมหะสมณฐาน แต่เสมหะจะได้ทำเต็มที่ทั้ง 4 เดือนหาไม่ได้ แบ่งออก โดยพิเศษสมณฐานละ 3 ดังนี้

3.1 จากแรม 1 ค่ำเดือน 12 ไปจนถึงแรม 10 ค่ำเดือน 1 (40 วัน) เป็นตำแหน่งศอเสมหะแต่ศอเสมหะจะได้ทำเองนั้นหาไม่ได้ อาศัยกาลประระเมหะ คือ เอาไปกระลงมาระคนศอ เสมหะ สมณฐานเหตุว่าเป็นเจ้าของ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิมโดยพิกัต

3.2 จากแรม 1 ค่ำเดือน 1 ไปจนถึงขึ้น 5 ค่ำเดือน 3 (40 วัน) เป็นตำแหน่งอุระเสมหะสมณฐานกระทำกึ่งหนึ่ง กาลประระเมหะกระทำกึ่งหนึ่งระคนกัน ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิมโดยพิกัต

3.3 จากแรม 6 ค่าเดือน 3 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่าเดือน 4 (40 วัน) เป็นตำแหน่งคุณ

เสมหะสมุฏฐาน คุณเสมหะจะได้ระคนด้วยกาลปะระเมหะ คืออาโปกองใดกองหนึ่ง นั้นหาได้ ด้วยเหตุว่าคุณเสมหะนี้ทั่วไปในสมุฏฐานทั้ง 3 คือ ศอเสมหะ อระเสมหะ คุณเสมหะ และอาจให้กายบริบูรณ์ หรือไม่บริบูรณ์ ก็เพราะคุณเสมหะ ถ้าจะแก้อยาให้เสียคุณเสมหะ สมุฏฐาน โดยพิกัตกระทำกึ่งหนึ่ง กาลปะระเมหะกระทำกึ่งหนึ่งระคนกัน ถ้าจะแก้อยาให้เสียเจ้าของเดิมโดยพิกัต ท่านจึงจัดไว้ว่า 4 เดือนนี้เป็นกำหนดเหมันตสมุฏฐาน เป็นสมุฏฐานแห่งเสมหะ คือ คุณเสมหะด้วยว่าคุณเสมหะนี้เป็นหลักแห่งสมุฏฐาน ซึ่งจะวิบัติขึ้น ก็อาศัยแห่ง สมุฏฐานนั้นเป็นที่บารุง อาจจะทำให้วิวัฒนะ และหายนะได้โดยแท้ ดุจท่านตราลงไว้ ให้แจ้ง เป็นมหาพิกัตสมุฏฐาน ฤดู 3 หมวดหนึ่ง

กล่าวโดยพิสดารในฤดูสมุฏฐาน 6

1. คิมหันตฤดู (คิมหันตสมุฏฐาน)

คือ นับจากแรม 1 ค่าเดือน 4 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่าเดือน 6 (60 วัน) เป็นพิกัตปิดตะ สมุฏฐานเสมหะสมุฏฐานระคน ไข่จะเป็นปิดตะทั้งฤดูก็หาไม่ แบ่งออกเป็นพิเศษ สมุฏฐานละ 3 ดังนี้

1.1 นับตั้งแต่แรม 1 ค่าเดือน 4 ไปจนถึงขึ้น 5 ค่าเดือน 5 (20 วัน) เป็น พิกัตปิดตะกระทำแต่จะให้จลนะนั้นหาได้ อาศัยเสมหะสมุฏฐานกลัระคน 1 ส่วน อพัทธปิดตะกลัระคน 2 ส่วน รวมเป็น 3 ส่วน จตุกาลเดโชเจือกระทบให้พัทธ ปิดตะสมุฏฐานเจ้าเรือนจลนะยิ่งขึ้น ถ้าจะแก้อยาให้เสียเจ้าของเดิม 3 ส่วน แก่เจือ ตามระคนโดยพิกัต

1.2 นับตั้งแต่ขึ้น 6 ค่าเดือน 5 จนถึงแรม 10 ค่าเดือน 5 (20 วัน) เป็น พิกัตอพัทธปิดตะสมุฏฐานจลนะกลั เสมหะสมุฏฐานเป็นกลางระคน 1 ส่วน ก่าเดา กลัระคน 2 ส่วน รวมเป็น 3 ส่วน จตุกาลเดโชเจือกระทบให้อพัทธปิดตะเจ้าเรือน จลนะยิ่งขึ้น ถ้าจะแก้อยาให้เสียเจ้าของเดิม 3 ส่วน แก่เจือ ตามระคนโดยพิกัต

1.3 นับตั้งแต่แรม 11 ค่าเดือน 5 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่าเดือน 6 (20 วัน) เป็น พิกัตก่าเดาสมุฏฐานจลนะกลั เสมหะสมุฏฐานอ่อนระคน 1 ส่วน อพัทธปิดตะกลั ระคน 2 ส่วน เป็น 3 ส่วน จตุกาลเดโชเจือ กระทบก่าเดาเจ้าเรือนให้จลนะยิ่งขึ้น ถ้าจะแก้อยาให้เสียเจ้าของเดิม 3 ส่วน แก่เจือตามระคนโดยพิกัต

2. วสันตฤดู (วสันตสมุฏฐาน)

คือ ตั้งแต่แรม 1 ค่าเดือน 6 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่าเดือน 8 (60 วัน) เป็นพิกัตปิดตะ สมุฏฐานวาตะสมุฏฐานระคน ไข่จะเป็นปิดตะทั้งฤดูนั้นหาได้ แบ่งออกโดยพิเศษ สมุฏฐานละ 3 ดังนี้

2.1 นับตั้งแต่แรม 2 ค่าเดือน 6 ไปจนถึงขึ้น 5 ค่าเดือน 7 (20 วัน) เป็น พัทธปิดตะสมุฏฐานวาตะสมุฏฐานระคน 2 ส่วน อพัทธปิดตะระคน 1 ส่วน เป็น 3 ส่วน ส่วนจตุกาลเดโชเจือกระทบพัทธปิดตะเจ้าเรือนให้จลนะ ถ้าจะแก้อยาให้เสีย เจ้าของเดิม 3 ส่วน แก่เจือตามระคนโดยพิกัต

2.2 นับตั้งแต่ขึ้น 6 ค่าเดือน 7 ไปจนถึงแรม 10 ค่าเดือน 7 (20 วัน) เป็น อพัทธปิดตะสมุฏฐาน วาตะสมุฏฐานระคน 2 ส่วน ก่าเดาระคน 1 ส่วน เป็น 3 ส่วน

จตุกาลเตโชเจืออพัทธปัตตะเจ้าเรือนให้จลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม 3 ส่วน แก้เจือตามระคนโดยพิกัต

2.3 นับตั้งแต่แรม 11 ค่ำเดือน 7 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 8 (20 วัน) เป็นกำเดาสมุฏฐานวาทะสมุฏฐานระคน 3 ส่วน อพัทธปัตตะระคน จตุกาลเตโชเจือกระทบกำเดาเจ้าเรือนให้จลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม 3 ส่วน แก้เจือตามระคนโดยพิกัต

3. วัสสานสมุฏฐาน

คือนับตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 8 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 10 (60 วัน) เป็นพิกัตแห่งวาทะสมุฏฐาน ปิตตะสมุฏฐานระคน ไขจะเป็นวาทะทั้งฤดูนั้นหามีได้ แบ่งออกโดยพิเศษสมุฏฐานละ 3 ดังนี้.-

3.1 นับตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 8 ไปจนถึงขึ้น 5 ค่ำเดือน 9 (20 วัน) เป็นพิกัตหทัยวาทะสมุฏฐาน ปิตตะสมุฏฐานระคน 1 ส่วน สัตถกวาทะระคน 2 ส่วน เป็น 3 ส่วน ฉกาลวาโยเจือกระทบหทัยวาทะเจ้าเรือนให้จลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม 3 ส่วน แก้เจือตามระคนโดยพิกัต

3.2 นับตั้งแต่ขึ้น 6 ค่ำเดือน 9 ไปจนถึงแรม 10 ค่ำเดือน 9 (20 วัน) เป็นพิกัตสัตถกวาทะสมุฏฐาน ปิตตะสมุฏฐาน 1 ส่วน สุนาวาทะระคน 2 ส่วน เป็น 3 ส่วน ฉกาลวาโยเจือกระทบสัตถกวาทะเจ้าเรือนให้จลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม 3 ส่วน แก้เจือตามระคนโดยพิกัต

3.3 นับตั้งแต่แรม 11 ค่ำเดือน 9 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 10 (20 วัน) เป็นพิกัต

สุนาวาทะสมุฏฐานกล้า ปิตตะสมุฏฐานอ่อนระคน 1 ส่วน สัตถกวาทะระคน 2 ส่วน เป็น 3 ส่วน ฉกาลวาโยเจือกระทบให้สุนาวาทะ เจ้าของสมุฏฐานจลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม 3 ส่วน แก้เจือตามระคนโดยพิกัต

4. สาระหะสมุฏฐาน

คือตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 10 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 12 (60 วัน) เป็นพิกัตวาทะสมุฏฐานเสมหะสมุฏฐานระคน ไขจะเป็นวาทะทั้งฤดูหามีได้ แบ่งออกโดยพิเศษสมุฏฐานละ 3 ดังนี้.-

4.1 นับตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 10 ไปจนถึงขึ้น 5 ค่ำเดือน 11 (20 วัน) เป็นพิกัตหทัยวาทะสมุฏฐาน เสมหะสมุฏฐานระคน 2 ส่วน สัตถกวาทะระคน 1 ส่วน เป็น 3 ส่วน ฉกาลวาโยเจือกระทบหทัยวาทะให้จลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม 3 ส่วน แก้เจือตามระคนโดยพิกัต

4.2 นับตั้งแต่ขึ้น 6 ค่ำเดือน 11 ไปจนถึงแรม 10 ค่ำเดือน 11 (20 วัน) เป็นพิกัตสัตถกวาทะสมุฏฐาน เสมหะสมุฏฐานระคน 2 ส่วน สุนาวาทะระคน 1 ส่วน เป็น 3 ส่วน ฉกาลวาโยเจือกระทบให้สัตถกวาทะเจ้าเรือนจลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม 3 ส่วน แก้เจือตามระคนโดยพิกัต

4.3 นับตั้งแต่แรม 11 ค่ำเดือน 11 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 12 (20 วัน) เป็นพิกัต

สุนาวาทะสมุฏฐาน เสมหะสมุฏฐานระคน 3 ส่วน สัตถกวาทะระคนสมควรแก้ฉกาลวาโยเจือกระทบสุนาวาทะเจ้าเรือนให้จลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม 3 ส่วน แก้เจือตามระคนโดยพิกัต

5. เข็มันตะสมภูฐาน

คือตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 12 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 2 (60 วัน) เป็นพิภักแห่งเสมหะสมภูฐาน วาตะสมภูฐานระคน ไข้จะเป็นเสมหะทั้งฤดูหามิได้ แบ่งออกโดยพิเศษสมภูฐานละ 3 ดังนี้

5.1 นับตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 12 ไปจนถึงขึ้น 5 ค่ำเดือน 1 (20 วัน) เป็นพิภักศอเสมหะสมภูฐาน วาตะสมภูฐานระคน 2 ส่วน อุระเสมหะระคน 1 ส่วน เป็น 3 ส่วน กาลทวาทศอาโป เจือกระทบศอเสมหะเจ้าเรือนให้จลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม 3 ส่วน แก้เจือตามระคนโดยพิภัก

5.2 นับตั้งแต่ขึ้น 6 ค่ำเดือน 1 ไปจนถึงแรม 10 ค่ำเดือน 1 (20 วัน) เป็นพิภักอุระเสมหะสมภูฐาน วาตะสมภูฐานระคน 2 ส่วน คฤเสมหะระคน 1 ส่วน รวมเป็น 3 ส่วน กาลทวาทศอาโปเจือกระทบอุระเสมหะเจ้าเรือนให้จลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม 3 ส่วน แก้เจือตามระคนโดยพิภัก

5.3 นับตั้งแต่แรม 11 ค่ำเดือน 1 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 2 (20 วัน) เป็นพิภักคฤเสมหะสมภูฐานกล้ำ วาตะสมภูฐานอ่อนระคน 1 ส่วน อุระเสมหะกล้ำระคน 2 ส่วน เป็น 3 ส่วน กาลทวาทศอาโปเจือกระทบคฤเสมหะเจ้าเรือนให้จลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม 3 ส่วน แก้เจือตามระคนโดยพิภัก

6. ศีตระสมภูฐาน (ศีตระฤดู)

คือตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 2 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 4 (60 วัน) เป็นพิภักเสมหะสมภูฐานปิตตะสมภูฐานระคน แต่จะเป็นเสมหะทั้งฤดูหามิได้ แบ่งออกโดยพิเศษสมภูฐานละ 3 ดังนี้

6.1 นับตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 2 ไปจนถึงขึ้น 5 ค่ำเดือน 3 (20 วัน) เป็นพิภักศอเสมหะสมภูฐาน ปิตตะสมภูฐานระคน 1 ส่วน อุระเสมหะระคน 2 ส่วน เป็น 3 ส่วน กาลทวาทศอาโปเจือกระทบศอเสมหะเจ้าเรือนให้จลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม 3 ส่วน แก้เจือตามระคนโดยพิภัก

6.2 นับตั้งแต่ขึ้น 6 ค่ำเดือน 3 ไปจนถึงแรม 10 ค่ำเดือน 3 (20 วัน) เป็นพิภักอุระเสมหะสมภูฐาน ปิตตะสมภูฐานระคน 2 ส่วน คฤเสมหะระคน 1 ส่วน เป็น 3 ส่วน กาลทวาทศอาโปเจือกระทบอุระเสมหะเจ้าเรือนให้จลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม 3 ส่วน แก้เจือตามระคนโดยพิภัก

6.3 นับตั้งแต่แรม 11 ค่ำเดือน 3 ไปจนถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 4 (20 วัน) เป็นพิภักคฤเสมหะสมภูฐาน ปิตตะสมภูฐานระคน 3 ส่วน อุระเสมหะระคนสมควรแก้ กาลทวาทศอาโปเจือกระทบคฤเสมหะเจ้าเรือนให้จลนะ ถ้าจะแก้อย่าให้เสียเจ้าของเดิม 3 ส่วน แก้เจือตามระคนโดยพิภัก

เปรียบเทียบ ฤดู 6 กับ ฤดู 3

ฤดู 6	ฤดู 3
1. คิมหันตฤดู แบ่งออกได้ดังนี้ (60 วัน)	1. คิมหันตฤดู (120 วัน)
1.1 พัทธปิตตะ 20 วัน	1.1 พัทธปิตตะ 40 วัน

1.2 อพัทธปีตตะ 20 วัน 1.3 กำเดา 20 วัน	1.2 อพัทธปีตตะ 40 วัน 1.3 กำเดา 40 วัน
2. วสันตฤดูแบ่งออกได้ดังนี้ (60 วัน) 2.1 พัทธปีตตะ 20 วัน 2.2 อพัทธปีตตะ 20 วัน 2.3 กำเดา 20 วัน	2. วสันตฤดู (120 วัน) 2.1 หทัยวาทะ 40 วัน 2.2 สัตถกวาทะ 40 วัน 2.3 สมณาวาทะ 40 วัน
3. วัสสานฤดูแบ่งออกได้ดังนี้ (60 วัน) 3.1 หทัยวาทะ 20 วัน 3.2 สัตถกวาทะ 20 วัน 3.3 สมณาวาทะ 20 วัน	3. เหมันตฤดู (120 วัน) 3.1 ศอเสมหะ 40 วัน 3.2 อุระเสมหะ 40 วัน 3.3 คุณเสมหะ 40 วัน
4. สาระทะฤดูแบ่งออกได้ดังนี้ (60 วัน) 4.1 หทัยวาทะ 20 วัน 4.2 สัตถกวาทะ 20 วัน 4.3 สมณาวาทะ 20 วัน	
5. เหมันตฤดูแบ่งออกได้ดังนี้ (60 วัน) 5.1 ศอเสมหะ 20 วัน 5.2 อุระเสมหะ 20 วัน 5.3 คุณเสมหะ 20 วัน	
6. ศิษิระฤดูแบ่งออกได้ดังนี้ (60 วัน) 6.1 ศอเสมหะ 20 วัน 6.2 อุระเสมหะ 20 วัน 6.3 คุณเสมหะ 20 วัน	

สันนิบาต

ที่จะเป็นสันนิบาตได้นั้น อาศัยกำลังจากสมุฏฐานทั้ง 3 คือ ปีตตะสมุฏฐาน วาตะสมุฏฐาน และเสมหะสมุฏฐาน ระคนกันเข้าเป็นพร้อมกัน คือให้โทษพร้อมกัน จึงเรียกว่าเป็นสันนิบาต กำหนดดังนี้.-

๑. ปีตตะ มีกำลัง 7 องศา (7 วัน)
๒. วาตะ มีกำลัง 10 องศา (10 วัน)
๓. เสมหะ มีกำลัง 12 องศา (12 วัน)

ปีตตะสมุฏฐาน นับแต่วันล้มไขลงองศา 1 ไปจนถึง 7 องศาเป็นกำหนดมิได้ ถอยและคลายลง รุ่งขึ้นเป็น 8 องศา ตกเข้าในระหว่างเสมหะสมุฏฐาน โรคบังเกิด ปีตตะเจือไป 2 ส่วน จนถึง 12 องศา เข้ากัน ทั้งปีตตะ และเสมหะสมุฏฐาน เป็น 19 องศา และยังมีได้ถอยและคลายลง รุ่งขึ้นเป็น 20 องศา ตกเข้าในระหว่างวาตะ

สมมุติฐาน โรคปิดตะเจือติดไป 1 ส่วน เสมหะเจือไป 2 ส่วน จนถึง 10 องศา ระคนกันเข้าทั้ง 3 สมมุติฐาน เป็น 29 องศา ยังมีถอยและคลายลง พอรุ่งขึ้นเป็น 30 องศา แล้วจึงตกไประหว่าง สันนิบาตจึงเรียกว่าเป็นสันนิบาตโทษ 3 ได้แก่ .-

1. กาลเอกโทษ คือ โทษของเสมหะ ปิดตะ หรือวาดะ อย่างใดอย่างหนึ่ง กระทำในเวลาของกาลนั้น ๆ จะมีอย่างอื่นระคนก็เพียงส่วนน้อย และมีเวลาของกาลนั้น กระทำเต็มที่ในโอกาสหนึ่ง จะได้ระคนอย่างอื่นหาไม่ได้

1.1 กาลเอกโทษเสมหะ

ตั้งแต่ 1 โมงเช้า ถึง 2 โมงเช้า (17.00 – 18.00) เสมหะกระทำเต็มที่ (3 ส่วน) ไม่มีอะไรระคนตั้งแต่ 2 โมงเช้าถึง 3 โมงเช้า (18.00 – 19.00) เสมหะกระทำเต็มที่ (3 ส่วน) ไม่มีอะไรระคนตั้งแต่ 3 โมงเช้าถึง 4 โมงเช้า (9.00 – 10.00) เสมหะ 2 ส่วน ปิดตะ 1 ส่วน อันนี้เป็นพิภักตสมมุติฐานเสมหะในเวลาเช้า 4 ชั่วโมง

1.2 กาลเอกโทษปิดตะ

ตั้งแต่ 4 โมงเช้าถึง 5 โมงเช้า (10.00 – 11.00) ปิดตะ 2 ส่วน เสมหะ 1 ส่วน ตั้งแต่ 5 โมงเช้าถึงเที่ยง (11.00 – 12.00) ปิดตะกระทำเต็มที่ (3 ส่วน) ไม่มีอะไรระคน

ตั้งแต่เที่ยงถึงบ่าย 1 โมง (12.00 – 13.00) ปิดตะกระทำเต็มที่ (3 ส่วน) ไม่มีอะไรระคน

ตั้งแต่บ่าย 1 โมงถึงบ่าย 2 โมง (13.00 – 14.00) ปิดตะ 2 ส่วน วาดะ 1 ส่วน อันนี้เป็นพิภักตสมมุติฐานปิดตะเวลากลางวัน 4 ชั่วโมง

1.3 กาลเอกโทษวาดะ

ตั้งแต่บ่าย 2 โมงถึงบ่าย 3 โมง (14.00 – 15.00) วาดะ 2 ส่วน ปิดตะ 1 ส่วน

ตั้งแต่บ่าย 3 โมงถึงบ่าย 4 โมง (15.00 – 16.00) วาดะกระทำเต็มที่ (3 ส่วน) ไม่มีอะไรระคน

ตั้งแต่บ่าย 4 โมงถึงบ่าย 5 โมง (16.00 – 17.00) วาดะกระทำเต็มที่ (3 ส่วน) ไม่มีอะไรระคน

ตั้งแต่บ่าย 5 โมงถึงย่ำค่ำ (17.00 – 18.00) วาดะ 2 ส่วน เสมหะ 1 ส่วนอันนี้เป็นพิภักตสมมุติฐานวาดะในเวลาเย็น 4 ชั่วโมงกลางคืนให้แบ่ง 3 ฐานดุจเดียวกัน รวมเป็น 6 สมมุติฐานเรียกว่ากองธาตุกาลเอกโทษสมมุติฐานพิภักตหมวดหนึ่ง

2. กาลทวันโทษ คือโทษ 2 อย่างระคนกัน จะมีอย่างที 3 มาระคนก็เพียงส่วนน้อย และมีเวลาของกาลนั้นทำอยู่ในโอกาสหนึ่ง จะไม่มีอะไรระคน

2.1 เสมหะทวันโทษ

ตั้งแต่ย่ำรุ่งถึง 1 โมงเช้า (06.00 – 17.00) เสมหะ 1 ส่วน วาดะ 1 ส่วน

ตั้งแต่ 1 โมงเช้าถึง 2 โมงเช้า (07.00 – 08.00) เสมหะ 2 ส่วน วาดะ 1 ส่วน

ตั้งแต่ 2 โมงเช้าถึง 3 โมงเช้า (08.00 – 09.00) เสมหะ 2 ส่วน ปิดตะ 1 ส่วน

ตั้งแต่ 3 โมงเช้าถึง 4 โมงเช้า (09.00 – 10.00) เสมหะ 1 ส่วน ปิดตะ 2 ส่วน

2.2 ปิดตะหวั่นโทษ

ตั้งแต่ 4 โมงเช้าถึง 5 โมงเช้า (10.00 – 11.00) ปิดตะ 1 ส่วน เสมหะ 2 ส่วน
 ตั้งแต่ 5 โมงเช้าถึงเที่ยง (11.00 – 12.00) ปิดตะ 2 ส่วน เสมหะ 1 ส่วน
 ตั้งแต่เที่ยงถึงบ่าย 1 โมง (12.00 – 13.00) ปิดตะ 2 ส่วน วาดะ 1 ส่วน
 ตั้งแต่บ่าย 1 โมงถึงบ่าย 2 โมง (13.00 – 14.00) ปิดตะ 1 ส่วน วาดะ 2 ส่วน

2.3 วาดะหวั่นโทษ

ตั้งแต่บ่าย 2 โมงถึงบ่าย 3 โมง (14.00 – 15.00) วาดะ 1 ส่วน ปิดตะ 2 ส่วน
 ตั้งแต่บ่าย 3 โมงถึงบ่าย 4 โมง (15.00 – 16.00) วาดะ 2 ส่วน ปิดตะ 1 ส่วน
 ตั้งแต่บ่าย 4 โมงถึงบ่าย 5 โมง (16.00 – 17.00) วาดะ 2 ส่วน เสมหะ 1 ส่วน
 ตั้งแต่บ่าย 5 โมงถึงย่ำค่ำ (17.00 – 18.00) วาดะ 1 ส่วน เสมหะ 2 ส่วน
 กลางคืนให้แบ่งดูเดียวกัน จัดเป็นกองจลนะสมุฏฐานหวั่นโทษหมวดหนึ่ง

3. **กาลตรีโทษ** คือโทษ 3 อย่างระคนกันไปโดยตลอด จะได้มีช่องให้อย่างใดอย่างหนึ่งกระทำหามาได้ ย่อมระคนกันอยู่ตลอดไปทั้ง 3 อย่าง

3.1 ตรีโทษเสมหะ

ตั้งแต่ย่ำรุ่งถึง 2 โมงเช้า (06.00 – 07.00) เสมหะ 1 ส่วน วาดะ 4 ส่วน ปิดตะ 1 ส่วน
 ตั้งแต่ 1 โมงเช้าถึง 2 โมงเช้า (07.00 – 08.00) เสมหะ 2 ส่วน วาดะ 3 ส่วน ปิดตะ 2 ส่วน
 ตั้งแต่ 2 โมงเช้าถึง 3 โมงเช้า (08.00 – 09.00) เสมหะ 2 ส่วน วาดะ 2 ส่วน ปิดตะ 3 ส่วน
 ตั้งแต่ ๓ โมงเช้าถึง ๔ โมงเช้า (๐๙.0๐ - ๑๐.0๐) เสมหะ 1 ส่วน วาดะ ๑ ส่วน ปิดตะ 4 ส่วน

3.2 ตรีโทษปิดตะ

ตั้งแต่ 4 โมงเช้าถึง 5 โมงเช้า (10.00 – 11.00) ปิดตะ 1 ส่วน เสมหะ 4 ส่วน วาดะ 1 ส่วน
 ตั้งแต่ 5 โมงเช้าถึงเที่ยง (11.00 – 12.00) ปิดตะ 2 ส่วน เสมหะ 3 ส่วน วาดะ 2 ส่วน
 ตั้งแต่เที่ยงถึงบ่าย 1 โมง (12.00 – 13.00) ปิดตะ 2 ส่วน เสมหะ 2 ส่วน วาดะ 3 ส่วน
 ตั้งแต่บ่าย 1 โมงถึงบ่าย 2 โมง (13.00 – 14.00) ปิดตะ 1 ส่วน เสมหะ 1 ส่วน วาดะ 4 ส่วน

3.3 ตรีโทษวาดะ

ตั้งแต่บ่าย 2 โมงถึงบ่าย 3 โมง (14.00 – 15.00) วาดะ 1 ส่วน ปิดตะ 4 ส่วน เสมหะ 1 ส่วน
 ตั้งแต่บ่าย 3 โมงถึงบ่าย 4 โมง (15.00 – 16.00) วาดะ 2 ส่วน ปิดตะ 3 ส่วน เสมหะ 2 ส่วน

ตั้งแต่บ่าย 4 โมงถึงบ่าย 5 โมง (16.00 – 17.00) วาดะ 2 ส่วน ปิดตะ 2 ส่วน
เสมอหะ 3 ส่วน

ตั้งแต่บ่าย 5 โมงถึงค่ำย่า (17.00 – 18.00) วาดะ 1 ส่วน ปิดตะ 1 ส่วน เสมอหะ 4
ส่วน

กลางคืนให้แบ่งดจเดียวกัน จัดเป็นกองภินนะสมุฏฐานตรีโทษหมวดหนึ่ง

ธาตุทั้ง 4 กำเรบ หย่อน พิการ ตามสริยะคดีดำเนินในห้วงจักราศิมี่ดังนี้

1. พระอาทิตย์สถิตในราศี เมษ สิงห์ ธนู เป็นราศีของเตโชธาตุ
2. พระอาทิตย์สถิตในราศี พฤษภ กันย์ มังกร เป็นราศีของปลิวธาตุ
3. พระอาทิตย์สถิตในราศี เมณ ดลย์ กุมภ์ เป็นราศีของวาโยธาตุ
4. พระอาทิตย์สถิตในราศี กรกฎ พิจิก มীন เป็นราศีของอาโปธาตุ

1. พิกัดราศีเตโชธาตุ กำเรบ หย่อน พิการ

เตโชธาตุกำเรบ ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำเดือน ๔ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๕ พระอาทิตย์สถิต
ในราศีเมษ เตโชธาตุสมุฏฐานกำเรบ พัทธปิดตะ (ดีในฝัก) ระคนให้เป็นเหตุ
เตโชธาตุหย่อน ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำเดือน ๘ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๙ พระอาทิตย์สถิต
ในราศีสิงห์ เตโชธาตุสมุฏฐานหย่อน อพัทธปิดตะ (ดีนอกฝัก) ระคนให้เป็นเหตุ
เตโชธาตุพิการ ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำเดือน ๑๒ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๑ พระอาทิตย์สถิต
ในราศีธนู เตโชธาตุสมุฏฐานพิการ กำเตา (เปลวแห่งวาโยโลहित) ระคนให้เป็น
เหตุ

2. พิกัดปลิวธาตุ กำเรบ หย่อน พิการ

ปลิวธาตุกำเรบ นับตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 5 ถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 พระอาทิตย์สถิต
ในราศีพฤษภ ปลิวสมุฏฐานกำเรบ หทัยวัตถุ (ก้อนเนื้อหัวใจ) ระคนให้เป็นเหตุปลิว
ธาตุหย่อน ตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 9 ถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 10 พระอาทิตย์สถิตในราศี
กันย์ ปลิวสมุฏฐานหย่อน อุทริยะ (อาหารใหม่) ระคนให้เป็นเหตุ ปลิวธาตุพิการ
ตั้งแต่แรม 2 ค่ำเดือน ๙ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๒ พระอาทิตย์สถิตใน ราศีมังกร ปลิว
สมุฏฐานพิการ กรีสะ (อาหารเก่า) ระคนให้เป็นเหตุ

3. พิกัดราศีวาโยธาตุ กำเรบ หย่อน พิการ

วาโยธาตุกำเรบ ตั้งแต่แรม 2 ค่ำเดือน ๖ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๗ พระอาทิตย์สถิต
ในราศีเมถุน วาโยสมุฏฐานกำเรบ หทัยวาดะ (ลมที่หัวใจ) ระคนให้เป็นเหตุ วาโย
ธาตุหย่อน ตั้งแต่แรม , ค่ำเดือน 10 ถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 11 พระอาทิตย์สถิตในราศี
ดลย์ วาโยสมุฏฐานหย่อน สัตถกวาดะ (ลมมีพิษ) ระคนให้เป็นเหตุ วาโยธาตุพิการ
ตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 2 ถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน พระอาทิตย์สถิตใน ราศีกุมภ์ วาโย
สมุฏฐานพิการ สมนาวาดะ (ลมในเส้น) ระคนให้เป็นเหตุ

4. พิกัดราศีอาโปธาตุ กำเรบ หย่อน พิการ

อาโปธาตุกำเรบ ตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน ๗ ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๘ พระอาทิตย์สถิต

ใน ราศีกรกฎ อาโปสมุฏฐานกำเร็บ ศอเสมหะ (เสมหะในลำคอ) ระคนให้เป็นเหตุ อาโปธาตุหย่อน ตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 11 ถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 12 พระอาทิตย์สถิตในราศีพิจิก อาโปสมุฏฐานหย่อน อระเสมหะ (เสมหะในทรวงอก) ระคนให้เป็นเหตุ อาโปธาตุพิการ ตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 3 ถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 4 พระอาทิตย์สถิตในราศีมีน อาโปสมุฏฐานพิการ คูณเสมหะ (เสมหะที่ทวารหนัก) ระคนให้เป็นเหตุ

2. คัมภีร์โรคนิทาน

ในคัมภีร์พระบรมมรรณธรรม ว่าด้วยคนจะถึงความมรณะสิ้นอายุ เทวทูตในธาตุทั้ง 4 ก็สำแดงออกมาให้ปรากฏโดยมโนทวารอินทรีย์ประสาท ธาตุอันใดจะขาด จะหย่อน จะพิการ อันตรธานประการใดก็ดี มีแจ้งอยู่ในคัมภีร์มรณะญาณสูตร แล้วความมรณะ แบ่งออกเป็น 2 อย่าง

1. มรณะด้วยโบราณโรค
2. มรณะด้วยปัจจุบันโรค

1. **มรณะด้วยโบราณโรค** คือ ตายโดยปกติ ตายโดยลำดับชั้นชวณะเร็วธาตุทั้ง 4 ล่วงไปตามลำดับ โดยกำหนดสิ้นอายุปริโยสานเป็นปกติ ธาตุทั้ง 4 อันตรธานสูญหายเป็นลำดับกันไป คือ ธาตุดิน 20 ธาตุน้ำ 12 ธาตุลม 6 ธาตุไฟ 4 เมื่อจะอันตรธานนั้นหาสูญพร้อมกันทีเดียวทั้ง 4 ธาตุไม่ยอมสูญไปขาดไป แต่ละ 2 สิ่ง 3 สิ่ง 4 สิ่งก็มี บางทีธาตุดินขาดก่อนธาตุน้ำ ธาตุลม ขาดก่อนธาตุไฟ และเมื่อจะสิ้นอายุดับสูญนั้น

ปถวีธาตุ 20 ขาดไป 19 หทยัง ยังอยู่
 อาโปธาตุ 12 ขาดไป 11 น้ำลาย ยังอยู่
 วาโยธาตุ 6 ขาดไป 5 ลมหายใจเข้าออกยังอยู่
 เตโชธาตุ 4 ขาดไป 3 ไฟอุ่นกายยังอยู่

ถ้าธาตุทั้งหลายสูญสิ้นไปดังกล่าวมานี้ อาการตัดทีเดียว รักษาไม่ได้ หากธาตุทั้ง 4 หย่อนไปแต่ละสิ่งสองสิ่งก็ยังสามารถรักษาได้

2. **มรณะด้วยปัจจุบันโรค** คือ โอบี๊กกะมิกาพาธ ถูกทนต์ของโมยตีบอบซ้ำ และต้องราชอาญาของพระมหากษัตริย์ ให้ประหารด้วยหอกดาบปืนไฟก็ตายดุจเดียวกัน

ธาตุทั้ง 4 พิจารตามฤดู

1. **เตโชธาตุพิการ** เตโชธาตุข้อสันตปปัจคิพิการ (เดือน 5, 6, และ 7) อาการให้เย็นในอกกินอาหารพลันอึด มักให้จุกเสียด ชัดอก อาหารพลันแผลก มักอยากบ่นอย จึงให้เกิดลม 6 จำพวก คือ.-

- 1.1 ลมอุตตะรันตะ พัดแต่สะดือถึงลำคอ
- 1.2 ลมปัตตะรันตะ ให้ขัดแต่อกถึงลำคอ
- 1.3 ลมอัศวตะ ให้ขัดจมูก
- 1.4 ลมปรามาศ ให้หายใจขัดดอก
- 1.5 ลมอนุวตะ ให้หายใจขาดไป
- 1.6 ลมมหาสดมภ์ ลมจับนิ่งไป

2. วาโยธาตุพิการ (เดือน 8, 9 และ 10) อากาการให้ผอมเหลือง ครันตัว เมื่อยทุกข้อ ทุกลำให้แตกขึ้นแตกลง ลั่นโครก มักให้หาวให้เรอ ให้วิ่งเวียนหน้าตา หูหนัก ร้อนในอก รันทรันทวยกาย หายใจให้เหม็นปาก หวานปากตัวเอง โลहितออกจากปาก จมูก หู กินอาหารไม่รู้รส

3. อาโปธาตุพิการ (เดือน 11, 12 และ 1) กินผักและอาหารทั้งปวงผิดสำแดง

- 3.1 ดีพิการ มักขี้โกรธ มักสะดุ้งใจ
- 3.2 เสมหะพิการ กินอาหารไม่รู้รส
- 3.3 หนองพิการ มักให้เป็นหืด ไอ
- 3.4 โลहितพิการ มักให้คั่ง เพ้อพก ให้ร้อน
- 3.5 เหงื่อพิการ มักให้เชื่อมซึม
- 3.6 มันทันพิการ มักให้ตัวชากไป
- 3.7 น้ำตาพิการ มักให้ปวดศีรษะ เจ็บตา
- 3.8 มันทเลวพิการ มักให้บวมมือบวมเท้า เป็นน้ำเหลืองตก มักให้ผอมแห้ง
- 3.9 น้ำลายพิการ มักให้เป็นไข้ มักให้คอแห้ง และฟันแห้ง
- 3.10 น้ำมูกพิการ มักให้ปวดศีรษะ
- 3.11 ไชข้อพิการ มักให้เมื่อยทุกข้อทุกกระดูก
- 3.12 มูตรพิการ ให้ปัสสาวะแดง ขัดปัสสาวะ ปัสสาวะเป็นโลหิต ปวดเจ็บเนื่อง ๆ

4. ปถวิธาตุพิการ (เดือน 2, 3 และ 4) เป็นด้วยนอนผิตเวลา

- 4.1 ผมพิการ ให้คันศีรษะ มักเป็นรังแค ให้เจ็บหนังศีรษะเนื่อง ๆ
- 4.2 ขนพิการ มักให้เจ็บทั่วสรรพางค์กายทุกขุมขน ให้ขนลุกพองทั้งตัว
- 4.3 เล็บพิการ มักให้เจ็บต้นเล็บ ให้ต้นเล็บเขียว ต้นเล็บดำขำโลหิต ให้เจ็บ ๆ เสีย ๆ นิ้วมือ นิ้วเท้า
- 4.4 ฟันพิการ มักให้เจ็บไรฟัน บางทีให้เป็นฝีรำมะนาด บางทีให้เป็นโลหิตไหลออกทางไรฟัน ให้ฟันคลอน ฟันโยก ฟันถอนออก
- 4.5 หนังพิการ ให้ร้อนผิวหนังทั่วสรรพางค์กาย บางทีให้เป็นผื่นดุงเป็นผด ให้แสบร้อนอยู่เนื่อง ๆ
- 4.6 เนื้อพิการ มักให้นอนสะดุ้ง ไม่หลับสนิท มักให้ฟกบวม บางทีให้เป็นวงผดขึ้นเป็นหัวดำหัวแดง หัวเขียวทั้งตัว บางทีเป็นตุ่มพิษ สมมุติว่าเป็นประดง เหือดหัดต่าง ๆ

- 4.7 เอ็นพิการ มักให้เจ็บสะบัดร้อนสะท้านหนาว ให้ปวดศีรษะ ท่านเรียกว่า ลม อัมพฤกษ์กำเริบ
- 4.8 กระดูกพิการ ทำให้เมื่อยขบทุกข้อทุกกระดูก
- 4.9 สมองกระดูกพิการ ทำให้ปวดศีรษะเนื่อง ๆ
- 4.10 ม้ามพิการ มักให้ม้ามหย่อน
- 4.11 หทัยพิการ ทำให้คลุ้มคลั่งดุเป็นบ้า ถ้ามีฉะนั้น ให้หิวโหยหาแรง มิได้ ให้ทรนทราย
- 4.12 ดับพิการ ให้ดับโต ดับทรุด เป็นผีในดับ และดับพิการต่าง ๆ
- 4.13 พังผืดพิการ ให้เจ็บ ให้อาเจียน จุกเสียด กลับเข้าเป็นเพื่อลม
- 4.14 ไตพิการ มักให้ปวดท้องแตกขึ้นแตกลง ปวดขบอยู่เนื่อง ๆ
- 4.15 ปอดพิการ มักให้ปอดเป็นพิษ กระจายน้ำอยู่เนื่อง ๆ
- 4.16 ไส้ใหญ่พิการ มักให้สะอึก ให้หาว ให้เรอ
- 4.17 ไส้เล็กพิการ มักให้ผะอืดผะอม ท้องขึ้นท้องพอง มักเป็นท้องมาน กระษัย บางทีให้ลงท้องตมูกเลือด เป็นไปต่าง ๆ
- 4.18 อาหารใหม่พิการ มักให้ลงท้องลงแดง มักให้อาเจียน และมักให้เป็น **ปวง 7 จำพวก**
- 4.19 อาหารเก่าพิการ มักให้กินอาหารไม่รู้รส เป็นต้นที่จะให้เกิดโรคต่าง ๆ เพราะอาหาร
- 4.20 มั่นสมองพิการ ให้ปวดศีรษะ ให้ตาแดง ให้คลั่งเรียกสันนิบาตต่อกัน กับลมยิงนักแปลกสำแดง

ลักษณะเตโชธาตุแตก

1. **เตโชธาตุชื่อปริณามัคคีแตก** ให้ขัดในอกในใจ ให้บวมมือบวมเท้า ให้ไอ เป็นมอคร่อ เตโชธาตุ ชื่อปริทัยหัคคีแตก มักให้มือเท้าเย็น ชีพจรไม่เดิน บางทีให้ตัวเย็นดจน้ำ แต่ภายในร้อน ให้รดน้ำอยู่มิได้ขาด บางทีให้ตัวเย็นและให้เสโท ตกดจเมล็ดข้าวโพด
2. **เตโชธาตุ ชื่อชिरนัคคีแตก** คือความชราภาพยามัจจุราขมาเล้าโลมสัตว์ทั้งปวง จะให้ชีวิตออกจากร่างกายนั้นก็ให้คนไข้มีกายวิปริตต่าง ๆ คือ ให้หน้าผากตั้งตาไม่รู้จักหน้าคน แล้วกลับรู้จักอีกกายนั้นสัมผัสสิ่งใดก็ไม่รู้สึกตัว แล้วกลับรู้สึกอีก
3. **เตโชธาตุ ชื่อสันตปปัจคคีแตก** เมื่อใดแก่ไม่ได้ ตายแล

ลักษณะวาโยธาตุแตก

1. **ลมอุทหังคมาวาตาแตก** มักให้ดิ้นรน มือเท้าขวักไขว่ ให้พลิกตัวไปมา ทรนทราย ให้เรอบ่อย ๆ
2. **ลมอโรคมาวาตาแตก** ให้ยกมือยกเท้าไม่ได้ ให้เมื่อยขบทุกข้อทุกกระดูก ให้เจ็บปวดยิ่งนัก

3. **ลมกุกฉิสยาวาตาแตก** มักให้ท้องขึ้นท้องล้น ให้เจ็บอก ให้สวิงสวย ให้แตกขึ้นแตกลง
4. **ลมโกฏฐาสยาวาตาแตก** ให้เหม็นคาวคอก ให้อาเจียน ให้จุกเสียด ให้แตกในอก
5. **ลมอังกมังคานุสารีวาตาแตก** ให้หุติง เจรจาไม่ได้ยิน แล้วเป็นดุจหิงห้อยออกจากตา ให้เมื่อยต้นขาทั้งสองข้างดุจกระดูกจะแตก ให้ปวดในกระดูกสันหลัง ให้สะดร้อนสะดหนาว อาเจียนลมเปล่ากินอาหารไม่ได้
6. **ลมอัสนาสะปัสสาสะวาตาแตก** จะได้ขาดสูญหามิได้ ถ้าสิ้นลมหายใจแล้วเมื่อใด ก็ตายเมื่อนั้น

ลักษณะธาตุอาโปแตก

1. **ดีแตก** ทำให้คนไข้คลั่งคล้ำไหลหลง ละเมอเพ้อพก นอนสะดุ้งหวาดหวั่น บางทีให้ลงดุจกนิยารูให้ลงเขียวลงแดง ลงเหลืองออกมา ทำให้หาสติมิได้
2. **เสมหะแตก** ให้จับสะดร้อนสะดหนาวเป็นเวลา บางทีให้ลงท้องเป็นเสมหะเป็นโลหิตเน่าให้ปวดมวน
3. **หนองแตก** ทำให้ไหลออกมาเนือง ๆ ให้กายชুবผอม กินอาหารไม่รุ่มรส มักเป็นฝัภายใน 7 ประการ
4. **โลหิตพิการหรือแตก** แพทย์สมมุติว่าไข้กำเดา เพราะโลหิตกำเริบ ถ้าแตกก็เป็นพิษต่าง ๆ ผุดขึ้นมาภายนอก แพทย์สมมุติว่าเป็นรากสาต ข้าวใหม่ใหญ่ ข้าวใหม่น้อย เปลวไฟฟ้า ประกายเพลิง ล่าลาบ เพลิงที่เรียกชื่อต่าง ๆ เพราะโลหิตกระจายแตกชานออกผิวเนื้อ ส่วนข้างในก็กระทำพิษต่าง ๆ บางทีให้อาเจียนเป็นโลหิต บางโลหิตแล่นเข้าจับหัวใจ ให้คลั่งเพ้อหาสติมิได้ บ้างก็ว่าสันนิบาตโลหิตเป็นเพื่อโลหิตสมุฏฐาน บางทีให้ชักเท้าหงิกมือกำบางทีให้หนาว ให้ร้อน บางทีให้ขัดสสาวะ ให้น้ำปัสสาวะเป็นสีดำ แดง ขาว เหลือง เป็นไปต่าง ๆ ธาตุถ้าแตกตั้งแต่ 2 - 5 อย่าง จะแก้ไม่ได้โดยเร็วพลันใน 2 - 3 วัน ถ้าเป็นแต่ 1 หรือ 6 ให้แก้ดูก่อน ที่โลหิตแตกชานออกมาถึงผิวเนื้อนั้น ท่านให้ประกอบยาที่แก้ไขเหนื่อ แก้ที่โลหิตทำภายในให้โลหิตมาก ท่านให้ประกอบยาที่แก้ลักปิดแก้เถิด
5. **เหงื่อ** ถ้าแตกให้เหงื่อตกหนัก ให้ตัวเย็นขาวซีด ให้สวิงสวยหากำลังมิได้
6. **น้ำตา** ถ้าแตกหรือพิการ ให้ตามัวให้น้ำตาดกหนัก ตาแห้ง ตานั้นเป็นดุจเยื่อผลล่าไย
7. **มันเหลว** ถ้าแตก กระจายออกทั่วสรรพางค์กายทำให้ตัวเหลืองตาเหลือง เว้นแต่อุจจาระ ปัสสาวะไม่เหลือง บางทีให้ลงท้องให้อาเจียนดุจเป็นปวงลงเพราะโทษน้ำเหลือง
8. **น้ำลาย** ถ้าแตกให้ปากเปื่อย น้ำลายเหนียว บางทีเป็นเม็ดยอดขึ้นในลิ้นในคอ
9. **น้ำมูก** เมื่อพิการหรือแตก ให้ปวดในสมอง ให้น้ำมูกตก ให้ตามัว ให้ปวดศีรษะ
10. **มันข้น** เมื่อพิการหรือแตก ดุจโลหิตเสียก็เหมือนกัน ซึมซาบออกมาทาง

ผิวหนังดูลมุด ผุดออกมาเป็นดวง บางที่แตกเป็นน้ำเหลือง ให้ปวดแสบปวดร้อนยิ่งนัก

11. **ไขข้อ** เมื่อพิการหรือแตกก็ดี ไขข้อนี้มีอยู่ในกระดูก จะทำให้เมื่อยในข้อในกระดูกทุกแห่งดูครากจากกัน ให้ขัดให้ตึงทุกข้อ

12. **มูตร** เมื่อพิการแตกนั้น ให้ปัสสาวะวิปลาส คือแดง เหลืองและเป็นนิ่วก็ดี บางที่เป็นจุดน้ำขาวเข็ด ให้ขัดเบา ให้เจ็บหัวเนา ให้หัวเนาฟก เป็นนิ่ว เป็นมดกิด เป็นสันทฆาต กากฟขึ้นในมูตรให้มูตรพิการ แปรไปต่าง ๆ

ธาตุดินพิการ

1. **ผมพิการ** เจ็บในสมอง ผมร่วง

2. **ขนพิการ** เจ็บทุกขุมขนทั่วสรรพางค์กาย

3. **เล็บพิการ** ให้ต้นเล็บชำ เขียวดำ บางให้ฟกบวม เป็นหัวเดือนหัวดาว บางที่ให้ขบเล็บชำเป็นหนอง เจ็บปวดยิ่งนัก

4. **ฟันพิการ** หักถอนแล้วก็ดี ย่อมเป็นประเพณีสืบกันมา ถ้าเจ็บในไรฟัน ในรากฟัน ในเหงือกก็ให้แก้ในทางรำมะนาด

5. **หนังพิการ** ให้หนังสากซา ถ้ามดหรือแมลงวันไต่หรือจับก็ไม่รู้สึกกาย ให้แสบร้อนยิ่งนัก เรียกว่ากัมมิโทษ คือโทษที่เกิดแต่กรรม

6. **เนื้อพิการ** เนื้อ 500 ชัน ถ้าพิการให้เสียวไปทั้งตัว มักให้ฟกที่นั่นบวมที่นี้ให้เป็นพิษ บางที่ให้ร้อนดจไฟ บางที่ให้ฟกขึ้นดจประกายดาษ ประกายเพลิง

7. **เอ็นพิการ** เส้นประธาน 10 เส้น มีบริวาร 2,700 เส้น ก็หวาดไหวไปสิ้นทั้งนั้น ที่กล้าก็กล้า ที่แข็งก็แข็ง ที่ตั้งดานก็ตั้งดาน ที่ขอดก็ขอดเข้าเป็นก้อนเป็นเถาไปเป็นเหตุแต่จะให้โทษหนัก แต่เส้นอันชื่อว่าสมุนากับเส้นอัมพฤษ์นั้น ทำเหตุแต่จะให้ระส่ำระสาย ให้ร้อน ให้เย็น ให้เมื่อย ให้เสียวไปทุกเส้นเอ็นทั่วทั้งตัวตั้งแต่ที่สุดบาทาตาลอดขึ้นไปถึงศีรษะ ทำให้เจ็บเป็นเวลา แต่เส้นอัมพฤษ์สิ่งเดียวนั้น ให้โทษถึง 11 ประการ ถ้าพร้อมทั้ง 2,700 เส้นแล้วก็ตาย ถ้าเป็น 2 - 3 เส้นยังแก้ได้

8. **กระดูกพิการ** กระดูกทั้งหลายประมาณไว้ 300 ท่อน ถ้าพิการโรคนี้จะแก้เป็นอันยากยิ่งนัก

9. **เยื่อในกระดูกพิการ** (คัมภีร์ไม่บอกอาการ บอกแต่ยาแก้เหมือนแก้กระดูก)

10. **ม้ามพิการ** ให้ม้ามหย่อน

11. **ดวงนฤทัยพิการ** ถ้าพิการหรือแตกก็ดี กระทำให้เป็นคนเสียจริต ถ้ายังอ่อนอยู่ให้คัมดีคัมร้ายมักขี้โกรธ บางให้ระส่ำระสาย ให้หิวหากำลังมิได้

12. **ตับพิการ** ถ้าพิการแตกก็ดี เป็นเพราะโทษ 4 ประการ คือ-

12.1 กากฟผุดขึ้นในตับ จึงทำให้ตับหย่อน

12.2 เป็นฝีในตับ ย่อมให้ลงเป็นโลหิตสด ๆ ออกมา

12.3 กากฟมูตรผุดขึ้นในตับ กระทำให้ลงเป็นเสมหะโลหิตเน่า ปวดมวนอยู่เสมอ ให้ตาแดงเป็นสายโลหิต คนทั้งปวงย่อมสมมุติเรียกว่ากระสือ ปัสสาวะเข้าปลอมกิน เพราะคนไข้ เพื่อหาสติมิได้ เจริญด้วยผี หมอจะแก้ยากนัก

- 12.4 เป็นด้วยปฐวีธาตุแตกเอง ให้ระส่ำระสาย ให้หอบไออยู่เป็นนิจ จะบริโภคอาหารก็ไม่ได้ หายใจก็ไม่ถึงท้องน้อย
13. **พังผืดพิการแตก** ให้อกแห้ง กระจายน้ำ คือริดสีดวงแห่งนั่นเอง
14. **พุงพิการแตก** ให้ขัดอก ให้ลงท้อง ท้องขึ้นท้องพอง ให้แน่นในอกในท้อง บริโภคอาหารไม่ได้
15. **ปอดพิการแตก** เมื่อปอดพิการแตกก็ดี อาการดุษไชพิษ คือ กากขึ้นในปอด ให้ร้อนอกกระจายน้ำ แล้วหอบจนโครงลด ให้กินน้ำจนปอดลอยจึงหายอยาก บางทีจนเอาเจียนน้ำออกมาจึงจะหายอยาก
16. **ไส้ใหญ่พิการแตก** คือ กินอาหารผิดสำแดง ให้ปวดท้อง ให้ขัดอก บาทีให้ลง ให้เอาเจียนคือลมกัมมัวवादพัดให้เสมหะเป็นดานกลับเข้าไปในท้องในทรวงอก แล้วให้ตัดอาหารยอมว่าไส้ดี
17. **ไส้เล็กพิการแตก** ให้วิ่งเวียนหน้าตา จะลุกยืนขึ้นให้หาว ให้เรอ ให้จุกเสียด เจ็บแหว ให้เสมหะขึ้นคอ ให้ร้อนคอร้อนท้องน้อย เป็นลม คลื่นเหียน ให้ตกโลหิต ให้ตกหนอง
18. **อาหารใหม่พิการแตก** ถ้าบริโภคอาหารเข้าไปอึดแล้วเมื่อใด ก็ทำให้ร้อนท้องนัก บางทีให้สะอึก แล้วให้จุกเสียดตามชายโครง ให้ผะอืดผะอม คนสมมุติว่าไฟธาตุหย่อน แต่ไม่ใช่อาการอย่างนี้เป็นเพราะบริโภคอาหารที่ไม่เคยบริโภค เช่นอาหารดิบ หรือลมกุกจิสยवादพัดไม่ตลอด ให้เป็นไปต่าง ๆ บางทีให้ลง บางทีให้เป็นพรรตึกแตกขึ้นแตกลงกินอาหารไม่ได้
19. **อาหารเก่าพิการแตก** อาหารเก่าเมื่อพิการแตก คือ ช่างขโมยกินล่าไส้ เมื่อพันกำหนดช่างแล้วคือริดสีดวงคุณทวาร
20. **สมองศีรษะพิการแตก** เมื่อสมองพิการหรือแตก ให้เจ็บในศีรษะดังจะแตกให้ตามืด ให้หูตึงปาก และจมูกเฟดขึ้น ลิ่นกระด้าง เดิมเป็นเพราะสันนิบาตลมปะกั๊ง ถ้ายาใด ๆ ก็แก้ไม่หาย

2. คัมภีร์โรคนิทาน

ในคัมภีร์พระบรมมรรณธรรม ว่าด้วยคนจะถึงความมรณะสิ้นอายุ เทวทูตในธาตุทั้ง 4 ก็สำแดงออกมาให้ปรากฏโดยมโนทวารอินทรีย์ประสาท ธาตุอันใดจะขาด จะหย่อน จะพิการ อันตรธานประการใดก็ดี มีแจ้งอยู่ในคัมภีร์มรณะญาณสูตร แล้วความมรณะ แบ่งออกเป็น 2 อย่าง

1. มรณะด้วยโบราณโรค
2. มรณะด้วยปัจจุบันโรค

1. **มรณะด้วยโบราณโรค** คือ ตายโดยปกติ ตายโดยลำดับชั้นชวณะเร็วธาตุทั้ง 4 ล่วงไปตามลำดับ โดยกำหนดสิ้นอายุปริโยสานเป็นปกติ ธาตุทั้ง 4 อันตรธานสูญหายเป็นลำดับกันไป คือ ธาตุดิน 20 ธาตุน้ำ 12 ธาตุลม 6 ธาตุไฟ 4 เมื่อจะอันตรธานนั้นหาสูญพร้อมกันทีเดียวทั้ง 4 ธาตุไม่ยอมสูญไปขาดไป แต่ละ 2 สิ่ง 3

สิ่ง 4 สิ่งก็มี บางทีธาตุดินขาดก่อนธาตุน้ำ ธาตุลม ขาดก่อนธาตุไฟ และเมื่อจะสิ้นอายุดับสูญนั้น

ปถวีธาตุ 20 ขาดไป 19 หทยัง ยังอยู่
 อาโปธาตุ 12 ขาดไป 11 น้ำลาย ยังอยู่
 วาโยธาตุ 6 ขาดไป 5 ลมหายใจเข้าออกยังอยู่
 เตโชธาตุ 4 ขาดไป 3 ไฟอุ่นกายยังอยู่

ถ้าธาตุทั้งหลายสูญสิ้นไปดังกล่าวมานี้ อาการตัดทีเดียว รักษาไม่ได้ หากธาตุทั้ง 4 หย่อนไปแต่ละสิ่งสองสิ่งก็ยังสามารถรักษาได้

2. **มรณะด้วยปัจจุบันโรค** คือ โอบีกกะมิกาพาธ ถูกทูปถองโอบยตีบอบซ้ำ และต้องราชอาญาของพระมหากษัตริย์ ให้ประหารด้วยหอกดาบปืนไฟก็ตายดูจะเดียวกัน

ธาตุทั้ง 4 พิจารตามฤดู

1. **เตโชธาตุพิจารณา** เตโชธาตุชื่อสันตปปัจคคีพิจารณา (เดือน 5, 6, และ 7) อาการให้เย็นในอกกินอาหารพลันอ้อม มักให้จุกเสียด ชัดอก อาหารพลันแหลก มักอยากบ่อย จึงให้เกิดลม 6 จำพวก คือ.-

- 1.1 ลมอุตตะรินตะ พัดแต่สะดือถึงลำคอ
- 1.2 ลมปัตตะรินตะ ให้ขัดแต่อกถึงลำคอ
- 1.3 ลมอัสวตะ ให้ขัดจุมก
- 1.4 ลมปรามาศ ให้หายใจขัดอก
- 1.5 ลมอนุวตะ ให้หายใจขาดไป
- 1.6 ลมมหาสดมภ์ ลมจับนิ่งไป

2. **วาโยธาตุพิจารณา** (เดือน 8, 9 และ 10) อาการให้ผอมเหลือง ครันตัว เมื่อยทุกข้อ ทุกลำให้แตกขึ้นแตกลง ลันโครก มักให้หาวให้เรอ ให้วิ่งเวียนหน้าตา หูหนัก ร้อนในอก รันทรันทวยกาย หายใจให้เหม็นปาก หวานปากตัวเอง โลहितออกจากปาก จมูก หู กินอาหารไม่รู้รส

3. **อาโปธาตุพิจารณา** (เดือน 11, 12 และ 1) กินผักและอาหารทั้งปวงผิดสำแดง

- 3.1 ดีพิจารณา มักขี้งโกรธ มักสะดุ้งใจ
- 3.2 เสมหะพิจารณา กินอาหารไม่รู้รส
- 3.3 หนองพิจารณา มักให้เป็นหืด ไอ
- 3.4 โลहितพิจารณา มักให้คลั่ง เพ้อพก ให้ร้อน
- 3.5 เหงื่อพิจารณา มักให้เชื่อมซึม
- 3.6 มันชันพิจารณา มักให้ตัวชาสากไป
- 3.7 น้ำตาพิจารณา มักให้ปวดศีรษะ เจ็บตา
- 3.8 มันเหลวพิจารณา มักให้บวมมือบวมเท้า เป็นน้ำเหลืองตก มักให้ผอมแห้ง

- 3.9 น้ำลายพิการ มักให้เป็นไข มักให้คอแห้ง และฟันแห้ง
- 3.10 น้ำมูกพิการ มักให้ปวดศีรษะ
- 3.11 ไขข้อพิการ มักให้เมื่อยทุกข้อทุกกระดูก
- 3.12 มุตรพิการ ให้ปัสสาวะแดง ขัดปัสสาวะ ปัสสาวะเป็นโลหิต ปวดเจ็บ
เนื่อง ๆ

4. ปรวิธาดพิการ (เดือน 2, 3 และ 4) เป็นด้วยนอนผิดเวลา

- 4.1 ผมพิการ ให้คันศีรษะ มักเป็นรังแค ให้เจ็บหนังศีรษะเนื่อง ๆ
- 4.2 ขนพิการ มักให้เจ็บทั่วสรรพางค์กายทุกขุมขน ให้ขนลุกพองทั้งตัว
- 4.3 เล็บพิการ มักให้เจ็บต้นเล็บ ให้ต้นเล็บเขียว ต้นเล็บดำชำโลหิต ให้เจ็บ
ๆ เสีย ๆ นิ้วมือ นิ้วเท้า
- 4.4 ฟันพิการ มักให้เจ็บไรฟัน บางทีให้เป็นฝีร่ามะนาด บางทีให้เป็นโลหิต
ไหลออกทางไรฟัน ให้ฟันคลอน ฟันโยก ฟันถอนออก
- 4.5 หนังพิการ ให้ร้อนผิวหนังทั่วสรรพางค์กาย บางทีให้เป็นผื่นดุงเป็นผด
ให้แสบร้อนอยู่เนื่อง ๆ
- 4.6 เนื้อพิการ มักให้นอนสะดุ้ง ไม่หลับสนิท มักให้ฟกบวม บางทีให้เป็นวง
ผดขึ้นเป็นหัวดำหัวแดง หัวเขียวทั้งตัว บางทีเป็นตุลุมพิษ สมมุติว่าเป็น
ประดง เหือดหัดต่าง ๆ
- 4.7 เอ็นพิการ มักให้เจ็บสะบັตร้อนสะท้านหนาว ให้ปวดศีรษะ ท่านเรียกว่า
ลม อัมพฤษก่าเริบ
- 4.8 กระดูกพิการ ทำให้เมื่อยขบทุกข้อทุกกระดูก
- 4.9 สมองกระดูกพิการ ทำให้ปวดศีรษะเนื่อง ๆ
- 4.10 ม้ามพิการ มักให้ม้ามหย่อน
- 4.11 หลุพิการ ทำให้คลุ้มคลั่งดุเป็นบ้า ถ้ามิฉะนั้น ให้หิวโหยหาแรง
มิได้ ให้ทรนทราย
- 4.12 ดับพิการ ให้ดับโต ดับทรุด เป็นผีในดับ และดับพิการต่าง ๆ
- 4.13 พังผืดพิการ ให้เจ็บ ให้อาเจียน จุกเสียด กลับเข้าเป็นเพื่อลม
- 4.14 ไตพิการ มักให้ปวดท้องแตกขึ้นแตกลง ปวดขบอยู่เนื่อง ๆ
- 4.15 ปอดพิการ มักให้ปอดเป็นพิษ กระจายน้ำอยู่เนื่อง ๆ
- 4.16 ไส้ใหญ่พิการ มักให้สะอึก ให้หาว ให้เรอ
- 4.17 ไส้น้อยพิการ มักให้ผะอืดผะอม ท้องขึ้นท้องพอง มักเป็นท้องมาน
กระษัย บางทีให้ลงท้องตมูกเลือด เป็นไปต่าง ๆ
- 4.18 อาหารใหม่พิการ มักให้ลงท้องลงแดง มักให้อาเจียน และมักให้เป็น
ป่วย 7 จำพวก
- 4.19 อาหารเก่าพิการ มักให้กินอาหารไม่รู้รส เป็นต้นที่จะให้เกิดโรคต่าง ๆ
เพราะอาหาร
- 4.20 มันสมองพิการ ให้ปวดศีรษะ ให้ตาแดง ให้คั่งเรียกสันนิบาตต่อกัน
กับลมยิงนักแปลกสำแดง

ลักษณะเตโชธาตุแตก

1. **เตโชธาตุชื่อปริณามคคีแตก** ให้ขัดในอกในใจ ให้บวมมือบวมเท้า ให้ไอ เป็นมอคร่อ เตโชธาตุ ชื่อปริทัยหคคีแตก มักให้มือเท้าเย็น ชีพจรไม่เดิน บางทีให้ตัวเย็นดจน้ำ แต่ภายในร้อน ให้รดน้ำอุมิได้ขาด บางทีให้ตัวเย็นและให้เสโท ตกดจเมล็ดข้าวโพด
2. **เตโชธาตุ ชื่อชिरนคคีแตก** คือความชราภาพยามัจจุราขมาเล้าโลมสัตว์ทั้งปวง จะให้ชีวิตออกจากร่างกายนั้นก็ให้คนไข้มีกายวิปริตต่าง ๆ คือ ให้หน้าผากตั้งตาไม่รู้จักหน้าคน แล้วกลับรู้จักอีกกายนั้นสัมผัสสิ่งใดก็ไม่รู้สึกตัว แล้วกลับรู้สึกอีก
3. **เตโชธาตุ ชื่อสันตปคคีแตก** เมื่อใดแก่ไม่ได้ ตายแล

ลักษณะวาโยธาตุแตก

1. **ลมอุทหังคมาวาตาแตก** มักให้ดิ้นรน มือเท้าขวักไขว่ ให้พลิกตัวไปมา ทุรันทุราย ให้เรอบ่อย ๆ
2. **ลมอโรคมมาวาตาแตก** ให้ยกมือยกเท้าไม่ได้ ให้เมื่อยขบทุกข้อทุกกระดูก ให้เจ็บปวดยิ่งนัก
3. **ลมกุกฉิสยาวาตาแตก** มักให้ท้องขึ้นท้องล้น ให้เจ็บอก ให้สวิงสวาย ให้แตกขึ้นแตกลง
4. **ลมโกฏฐาสยาวาตาแตก** ให้เหม็นคาวคอก ให้อาเจียน ให้จุกเสียด ให้แตกในอก
5. **ลมอังกมังคานุสารีวาตาแตก** ให้หุติง เจรจาไม่ได้ยิน แล้วเป็นดจหิงห้อยออกจากตา ให้เมื่อยต้นขาทั้งสองข้างดจกระดูกจะแตก ให้ปวดในกระดูกสันหลัง ให้สะบัดร้อนสะบัดหนาว อาเจียนลมเปล่ากินอาหารไม่ได้
6. **ลมอัสสาสะปัสสาสะวาตาแตก** จะได้ขาดสูญหามีได้ ถ้าสิ้นลมหายใจแล้วเมื่อใด ก็ตายเมื่อนั้น

ลักษณะธาตุอาโปแตก

1. **ดีแตก** ทำให้คนไข้คลั่งคล้ำไหลหลง ละเมอเพ้อพก นอนสะดุ้งหวาดหวั่น บางทีให้ลงดจกินยาฯให้ลงเขี้ยวลงแดง ลงเหลืองออกมา ทำให้หาสติมิได้
2. **เสมหะแตก** ให้จับสะบัดร้อนสะบัดหนาวเป็นเวลา บางทีให้ลงท้องเป็นเสมหะเป็นโลหิตเน่าให้ปวดมวน
3. **หนองแตก** ทำให้ไหลออกมาเนือง ๆ ให้กายชุ่มผอม กินอาหารไม่รู้รส มักเป็นฝัภายใน 7 ประการ
4. **โลหิตพิการหรือแตก** แพทย์สมมุติว่าไข้กำเดา เพราะโลหิตกำเริบ ถ้าแตกก็เป็นพิษต่าง ๆ ผุดขึ้นมาจากนอก แพทย์สมมุติว่าเป็นรากสาด ข้าวใหม่ใหญ่ ข้าวใหม่่น้อย เปลวไฟฟ้า ประกายเพลิง ล่าลาบ เพลิงที่เรียกชื่อต่าง ๆ เพราะโลหิต

กระจายแตกชานออกผิวเนื้อ ส่วนข้างในก็กระทำพิษต่าง ๆ บางทีให้อาเจียนเป็นโลหิต บางโลหิตแล่นเข้าจับหัวใจ ให้คลั่งเพื่อหาสติมิได้ บ้างก็ว่าสันนิบาตโลหิตเป็นเพื่อโลหิตสมุฏฐาน บางทีให้ช้ำเท่าหึงมือกำบางทีให้หนาว ให้ร้อน บางทีให้ช้ำสวาระ ให้น้ำปัสสาวะเป็นสีดำ แดง ขาว เหลือง เป็นไปต่าง ๆ ธาตุถ้าแตกตั้งแต่ 2 - 5 อย่าง จะแก้ไม่ได้โดยเร็วพลันใน 2 - 3 วัน ถ้าเป็นแต่ 1 หรือ 6 ให้แก้ดูก่อน ที่โลหิตแตกชานออกมาถึงผิวเนื้อนั้น ท่านให้ประกอบยาที่แก้ไข้เหนือ แก้ที่โลหิตทำภายในให้โลหิตมาก ท่านให้ประกอบยาที่แก้ลักปิดแก้เถิด

5. **เหงื่อ** ถ้าแตกให้เหงื่อตกหนัก ให้ตัวเย็นขาวซีด ให้สวิงสวายหากำลังมิได้
6. **น้ำตา** ถ้าแตกหรือพิการ ให้ตามัวให้น้ำตาดกหนัก ตาแห้ง ตานั้นเป็นดุษณีผลลำไย
7. **มันเหลว** ถ้าแตก กระจายออกทั่วสรรพางค์กายทำให้ตัวเหลืองตาเหลือง เว้นแต่อุจจาระ ปัสสาวะไม่เหลือง บางทีให้ลงท้องให้อาเจียนดุษณีเป็นปวงลงเพราะโทษน้ำเหลือง
8. **น้ำลาย** ถ้าแตกให้ปากเปื่อย น้ำลายเหนียว บางทีเป็นเม็ดยอดขึ้นในลิ้นในคอ
9. **น้ำมูก** เมื่อพิการหรือแตก ให้ปวดในสมอง ให้น้ำมูกตก ให้ตามัว ให้ปวดศีรษะ
10. **มันข้น** เมื่อพิการหรือแตก ดุจโลหิตเสียก็เหมือนกัน ชิมซาบออกมาทางผิวหนังดลผด ผุดออกมาเป็นดวง บางทีแตกเป็นน้ำเหลือง ให้ปวดแสบปวดร้อนยิ่งนัก
11. **ไขข้อ** เมื่อพิการหรือแตกก็ดี ไขข้อนี้มีอยู่ในกระดูก จะทำให้เมื่อยในข้อในกระดูกทุกแห่งดุษณีจากกัน ให้ช้ำให้ตั้งทุกข้อ
12. **บุตร** เมื่อพิการแตกนั้น ให้ปัสสาวะวิปลาส คือแดง เหลืองและเป็นนิ่วก็ดี บางทีเป็นดุษณีน้ำขาวเข็ด ให้ช้ำเบา ให้เจ็บหัวเหน่า ให้หัวเหน่าฟก เป็นนิ่ว เป็นมดกิดเป็นสันทฆาต กากฟั้นในบุตรให้บุตรพิการ แปรไปต่าง ๆ

ธาตุดินพิการ

1. **ผมพิการ** เจ็บในสมอง ผมร่วง
2. **ขนพิการ** เจ็บทุกขุมขนทั่วสรรพางค์กาย
3. **เล็บพิการ** ให้ต้นเล็บข้ำ เขียวดำ บางให้ฟกบวม เป็นหัวเดือนหัวดาว บางทีให้ขบเล็บข้ำเป็นหนอง เจ็บปวดยิ่งนัก
4. **ฟันพิการ** หักถอนแล้วก็ดี ย่อมเป็นประเพณีสืบกันมา ถ้าเจ็บในไรฟัน ในรากฟัน ในเหงือกก็ให้แก้ในทางร่ามะนาด
5. **หนังพิการ** ให้นั่งสาक्षा ถ้ามดหรือแมลงวันไต่หรือจับก็ไม่รู้สึกร่าง ให้แสบร้อนยิ่งนัก เรียกว่ากัมมิโทษ คือโทษที่เกิดแต่กรรม
6. **เนื้อพิการ** เนื้อ 500 ชิ้น ถ้าพิการให้เสียไปทั้งตัว มักให้ฟกที่นั่นบวมที่นี้ให้เป็นพิษ บางทีให้ร้อนดุษณีไฟ บางทีให้ฟกขึ้นดุษณีประกายดาษ ประกายเพลิง
7. **เอ็นพิการ** เส้นประธาน 10 เส้น มีบริวาร 2,700 เส้น ก็หวาดไหวไปสิ้นทั้งนั้น ที่กล้าก็กล้า ที่แข็งก็แข็ง ที่ตั้งดานก็ตั้งดาน ที่ขอดก็ขอดเข้าเป็นก้อนเป็นเถาไป

เป็นเหตุแต่จะให้โทษหนัก แต่เส้นอันชื่อว่าสมุนากับเส้นอัมพฤษนั้น ทำเหตุแต่จะให้ระส่ำระสาย ให้อ่อน ให้เย็น ให้เมื่อย ให้เสียวไปทุกเส้นเอ็นทั่วทั้งตัวตั้งแต่ที่สุดบาทาตลอดขึ้นไปถึงศีรษะ ทำให้เจ็บเป็นเวลา แต่เส้นอัมพฤษสิ่งเดียวนั้น ให้โทษถึง 11 ประการ ถ้าพร้อมทั้ง 2,700 เส้นแล้วก็ตาย ถ้าเป็น 2 - 3 เส้นยังแก้ได้

8. **กระดูกพิการ** กระดูกทั้งหลายประมาณไว้ 300 ท่อน ถ้าพิการโรคนี้จะแก้เป็นอันยากยิ่งนัก

9. **เยื่อในกระดูกพิการ** (คัมภีร์ไม่บอกอาการ บอกแต่ยาแก้เหมือนแก้กระดูก)

10. **ม้ามพิการ** ให้ม้ามหย่อน

11. **ดวงอาทิตย์พิการ** ถ้าพิการหรือแตกก็ดี กระทำให้เป็นคนเสียจริต ถ้ายังอ่อนอยู่ให้คัมดีคัมร้ายมักขี้โกรธ บางให้ระส่ำระสาย ให้หิวหากำลังมิได้

12. **ตับพิการ** ถ้าพิการแตกก็ดี เป็นเพราะโทษ 4 ประการ คือ-

12.1 กากฝูดขึ้นในตับ จึงทำให้ตับหย่อน

12.2 เป็นฝีในตับ ย่อมให้ลงเป็นโลหิตสด ๆ ออกมา

12.3 กากฝูดขึ้นในตับ กระทำให้ลงเป็นเสมหะโลหิตเน่า ปวดมวนอยู่เสมอ ให้ตาแดงเป็นสายโลหิต คนทั้งปวงย่อมสมมติเรียกว่ากระสือ ปีศาจเข้าปลอมกิน เพราะคนไข้ เพื่อหาสติมิได้ เจรจาดด้วยผี หมอจะแก้ยากนัก

12.4 เป็นด้วยปถวีธาตุแตกเอง ให้ระส่ำระสาย ให้หอบไออยู่เป็นนิจ จะบริโภคอาหารก็ไม่ได้ หายใจก็ไม่ถึงท้องน้อย

13. **พังผืดพิการแตก** ให้อกแห้ง กระหายน้ำ คือริดสีดวงแห่งนั่นเอง

14. **พุงพิการแตก** ให้ขัดอก ให้ลงท้อง ท้องขึ้นท้องพอง ให้แน่นในอกในท้อง บริโภคอาหารไม่ได้

15. **ปอดพิการแตก** เมื่อปอดพิการแตกก็ดี อาการดูไข้พิษ คือ กากขึ้นในปอด ให้อ่อนอกกระหายน้ำ แล้วหอบจนโครงลด ให้กินน้ำจนปอดลอยจึงหายอยาก บางที่จนอาเจียนน้ำออกมาจึงจะหายอยาก

16. **ไส้ใหญ่พิการแตก** คือ กินอาหารผิดสำแดง ให้ปวดท้อง ให้ขัดอก บาที่ให้ลง ให้อาเจียนคือลมกัมมัชวาทพัดให้เสมหะเป็นดานกลับเข้าไปในท้องในทรวงอก แล้วให้ตัดอาหารยอมว่าไส้ดี

17. **ไส้เล็กพิการแตก** ให้วิ่งเวียนหน้าตา จะลุกยืนขึ้นให้หาว ให้เรอ ให้จุกเสียด เจ็บแหว ให้เสมหะขึ้นคอ ให้อ่อนคอร้อนท้องน้อย เป็นลมคลื่นเหียน ให้ตกโลหิต ให้ตกหนอง

18. **อาหารใหม่พิการแตก** ถ้าบริโภคอาหารเข้าไปอึดแล้วเมื่อใด ก็ทำให้ร้อนท้องนัก บางที่ให้สะอึก แล้วให้จุกเสียดตามชายโครง ให้ผะอืดผะอม คนสมมติว่าไฟธาตุหย่อน แต่ไม่ใช่อาการอย่างนี้เป็นเพราะบริโภคอาหารที่ไม่เคยบริโภค เช่น อาหารดิบ หรือลมกัมมัชวาทพัดไม่ตลอด ให้เป็นไปต่าง ๆ บางที่ให้ลง บางที่ให้เป็นพรรตึกแตกขึ้นแตกลงกินอาหารไม่ได้

19. อาหารเก่าพิการแตก อาหารเก่าเมื่อพิการแตก คือ ขางขโมยกินล่าไส้ เมื่อพ้นกำหนดขางแล้วคือริดสีดวงคูลทวาร

20. **สมองศีรษะพิการแตก** เมื่อสมองพิการหรือแตก ให้เจ็บในศีรษะดังจะแตก ให้ตามืด ให้หูตึงปาก และจมูกเฟดขึ้น ลิ่นกระด้าง เดิมเป็นเพราะสันนิบาตลม ปะกัง ถ้ายาใด ๆ ก็แก้ไม่หาย

๓. คัมภีร์ธาตุวิภังค์

กล่าวถึงสาเหตุการเสียชีวิตที่เกิดขึ้นกับแต่ละบุคคลและอาการที่เกิดขึ้นเมื่อธาตุทั้ง 4 พิการ ได้แก่ธาตุทั้ง 4 ขาดเหลือ, ธาตุทั้ง 4 พิการตามฤดูและยารักษา และธาตุทั้ง 4 พิการและยารักษา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

สาเหตุการเสียชีวิตของบุคคล

1. **บุคคลตายด้วยปัจจัยันกรรมและปัจจัยันโรค** คือ โอบกกะมิกภาพธ ถูกทูปถองโอบยตีบอบข้ำหรือต้องราชอาญาของพระมหากษัตริย์ให้ประหารชีวิต การตายโดยปัจจัยันนี้มีได้ตายเป็นปกติโดยลำดับชั้นชวร และธาตุทั้ง 4 มิได้ล่วงไปโดยลำดับ อย่างนี้เรียกว่า ตายโดยปัจจัยันกรรม ส่วนปัจจัยันโรค คือเกิดโรคตายโดยปัจจัยันทันด่วน เช่น อหิวาตกโรค หรือโรคอันเป็นพิษ ซึ่งกำเริบขึ้นโดยเร็วแล้วตายไป ธาตุทั้ง 4 มิได้ขาดไปตามลำดับ อย่างนี้เรียกว่า ตายด้วยปัจจัยันโรค

2. **บุคคลตายด้วยโบราณกรรมและโบราณโรค** บุคคลตายโดยโบราณกรรม คือ ตายโดยกำหนดสิ้นอายุเป็นปริโยสาน คืออายุย่างเข้าสู่ความชรา ธาตุทั้ง 4 ขาดไปตามลำดับ เปรียบเหมือนผลไม้เมื่อแก่สุกงอมเต็มที่แล้ว ก็หล่นลงเอง คนเราเมื่ออายุมากแล้ว ธาตุทั้ง 4 ก็ทรุดโทรมไปตามลำดับ ไม่เจ็บไข้ได้ป่วยก็ตาย อย่างนี้เรียกว่า ตายด้วยโบราณกรรม

ส่วนการตายด้วยโบราณโรคนั้น คือเป็นโรคคร่ำคร่าเรื้อรังมานาน หลายเดือนหลายปี เรียกว่า โบราณโรค เวลาจะตาย ธาตุทั้ง 4 ขาดไปตามลำดับแล้วตายไป อย่างนี้เรียกว่า ตายด้วยโรคโบราณโรค

ว่าด้วยธาตุทั้ง 4 ขาดเหลือ (คัมภีร์ธาตุวิภังค์)

บุคคลตายโดยสิ้นกำหนดอายุเป็นปริโยสานนั้น ธาตุทั้ง 4 ย่อมขาดสูญหายไปตามลำดับ แต่เมื่อจะสิ้นอายุ แต่ละธาตุขาดเหลือ ดังนี้.-

1. **ปถวีธาตุ** 20 ขาดไป 19 หทัยัง (หัวใจ) ยังอยู่
2. **อาโปธาตุ** 12 ขาดไป 11 ปีตตัง (น้ำดี) ยังอยู่
3. **วาโยธาตุ** 6 ขาดไป 5 อัสนสาสะปัสสาสะวาตา (ลมหายใจเข้าออก) ยังอยู่
4. **เตโชธาตุ** 4 ขาดไป 3 สันตัมปปีคคิ (ไฟอุ่นกาย) ยังอยู่

ถ้าธาตุทั้งหลายสูญสิ้นพร้อมกันดังกล่าวนี้ ท่านว่าเยียวยาไม่หาย หากขาดหรือหย่อนไปแต่ละสิ่งสองสิ่ง ยังพอพยายามได้

ว่าด้วยธาตุทั้ง 4 พิจารตามฤดู

ตามปกติ ปี 1 มี 3 ฤดู ๆ ละ 4 เดือน แต่ในคัมภีร์ธาตุวิภังค์ จัดฤดูไว้ 4 ฤดู ๆ ละ 3 เดือน คือ.-

1. เดือน 5, 6 และ 7 ทั้ง 3 เดือนนี้ว่าด้วยเตโชธาตุ ชื่อสันตปปัจคิพิการ อากาโรให้เย็นในอก ริงเวียน รับประทานอาหารไม่ได้ บริโภคอาหารอึดมักให้จุกเสียดขัดในอก อากาโรมักพลันแหลกมิได้อยู่ท้อง ให้อายากบ่อย ๆ จึงเป็นเหตุให้เกิดลม 6 จำพวก คือ.-

- 1.1 ลมชื่ออุทรันตะวาทะ พัดแต่สะดือถึงลำคอ
- 1.2 ลมชื่ออุระปักขะรันตะวาทะ พัดให้ขัดแต่อกถึงลำคอ
- 1.3 ลมชื่อ อัสนาสะวาทะ พัดให้นาสิกตั้ง
- 1.4 ลมชื่อ ปัสสาสะวาทะ พัดให้หายใจขัดดอก
- 1.5 ลมชื่อ อนูวาทะ พัดให้หายใจขัด ให้ลมจับแน่นิ่งไป
- 1.6 ลมชื่อ มหัสกะวาทะ คือ ลมมหาสดมภ์ ให้หาวนอนมาก และหวั่นไหว หัวใจ ให้นอนแน่นิ่งไป มีรู้สึกกาย

2. เดือน 8, 9 และ 10 ทั้ง 3 เดือนนี้ว่าด้วยวาโยธาตุชื่อ กุจฉิสยาว่าตาพิการ อากาโรให้ผอมเหลือง ให้เมื่อยทุกข้อทุกลำตัวทั่วสรรพางค์กาย ให้แดงขึ้นแดงลง ให้สิ้นโครก ๆ ให้หาวเรอ ริงเวียนหน้าตาหูหนักมักให้ร้อนในอกในใจ ให้ระทอระทวย ให้หายใจสั้น ให้เหม็นปากและหวานปาก มักให้โลหิตออกทางจมูก ทางปาก กินอาหารไม่รู้รส

3. เดือน 11, 12 และ 1 ทั้ง 3 เดือนนี้อาหารที่กินมักผิดสำแดง อาไปธาตุพิการ คือ.-

- 3.1 ดีพิการ มักให้ขี้งโกรธ สะดุ้งตกใจ หวาดกลัว
- 3.2 เสมหะพิการ ให้กินอาหารไม่รู้รส
- 3.3 หนองพิการ มักให้ไอเป็นโลหิต
- 3.4 โลหิตพิการ มักให้เพ้อพก ให้ร้อน
- 3.5 เหงื่อพิการ มักให้ซุบผอม ให้ผิวหนังสากซา
- 3.6 มันทันพิการ มักให้ปวดศีรษะ ให้ปวดตา ให้ชาสัน
- 3.7 น้ำตาพิการ มักให้ตามัว น้ำตาดก ตาแห้ง ดวงตาเป็นดังเยื่อลำไย
- 3.8 มันทเลพิการ ให้แล่นออกทั่วกาย ให้นัยน์ตาเหลือง มูตรและคูเลียง บางทีให้ลงและอาเจียน กลายเป็นปวงลม
- 3.9 น้ำลายพิการ ให้ปากเปื่อยคอบเปื่อย บางทีให้เป็นยอดเป็นเม็ดขึ้นในคอ บางทีเป็นไขให้ปากแห้งคอบแห้ง
- 3.10 น้ำมูกพิการ ให้ปวดศีรษะ เป็นหวัด ให้ปวดสมอง น้ำมูกตก นัยน์ตา

มัว รังเวียนศีรษะ

3.11 **ไขข้อพิการ** ให้เมื่อยทุกข้อทุกกระดูก ให้ขัดให้ตึงทุกข้อ

3.12 **มุตพิการ** ให้ปัสสาวะแดงและขัดปัสสาวะ ปัสสาวะเป็นโลหิต
เจ็บปวดเป็นกำลัง

4. เดือน 2, 3 และ 4 ทั้ง 3 เดือนนี้ นอนผิวดเวลา ปกติธาตุพิการ อาการแต่ละอย่าง
มีดังนี้

4.1 **ผมพิการ** ให้เจ็บรากผม ให้คันศีรษะ ผมหงอก ผมเป็นรังแค เจ็บหนัง
ศีรษะ

4.2 **ขนพิการ** ให้เจ็บทั่วสรรพางค์กายทุกเส้นขน ให้ขนลุกขนพองทั้งตัว

4.3 **เล็บพิการ** ให้เจ็บต้นเล็บ เล็บเขียวดำ เจ็บเสียวหลายนิ้วมือนิ้วเท้า

4.4 **ฟันพิการ** ให้เจ็บไรฟัน ให้ฟันหลุด ฟันโยกคลอน

4.5 **หนังพิการ** ให้ร้อนผิวหนังทั่วกาย บางทีให้เป็นผื่นขึ้นทั้งตัวดูจหัวผด
ให้ปวดแสบปวดร้อน

4.6 **เนื้อพิการ** ให้นอนสะดุ้งไม่สมปกติ มักให้ฟกบวม บางทีผุดขึ้นเป็นสี
เขียว สีแดงทั่วทั้งตัว บางทีเป็นลมพิษสมมุติเรียกว่าประดง

4.7 **เอ็นพิการ** ให้จับสะบัดร้อนสะท้านหนาว ให้ปวดศีรษะมาก เรียกว่า อัม
พฤกษ์กำเริบ

4.8 **กระดูกพิการ** ให้เมื่อยในข้อในกระดูก

4.9 **เยื่อในกระดูกพิการ** ให้ปวดตามแท่งกระดูกเป็นกำลัง

4.10 **ม้ามพิการ** ให้ม้ามหย่อน มักเป็นป้าง

4.11 **หัวใจพิการ** ให้คลื่นโคลัดจเป็นบ้า ถ้ามีดั่งนั้น ให้หิวโหย หาแรงมิได้
ให้ทรนทรายยิ่งนัก

4.12 **ตับพิการ** ให้ตับโต ตับทรุดเป็นฝีในตับ กาฬขึ้นในตับ

4.13 **พังผืดพิการ** ให้เจ็บให้จุกเสียด ให้อาเจียน ให้แตกขึ้นแตกลง

4.14 **ไตพิการ** ให้ปวดท้องแตกขึ้นแตกลง ปวดขัดเป็นกำลัง

4.15 **ปอดพิการ** ให้เจ็บปอด ให้ปอดเป็นพิษ ให้กระหายน้ำมาก กินน้ำจน
ปอดลอย จึงหายอยาก

4.16 **ลำไส้น้อยพิการ** ให้สะอึก ให้หาว ให้เรอ

4.17 **ลำไส้ใหญ่พิการ** ให้พะอืดพะอม ให้ท้องขึ้นท้องพอง มักเป็น
ท้องมาน ลมกระษัย บางทีให้ลงท้องตมูกตกลือตเป็นไปต่าง ๆ

4.18 **อาหารใหม่พิการ** ให้ลงแดง ให้ราก มักเป็นปวง 8 จำพวก

4.19 **อาหารเก่าพิการ** ให้กินอาหารไม่มีรส เป็นต้นเหตุให้เกิดโรคต่าง ๆ
เพราะอาหารผิดสำแดง

4.20 **มันสมองศีรษะพิการ** ปกติสมองศีรษะพร่องจากกระบาลศีรษะ
ประมาณเส้นตอกใหญ่ ๆ ถ้าเจ็บปวดพิการ มันสมองก็เดือดขึ้นเต็ม
กระบาลศีรษะ ให้ปวดเป็นกำลัง นัยน์ตาแดงคลั่ง เรียกว่าสันนิบาตให้สมยา
รสสุขุม มันสมองจึงจะยุบและหายปวด

ว่าด้วยธาตุทั้ง 4 พิการ

1. เตโชธาตุ 4 พิการ

- 1.1 **ปริณามัคคีพิการ** อากาการให้ร้อนในอกในใจ ให้ไอเป็นมองคร่อ ให้ท้องขึ้นท้องพองผะอืดผะอม
- 1.2 **ปรัทัยหัตถ์พิการ** อากาการให้มือและเท้าเย็นซีพจรเดินไม่สะดวก อีกประการหนึ่ง ให้ซีพจรขาดหลัก 1 ก็ดี 2 หลักก็ดี บางทีให้เย็นเป็นน้ำแต่ภายในร้อน ให้รดน้ำมิได้ขาด บางทีให้เย็น แต่เหงื่อตกเป็นดั่งเมล็ดข้าวโพด
- 1.3 **ขิรณคคคีพิการ** ให้หน้าผากตึง นัยน์ตาดูไม่รู้จักอะไร มองไม่เห็นแล้วกลับเห็น หูตึงแล้วกลับได้ยิน จมูกไม่รู้กลิ่นแล้วกลับรู้ ลิ้นไม่รู้รสอาหารแล้วกลับรู้ ภายไม่รู้สีกสัมผัสแล้วกลับรู้ อากาการเปลี่ยนไปเปลี่ยนมา ด้วยว่าพญามัจจุราชมมาประเล้าประโลมสัตว์ทั้งหลาย
- 1.4 **สันตบปคคคีพิการ** ถ้าแตกแล้วเมื่อใด จะเยียวยามิได้เลย ตายเป็นเพียงแท้

2. วาโยธาตุ 6 พิการ

- 2.1 **อุทธังคมาวาทาพิการ** เมื่อพิการหรือแตกทำให้มีอาการดิ้นรนมือเท้าขวักไขว่ ให้พลิกตัวไป ๆ มา ๆ ให้ทุรนทุราย ให้หนาวเรอบ่อย ๆ
- 2.2 **อโธคมาวาทาพิการ** เมื่อพิการหรือแตก อากาการให้เมื่อยขบขัดทุกข้อทุกกระดูก ให้ยกมือยกเท้าไม่ไหว เจ็บปวดเป็นกำลัง
- 2.3 **กุกฉิสยาอวาทาพิการ** เมื่อพิการหรือแตก อากาการให้ท้องขึ้นท้องพองให้ลั่นในท้องดังจ๊อก ๆ ให้เจ็บในอก ให้สวิงสวาย ให้เจ็บแตกขึ้นแตกลง
- 2.4 **โกฏฐาสยาอวาทาพิการ** เมื่อพิการหรือแตก อากาการให้เหม็นข้าวอาเจียน จุกอกให้เสียด และแน่นหน้าอก
- 2.5 **อังคมังคานุสารีอวาทาพิการ** เมื่อพิการหรือแตก อากาการให้หูตึง เจรจาไม่ได้ยิน ให้เป็นหึ่งห้อยออกจากลูกตา ให้เมื่อยมือและเท้าตึงกระดูกจะแตก ให้ปวดในกระดูกสันหลังตั้งเป็นฝี่ ให้สะบัดร้อนสะท้านหนาว ให้คลื่นเหียนอาเจียนลมเปล่า
- 2.6 **อัสนาสะปัสสาสะอวาทาพิการ** จะแตกหรือพิการไม่ไต่มนั้นคือลมอันพัดให้หายใจเข้าออก ถ้าสิ้นลมหายใจเข้าและออก หรือลมหายใจเข้าออกขาดแล้วเมื่อใด ก็ตายเมื่อนั้น เมื่อจะตายให้หายใจสั้นเข้า ๆ จนไม่ออกไม่เข้า

3. อาโปธาตุ 12 พิการ

- 3.1 **ปิตตังพิการ** ถ้าพิการหรือแตก มีอาการให้หาสติมิได้ คลุ้มคลั่งเป็นบ้า
- 3.2 **เสมหังพิการ** ถ้าพิการหรือแตก ให้สะบัดร้อนสะท้านหนาว ให้จับไข้เป็นเวลา บางทีให้ลงเป็นโลหิตเสมหะเน่า ให้ปวดมวน

3.3 ปุพพพิการ ถ้าพิการหรือแตก อากาการให้ไอเป็นกำลัง ให้กายบวมหนัก ให้กินอาหารไม่รื้อรส มักให้เป็นฝีในท้อง

3.4 โลहितตั้งพิการ ถ้าพิการหรือแตกมีอาการดังนี้ คือ ให้นัยน์ตาแดงตั้งสายโลหิต ไห้่ง และให้หนักหน้าผาก เพราะโลหิตกำเริบ บางทีให้ผุดภายนอกเป็นวงแดง เขียว หรือเหลือง กระทำพิชต่าง ๆ ให้สิ้นกระต้างคางแข็ง แพทย์สมมติว่าเป็นไข้รากสาด หรือปานดำ ปานแดง ฯลฯ สมมติเรียกชื่อต่าง ๆ เพราะโลหิตแตกกระจายชานออกตามผิวหนัง บางทีให้อาเจียนเป็นโลหิต หรือลงเป็นโลหิต บางทีโลหิตแล่นเข้าจับหัวใจทำให้คลุ้มคลั่งทุนทวาย ให้ละเมอเพ้อพหกหาสติมิได้ แพทย์สมมติว่าสันนิบาตโลหิตก็ว่า บางทีให้ร้อนให้หนาว บางทีให้ช้ำเท่ากำมือให้ชัดหนักชัดเบา บางทีให้เบาออกมาเป็นสีต่าง ๆ โลहितนี้ร้าย แพทย์สมมติว่าเป็นไข้กำเดาโลหิต

3.5 เสโทพิการ มีอาการให้เหงื่อแตกและตกหนัก ให้ตัวเย็น และให้ตัวขาวซีด สากขาไปทั้งตัว สวิงสวยหากำลังมิได้

3.6 อัสนพิการ มีอาการให้น้ำตาตกหนักแล้วก็แห้งไป ให้ลูกตาเป็นดังเยื่อผลลำไย

3.7 เมโทพิการ มีอาการให้ผิวหนังผุดเป็นวง บางทีแตกเป็นน้ำเหลือง ให้ปวดแสบ ปวดร้อนเป็นกำลัง

3.8 วสาพิการ มีอาการ ถ้าแตกกระจายออกทั่วตัว ให้ตัวเหลืองตาเหลือง บางทีให้หลง และอาเจียนตั้งป่วงลม

3.9 เขโทพิการ มีอาการให้ปากเปื่อย คอเปื่อย น้ำลายเหนียว บางทีเป็นเม็ดยอดขึ้นในคอในลิ้น ทำพิชต่าง ๆ

3.10 สิงขานิกพิการ มีอาการให้ปวดในสมอง ให้น้ำมูกไหล ตามัว ให้ปวดศีรษะ วิงเวียนศีรษะ

3.11 ลลิกพิการ มีอาการกระทำให้เมื่อยในข้อในกระดูก ดุจดังจะคลาดจากกัน ให้ชัดตึงทุกข้อ แก้กยากเพราะอยู่ในกระดูก

3.12 มุตตั้งพิการ มีอาการให้ปัสสาวะวิปลาส ให้น้ำปัสสาวะสีแดง สีเหลืองตั้งขมื่น บางทีขาวดั่งน้ำข้าวเช็ด ให้ชัดเบาชัดหัวเหินา หัวเหินาฟก บางทีเป็นมุตกิดมุตขาด กภาพขึ้นในมุตกร ให้มุตกรแปรไปต่าง ๆ

4. ปถวีธาตุ 20 พิกการ

4.1 ผมพิการ ให้เจ็บสมองศีรษะ ให้ชา ให้ผมร่วงหล่น

4.2 ขนพิการ ให้เจ็บทุกเส้นขนทั่วสรรพางค์กาย

4.3 เล็บพิการ ให้ต้นเล็บเจ็บเข้าดำเขียว บางทีให้ฟกบวม คือเป็นตะมอย หัวดาวหัวเดือน กลางเดือน บางทีให้เจ็บเข้าเลือดเข้าหนอง ให้เจ็บปวดเป็นกำลัง

4.4 ฟันพิการ ให้เจ็บปวดฟกบวมเป็นกำลัง ถึงฟันหลุดแล้วก็ดี มักเป็นไปตามประเพณีสังสารวัฏ ให้เจ็บฟันและไรฟันไรเหงือกตลอดสมอง ถ้าฟันยัง

มิหลดมิถอน ก็ให้แก้ตามขบวนการร่ามนาดนั้นเถิด

4.5 **หนังสือพิการ** ให้หนังสือสาทุกทั้งตัว แม้มแมลงวันจะจับหรือไต่ที่ตัว ก็ไม่รู้สึกให้แสบร้อนเป็นกำลัง เรียกว่า กระทบโทษ

4.6 **เนื้อพิการ** เนื้อประมาณ 500 ชิ้น พิกการให้เสียวชานไปทั่วทั้งตัว มักให้ฟกให้บวมไม่เป็นที่ให้เป็นพิษ บางทีให้ร้อนดังไฟลวก บางทีให้ฟกขึ้นดังประกายดาษ ประกายเพลิง

4.7 **เอ็นพิการ** เส้นประธาน 10 เส้น เส้นบริวาร 2,700 เส้น พิกการ ให้หวาดหวั่นไหวไปทั่วทั้งกาย ที่กล้าก็กล้า ที่แข็งก็แข็ง ที่ตั้งดานก็ตั้งดาน ที่ขอดก็ขอด เป็นก้อนเป็นเถาไป ที่จะให้โทษหนักนั้นคือ เส้นสมนา และเส้นอัมพฤษ์ เส้นสมนา ผูกดวงใจสรวงสวยทรนทราย หิวหาแรงมิได้ เส้นอัมพฤษ์ให้กระสับกระส่าย ให้ร้อนให้เย็น ให้เมื่อยให้เสียวไปทุกเส้นเอ็นทั่วตัว ตั้งแต่ศีรษะตลอดถึงเท้า บางทีให้เจ็บเป็นเวลา

4.8 **กระดูกพิการ** กระดูก 300 ท่อน พิกการก็ดี แตกก็ดี น้ำมันซึ่งจุกอยู่ในข้อนั้น ละลายออกแล้ว ให้เจ็บปวดกระดูกดุจดังจะเคลื่อนคลาดออกจากกัน

4.9 **เยื่อในกระดูกพิการ** (เยื่อในกระดูก หรือสมองกระดูก) พิกการ ให้ปวดตามแท่งกระดูก

4.10 **ม้ามพิการ** ให้ม้ามหย่อน มักเป็นบ้าง

4.11 **หัวใจพิการ** มักให้เป็นบ้า ถ้ายังอ่อนอยู่ให้คุ้มดีคุ้มร้าย มักชิงโกรธ บางทีให้ระส่ำระสายให้หิวโหยหาแรงมิได้

4.12 **ตับพิการ** เมื่อพิการ เป็นโทษ 4 ประการ ล่วงเข้าลักษณะอดิศาร คือ กาศพิการขึ้นในตับ ให้ตับหย่อน ตับทรุด บางทีเป็นฝีในตับ ให้ลงเป็นเลือดสด ๆ ออกมา อันนี้คือกาศพิการขึ้น ต้นลิ้นกินอยู่ในตับ ให้ลงเป็นเสมหะโลหิตเน่า ปวดมวนเป็นกำลัง ให้ลงวันละ 20 หรือ 30 หน ให้ตาแข็ง และแดงเป็นสายเลือด

4.13 **พังผืดพิการ** มักให้อกแห้ง กระทบน้ำ อันนี้คือโรคริตสีดวงแห่งนั่นเอง

4.14 **ไตพิการ** ให้ขัดอก ท้องขึ้นท้องพอง ให้แน่นในอกในท้อง กินอาหารไม่ได้

4.15 **ปอดพิการ** อากการเป็นดุจดังไข้พิษ กาศขึ้นในปอด ให้ร้อนในอก กระทบน้ำหอบดุจดังสุนัขหอบแดด จนโครงลด ให้กินน้ำจนปอดลอยจึงหายอยาก บางทีกินจนอาเจียนน้ำออกมา จึงหายอยาก

4.16 **ลำไส้ใหญ่พิการ** ให้วิ่งเวียนหน้าตา จะลุกขึ้นให้หาเวร ให้ขัดอก และเสียดสีข้างให้เจ็บหลังเจ็บเอว ให้ไอ เสมหะขึ้นคอ ให้ร้อนคอร้อน ท้องน้อย มักให้เป็นลมเรอโถก ให้ตกเลือดตกหนอง

4.17 **ลำไส้เล็กพิการ** ให้กินอาหารผิดสำแดง ให้ปวดท้อง ให้ขัดอก บางทีให้ลงให้อาเจียนอันนี้คือลมกัมมัวชวาทพัดเอาแผ่นเสมหะให้เป็นดาน กลับเข้าในท้องในทรวงอกก็ตัดอาหาร ท่านว่าไส้ตีบไป

4.18 **อาหารใหม่พิการ** อากการ กินข้าวอัมเมื่อใด มักให้ร้อนท้องนัก บางที

ลงตุ๊กกินยารูบางทีให้สะอึก ชัดหัวอก ให้จุดเสียดตามชายโครง ฝะอืดผะอม สมมุติว่าไฟธาตุนั้นหย่อน โรคทั้งนี้ยอมให้โทษเพราะอาหารไม่ควรกินนั้น อย่างหนึ่ง กินอาหารดิบอย่างหนึ่ง ลมในท้องพัดไม่ตลอด มักให้แปรไปต่าง ๆ บางทีลงท้อง บางทีผูกเป็นพรรดิก ให้แตกขึ้นแตกลง กินอาหารไม่ได้

4.19 **อาหารเก่าพิการ** คือช่างขโมยกินลำไส้ ถ้าพันกำหนดข้างแล้ว ถือว่าเป็นริดสีดวง

4.20 **มันสมองพิการ** ให้เจ็บกระบาลศีรษะดังจะแตก ให้ตามัว หูตึง ปาก และจมูกช้ำขึ้นเป็นเฟ็ดไป ลั้นกระด้างคางแข็ง ลักษณะดังนี้ เดิมเมื่อจะเป็น เป็นเพราะโทษแห่งลมปะกัง ให้ปวดหัวเป็นกำลังถ้าแก้มิฟังตาย

ยาแก้เตโชธาตุ ชื่อกาลาธจร โกลสูสอ โกลสูพุงปลา ตีป्ली หัวแห้วหมู เปลือกโมกมัน ผลผักชี อบเชย สะค่าน ชิง ผลเอ็น อำพัน ยาทั้งนี้เอาส่วนเท่ากัน บดเป็นผง ละลายน้ำร้อนหรือน้ำผึ้งก็ได้ กินแก้เตโชธาตุพิการ

ยาแก้วาโยธาตุ ชื่อฤทธิจร ตีป्ली แผลกหอม เปราะหอม พริกไทย หัวแห้วหมู ว่านน้ำ ยาทั้งนี้เอาส่วนเท่ากัน รากกระเทียมเท่ายาทั้งหลาย บดเป็นผงละลายน้ำร้อนหรือน้ำผึ้งก็ได้ กินแก้วาโยธาตุพิการ

ยาแก้อาโปธาตุพิการ รากเจตมูลเพลิง โกลสูสอ ลูกผักชี ชิงแห้ง ตีป्ली ลูกมะตมอ่อน สะค่าน หัวแห้วหมู ลูกพิลังกาสา รากคืดเค้า เปลือกโมกมัน สมุลแว้ง กก ลังกา ดอกพิกุล ดอกบุนนาค ดอกสาร เกสรบัวหลวง รากขี้ดมอน เอาส่วนเท่ากัน ต้ม 3 เอา 1 กินแก้ อาโปธาตุพิการ หายแล

ยาแก้ปถวีธาตุพิการ (สมอง กระจุก ม้าม) กระเทียม 1 ใบสะเดา 1 ใบคนที่สอ เปลือกดินเป็ด เบญจกุล สิ่งละ 1 ลูกจันทน์ 1 ดอกจันทน์ 1 กระวาน 1 กานพลู 1 ตรีภูก 1 เปลือกกันเกรา สิ่งละ 2 สมุลแว้ง 3 จันทน์ทั้ง 2 สิ่งละ 1 สมอทั้ง 3 สิ่งละ 1

ยาแก้หัวใจพิการ ชื่อมูลจิตใหญ่ ผลคนที่สอ ใบสหัสศคุณ ผลตะลิงปลิง จันทน์ทั้ง สอง ตีป्ली เทียนข้าวเปลือก เทียนตาตึกแดน เทพทาโร เอาส่วนเท่ากัน บดปั้น แท่ง ละลายน้ำดอกไม้ แทรกพิมเสน กินหาย ไข้ได้ 108 แล

4. คัมภีร์ธาตุวิวรรณ์

1. ธาตุ 4 พิการ

1.1 **ปถวีธาตุพิการ** ทำให้กายคนไข้แข็งกระด้าง ดิ่งชา เนื้อหนังเหี่ยวแห้ง แข็งดังขอนไม้เปรียบดังอสรพิษกฏมุขขบดอด

1.2 **อาโปธาตุพิการ** ให้พรุนเปื่อยเป็นหิดเป็นฝี บางทีเป็นเม็ดคันทั่วกาย มี น้ำเหลืองไหลปรักลื่นเหม็นเน่า เปรียบดังงูปูดิมุขขบดอด มีพิษชานทั่วกาย

1.3 **เตโชธาตุพิการ** ให้รุ่มร้อนเป็นกำลัง ผิวหนังหม่นไหม้ด้านดำ มีพิษดัง

งอศอกค้ำขาตลอดตั้งไฟลนทั่วทั้งกาย

1.4 วาโยธาตุพิการ มีโทษมากกว่าธาตุทั้ง 3 มีพิษให้เปื่อยพัง ให้ขาดเป็นขั้น ๆ ตั้งมิดเขียด เปรียบดังงูสัดถมขบตลอด ให้เปื่อยเน่าทั่วร่างกาย

2. ฤดู 3 ให้ธาตุพิการ

2.1 คิมหันตฤดู (แรม 1 ค่ำเดือน 4 ถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 8) เตโชธาตุพิการ โลหิตเป็นต้น ไข้ มักให้โทษนานาประการ

2.2 วสันตฤดู (แรม 1 ค่ำเดือน 4 ถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 12) วาโยธาตุพิการ ให้โทษกว่าธาตุทุกกอง

2.3 เหมันตฤดู (แรม 1 ค่ำเดือน 12 ถึงขึ้น 15 ค่ำเดือน 4) อาโปธาตุพิการ

3. ฤดู 4 ให้ธาตุพิการ

3.1 คิมหันตฤดู (เดือน 5, 6 และ 7) เป็นเพื่อเตโชธาตุ พิภดสันตปปัจคิ ให้โลหิตกำเริบ อยากอาหารบ่ย่อย กินมีทันทิมให้อาเจียน ชักดอก แสบไส้จุก เสียด เวียนหน้าเป็นลมในอุทร ให้ปวดมวนท้อง มือเท้าสั่น เมื่อยตัว หายใจดุจหืด ระบายระสาย และเกิดลมร้าย 6 จำพวก เพราะกินอาหารแสลง

3.2 วสันตฤดู (เดือน 8, 9 และ 10) เป็นเพื่อวาโยธาตุกำเริบ ปริณามัคคี หย่อน เหตุเกิดเพราะกินอาหารชุ่มมัน ให้เกิดโรคผอมเหลือง หายใจสั้น ให้ท้องล้นโครก แดกขึ้นแดกลง หาวเรอ วิงเวียนหน้าตา กินอาหารไม่รู้รส หูหนัก ปากเหม็น ปากหวาน เกิดกาฬเลือดออกมาทางปากทางหู

3.3 วสันตเหมันตฤดู (เดือน 11, 12 และ 1) สองฤดูระคนกัน อาโปธาตุกำเริบ เหตุด้วยกินอาหารผิดสำแดง มักชั่งโกรธดุจเป็นบ้า ขบตามข้อกระดูก มือเท้าบวม ให้ลมเป็นโลหิต ให้ไอ ให้ผอมเหลืองขัดทรวง ลงท้องปวดมวน กินไม่ได้ นอนไม่หลับ

3.4 เหมันตคิมหันตฤดู (เดือน 2, 3 และ 4) สองฤดูระคนกัน ปรถวิธาตุกำเริบ นอนไม่หลับ ระบายน้ำ ให้รุ่มร้อน เสียดสองข้าง มักชั่งโกรธ ให้เจ็บคอ ปากหวาน เจ็บอก ท้องล้นป็นป่วน

4. ฤดู 6 ให้ธาตุพิการ

4.1 คิมหันตฤดู (เดือน 5 - 6) เป็นเพื่อกำเดาและดี แสบอก เมื่อยมือเมื่อยเท้า เสียดแทงนอนไม่หลับ มวนท้อง อาเจียน สะอึก

4.2 คิมหันตวสันตฤดู (เดือน 7 - 8) เป็นเพื่อเตโช วาโย กำเดา โลหิต ให้ปวดมวนในกายปวดศีรษะ นอนไม่หลับ กินอาหารไม่รู้รส ให้ระบายระสาย คลั่งไคล้ลี้มตัว

4.3 วสันตฤดู (เดือน 9 - 10) เกิดเพื่อวาโยกล้า เกิดโรคเพื่อเสมหะติดอก ให้หนักอก หายใจขัด คั่นตัว หากวาโย และเสมหะระคนกัน มีรสกล่ำมาก

4.4 สารทะฤดู (เดือน 11 - 12) วสันต และเหมันตเจือ ไข้เกิดเพื่อลมเสมหะมูตร ร้อนในทรวงอก ร้อนในไส้ในกาย ให้เจ็บฟก เจ็บกระดูกสัน

หลัง และเจ็บคอ

4.5 **เหม็นตฤดู** (เดือน 1 - 2) อาโปและปถวีแทรก เป็นไข้เพื่อเสมหะ
กำเดาเลือด ให้เจ็บสันหลัง บั้นเอว เนื้อตึง ต้นคอแข็งดุจตั้งตรีโทษ

4.6 **ศีศิระฤดู** (เดือน 3 - 4) ปถวีธาตุเป็นมูลโรค เกิดโรคด้วยเลือด ลม
กำเดาเจือเสลดเกิดโรคฟกบวม หูทั้งสองเป็นน้ำหนวกเหม็นเลือดเน่าไหล
ออกจากหู

5. ธาตุ 4 วิปลาส

5.1 **กองปถวีธาตุ** เกิดเหาและเส้นมาก ไข้ครุ่นอยู่เป็นประมาณ ท้องล้น
และพลุกพลา้น ให้ท้องขึ้นและเจ็บท้อง ตกเลือดเหม็นเน่า เสียดแทงใน
ท้อง ชัดตะโพก อาการเหมือนเป็นกระษัย ให้เจ็บในอกให้เนื้อข้าฟก เล็บ
มือเล็บเท้าเขียว

5.2 **กองเตโชธาตุ** ให้ร้อนปลายมือปลายเท้าดุจตั้งปลาตุกยก ให้ร้อนใน
ท้องในไส้ บวมหน้าบวมหลัง และท้อง เป็นเม็ดแสบร้อนดังหัวผดทั่วทั้งตัว
และหลบกลับเข้าด้านใน ให้เจ็บหลัง ตกมูก เลือดเป็นหนอง

5.3 **กองวาโยธาตุ** เป็นตะคริว เมื่อยมือเมื่อยเท้า หูอื้อตึง หนักเอว หนักสัน
หลัง รากลมเปลา เจ็บอก ชัดหัวเข่า หายใจขัดอก เป็นหวัดหอบหืด ตา
พราย ริงเวียนหน้าตา

5.4 **กองอาโปธาตุ** จุกอก ลงท้อง แล้วแปรเป็นกระษัยกล่อน ชัดหนักขัด
เบา ตึงหัวเหน่า ท้องน้อยเป็นก้อน เป็นลูกกลิ้งขึ้นกลิ้งลง ตกเลือดตกหนอง
พรรตีกร้อนหน้าหลังดังเพลิง ให้เหลืองซีดผอม เกิดเสลด มือเท้าเย็น ชัด
สีข้าง (ชายขัดทางขวา หญิงขัดทางซ้าย) เป็นไข้จับ

6. ธาตุ 4 เป็นตรีโทษ

6.1 **ปถวีธาตุ** ให้รากทรวงอกแห้ง กายแข็งเหมือนท่อนไม้ ไม่รู้รสอาหาร
เป็นไข้อยู่รำไป เจ็บอก กินอาหารแล้วให้แสบท้อง ร้อนในอกท้องขึ้นท้อง
พอง. เขียวข้าทั่วกาย

6.2 **อาโปธาตุ** กายชুবผอม เหงื่อตกมาก ตึงตัวตึงหน้า กินอาหารน้อย ร้อน
กระหายน้ำ ชัดอก ให้ท้องเป็นลมล้น อยากรองมัน มักขี้โกรธ ให้ร้อนและ
เย็นในอก เป็นไข้จับ ปากชุ่ม ชม ร้อน เผ็ด หวาน

6.3 **เตโชธาตุ** ร้อนในท้อง ไส้พุงพlungพลา้น มือเท้าตาย ไรดั่งขลุ่ย ๆ ใน
ลำคอและทรวงอกเมื่อยขบทั่วร่างกาย ให้ผอมแห้ง ปวดมวนท้อง ร้อนรุ่ม
กาย ริงเวียนหน้าตา มักแสบไส้ เป็นลม มือเท้าสันให้ร้อนเสียวดังเพลิงรม

6.4 **วาโยธาตุ** ผอมเหลือง ชุบเศร้าหมอง จุกอกเป็นก้อนในทรวงและท้อง
ให้ราก สะอึก เรอ ให้ใจสัน หวานปาก อาเจียนร้อนอก ปวดศีรษะ เจ็บอก
คันตัว ผุดแดงดังสีเสียด ไรดั่ง เป็นหืด หนักหน้าตามัว

กำหนดวันเวลาเกิดไข้

1. วาตะสมณฐาน กำหนด 10 วัน
2. ปิตตะสมณฐาน กำหนด 7 วัน
3. เสมหะสมณฐาน กำหนด 12 วัน

ลักษณะอาการของโทษ 2 (ทวินโทษ)

1. เสมหะกับลม อาการ ทำให้กายชุ่มไปด้วยเหงื่อ เจ็บทั่วร่างกาย ง่วงนอน หนัก เนื้อตัว เจ็บศีรษะมักเป็นหวัด และให้อุจจาระ
2. เสมหะกับดี อาการ เป็นไข้ ปากขม ตัวสั่น พุดพรั่าเพื่อ ให้นำาน ำ ร้อน ำ และให้อุจจาระ
3. ดีกับโลหิต อาการ คนไข้ใจระทอรู้มร่น หมองจิต มักตกใจสะดุ้ง ดี ลม และกำเดาระคนกัน มักให้อุจจาระน้ำ ยอกเสียวเป็นเวลา มักวิ่งเวียนหน้าตา มักให้กระวนกระวาย ให้คัดจมูก เจ็บศีรษะ ร้อนคอ สะท้านกายใจไม่สบาย ให้เจ็บข้ ให้นำาน

ลักษณะอาการของโทษ 3 (ตรีโทษ)

โทษ 3 (ตรีโทษ) ปิตตะ เสมหะ ลม ให้เกิดมหาสันนิบาต คนไข้ นั้นจะตายเพราะอาการดังนี้ คือให้ร้อนกระวนกระวาย ให้เจ็บทั่วกาย เชื่อมซึม ไม่สมปกติ เย็น สะท้าน ทั้งกาย ผิวนวล เวียนหน้าตา กินอาหารน้อย หน้าตาแดงดังสีเลือด เจ็บคอ เจ็บหัวและเจ็บหู และเจ็บทั่วทั้งกาย ไม่อยากข้าว นอนไม่หลับ ลื่นกระด้าง หวานอน ให้นำาน ำ ร้อน ำ ตัวแดงและเหลืองเหมือนทาทามัน หายใจขัดทั้งเข้า ออก คนไข้ใดมี อาการเช่นว่านี้ ถึงตรีโทษ รักษายากนัก

มูลเหตุของการเกิดโรคมะ 6 ประการ ดังนี้

1. กินอาหารผิดเวลา และอึมนัก
2. เสพเมถุนมาก
3. กลางวันนอนมาก
4. กลางคืนนอนไม่หลับ
5. โทสะมาก
6. กลั่นอุจจาระปัสสาวะ

โทษห้ามผู้ไข้พึงเว้น 11 ประการ เริ่มตั้งแต่แรกไข้

1. อย่าอาบน้ำ
2. อย่าทาของหอม
3. อย่าเสพเมถุน
4. อย่าขัดสีร่างกาย
5. อย่านอนกลางวัน
6. อย่าทำงานหนัก
7. อย่าเอาโลหิตออกจากกาย
8. อย่าโกนศีรษะหนวดเครา
9. อย่าโกรธให้มากนัก

10. อ্যানอนตากแดดตากลม

11. อย่ากินของมันคาว

ถ้าเว้นโรคจะรักษาให้หายได้ ถ้าทฤษฎีจะตาย โรคจะพุนทวีเป็นทวันโทษ และตรีโทษ

กำลังโรคแห่งสัตว์โลก ตามอายุสมุฏฐาน

1. แรกเกิดถึง 16 ปี เสมหะพิการ (ใช้ยารสหวาน ชม เปรี๊ยะ)
2. 16 ปี ถึง 30 ปี กำเดา ดี โลหิตพิการ (ใช้ยารสเปรี้ยวฝาด เปรี๊ยะ เค็ม ชม)
3. 30 ปี ถึงชราหรืออายุชั้ว วาตะพิการ (ใช้ยารสขม ร้อน เค็ม ฝาด หอม)

การวิเคราะห์รสยารักษาโรค ใช้ยา 8 รส มีดังนี้คือ.-

1. รสขม ชาบผิวหนัง
2. รสฝาด ชาบมังสัง
3. รสเค็ม หวังชาบเส้นเอ็น
4. รสเผ็ดร้อน ชาบกระดูก
5. รสหวาน ชิมชาบลำไส้ใหญ่
6. รสเปรี้ยว ชาบลำไส้เล็ก
7. รสหอมเย็น ชาบหัวใจ
8. รสมัน ชาบข้อต่อทั้งปวง

ให้แพทย์แต่งรสยารักษาโรคตามนี้ โรคจะหาย

การวิเคราะห์โรคตามสถานประเทศ มีดังนี้คือ.-

1. **กัณฑ์ประเทศ** บุคคลเกิดที่น้ำจืด น้ำเค็ม เปือกตมมากมาย เกิดโรคเพราะเสมหะและลมกล้ากว่ากำเดาดีและโลหิต พึงแต่งยาแก้เสมหะและวาตะ
2. **สาครประเทศ** บุคคลเกิดที่มีกรวด ทราย ศีลามาก น้ำน้อย เกิดโรคเพราะโลหิตและกำเดากล้ากว่าเสมหะและลม พึงแต่งยาแก้โลหิตและกำเดา
3. **สาธารณประเทศ** บุคคลเกิดในที่มากด้วย กรวด ทราย เปือกตม ศีลา น้ำจืด น้ำเค็ม หนองน้ำเกิดโรคระคนกันทั้งเลือด ลม กำเดา ดี

การวิเคราะห์ใช้ยารักษาโรคตามโลหิตจวี มีดังนี้คือ.-

1. คนไข้ผิวเนื้อขาว โลหิตรสหวาน ใช้ยารสเผ็ด ร้อน ชม
2. คนไข้ผิวเนื้อขาวเหลือง โลหิตรสเปรี้ยว ใช้ยารสเค็ม (ใส่เกลือเจือให้มาก)
3. คนไข้ผิวเนื้อดำแดง โลหิตรสเค็ม ห้ามใช้ยารสเค็ม
4. คนไข้ผิวเนื้อดำ โลหิตรสเค็มและเย็นมาก ให้ใช้ยารสหวาน

การวิเคราะห์กำหนดเวลาไข้ มีดังนี้คือ.-

1. ย่ำรุ่งถึงเที่ยง เป็นไข้เพื่อเสมหะ
2. เที่ยงถึงเย็น เป็นไข้เพื่อโลหิต

3. คำถึงเที่ยงคืน เป็นไขเพื่อวาดะ
4. เที่ยงคืนถึงสว่าง เป็นไขเพื่อดี

การวิเคราะห์ลักษณะประเภทไข มีดังนี้คือ.-

1. ไขเพื่อเสมหะเอกโทษ อาการ ให้นำให้ร้อน ชนลุก แสงชน จุกอก ให้หลับไหล กินไม่ได้ อ่อนแรง ฝ่ามือฝ่าเท้าซีดเผือด ให้ปากหวาน ให้ราก
2. ไขเพื่อกำเตาเอกโทษ อาการ ให้ปากขม ให้ร้อนละเมอเพ้อคลั่ง ปวดศีรษะ อายากน้ำเป็นกำลัง กายเหลือง หน้าตาเหลือง ปัสสาวะแดง ให้ตั้งแดกระแหง เป็นไข ฟันแห้ง นอนไม่หลับ
3. ไขเพื่อโลหิตเอกโทษ อาการ ให้ตัวร้อน ปวดศีรษะมาก หน้าตาแดง ปัสสาวะเหลือง หน้าแดกระแหง ฟันแห้ง
4. ไขเพื่อลมเอกโทษ อาการ ให้ชนลุกขขึ้น หนาวสะท้าน ปวดศีรษะ เวียนหน้าตา มักโกรธง่าย เสียดวงในอก กระจายน้ำ ในท้องเป็นก้อน ทุนทุรายหายใจขัด ตาและเล็บเหลือง ไอตั้งเป็นหวัด ปากฝ้า เจ็บคาง เมื่อยขากรรไกร ไอแห้ง

การวิเคราะห์ลักษณะเวลาการจับไข มีดังนี้คือ.-

1. โทษหนึ่ง ย่ำรุ่งถึงบ่ายสามโมง อาการ ไข้บรรเทาคลาย
2. โทษสอง บ่ายถึงสองทุ่ม อาการ ไข้สร้างเบาหาย
3. โทษสาม ไล่ขึ้นถึงสามยาม อาการ ไข้หนัก
4. โทษสี่ เวลาผิดจากโทษ 1 - โทษ 3 อาการถึงตาย

บทที่ 5 โรคไขต่าง ๆ

ลักษณะอาการของการจับไข เวลาจะเป็นเครื่องบอกว่ไขนั้นอยู่ประเภทใด และโทษของไขนั้นจะมีลักษณะอาการแตกต่างกันไป ตามคัมภีร์ดังนี้

1. **คัมภีร์ฉันทศาสตร์ :** ว่าด้วยประเภทของไขต่าง ๆ

1.1 ลักษณะของไข ซึ่งเมื่อเวลาจับ และกำลังวัน จะบอกว่ไขนั้นเป็นไขประเภทใด มี 3 สถาน คือ

1.1.1 **ไขเอกโทษ** เริ่มจับเวลาย่ำรุ่งถึงบ่าย 2 โมง แล้วไขนั้นจะค่อย ๆ คลายลง

1.1.2 **ไขทุวันโทษ** เริ่มจับเวลาย่ำรุ่งถึง 2 ทุ่ม แล้วไขนั้นจะค่อย ๆ คลายลง

1.1.3 **ไขตรีโทษ** เริ่มจับเวลาย่ำรุ่งถึงตี ๒ แล้วต่อถึงรุ่งเช้าแล้วไขนั้นจะค่อย ๆ ส่างคลายลง

1.2 ลักษณะของวันเวลาที่ไขกำเริบ มี 4 สถาน คือ

1.2.1 **กำเดา** กำเริบ 4 วัน

1.2.2 **เสมหะ** กำเริบ 9 วัน

1.2.3 **โลหิต** กำเริบ 7 วัน

1.2.4 **ลม** กำเริบ 13 วัน

1.3 **กำลังของธาตุกำเริบ** มี 4 สถาน คือ

1.3.1 **ตติยะขาร** คือ นับจากวันเริ่มไข้ไปจนถึง 4 วัน

1.3.2 **ตรุณขาร** คือ นับจากวันที่ 5 ไปถึงวันที่ 7 รวม 3 วัน

1.3.3 **มัธยมขาร** คือ นับจากวันที่ 8 ไปถึงวันที่ 15 รวม 8 วัน

1.3.4 **โบราณขาร** คือ นับจากวันที่ 16 ไปถึงวันที่ 17 รวม 2 วัน

ต่อไปจากนี้ ธาตุต่าง ๆ ได้พิการไปแล้วโดยไม่มีกำหนด วันเวลายาวนานเท่าไร
ระยะนี้เราเรียกว่า จัดตุนั้นทวาร

1.4 **ลักษณะของไข้** กล่าวไว้ว่าแสดงโทษ ดังต่อไปนี้

1.4.1 **ไข้เอกโทษ** มี ๓ สถาน คือ

1) **กำเดาสมุฏฐาน** มีอาการจิตใจฟุ้งซ่าน ปวดหัว คลุ้มคลั่ง จิต
หวั่นไหว ตัวร้อนจัด นัยน์ตาเหลือง แต่ปัสสาวะแดง อาเจียนมีสี
เหลือง กระจายน้ำ ปากขม น้ำลายแห้ง ผิวแห้งแตกกระแงผิวหนัง
แดง ตัวเหลือง กลางคืนนอนไม่หลับ เวลาจับ จิตใจมักเคลิ้ม
หลงใหล น้ำตาไหล

2) **เสมหะสมุฏฐาน** มีอาการหนาวมาก ขนลุกชันทั่วตัว จุกในอก
เสียงขนกินอาหารไม่ได้ ปากหวาน ฝ่ามือฝ่าเท้าขาว อุจจาระ
ปัสสาวะก็ขาวด้วย อาเจียนและเบือ เหมือนอาหารจับสะท้อนขาว

3) **โลหิตสมุฏฐาน** (ไข้เพื่อโลหิต) มีอาการตัวร้อนจัด ปวดหัว
กระจายน้ำ เจ็บตามเนื้อตามตัว ปัสสาวะเหลือง ผิวตัวแดง ฟันแห้ง
ลิ้นคางแข็ง ปากแห้งน้ำลายเหนียว

1.4.2 **ไข้ทุวันโทษ** มี 4 สถาน คือ

1) **ทุวันโทษ ลม และกำเดา** มีอาการจับหนาวสะท้อน ตัวร้อนจัด
กระจายน้ำ เหงื่อตก จิตใจระส่ำระสาย วิงเวียน ปวดหัวมาก

2) **ทุวันโทษ กำเดา และเสมหะ** มีอาการหนาวสะท้อน เสียงขน จุก
แน่นในอกหายใจขัดไม่สะดวก เหงื่อตก ปวดหัว ตัวร้อน

3) **ทุวันโทษ ลม และเสมหะ** มีอาการหนาว ต่อมาจะรู้สึกร้อน (ร้อนๆ
หนาวๆ) วิงเวียน เหงื่อไหล ปวดหัว นัยน์ต้ามัว ไม่ยอมกินอาหาร

4) **ทุวันโทษ กำเดาและโลหิต** มีอาการนอนไม่หลับตอนกลางคืน แต่
พอหลับตามักจะเพ้อ ปวดหัวมาก จิตใจกระวนกระวาย ร้อนใน
กระจายน้ำ เบื่ออาหารไม่ยอมกิน

1.4.3 **ไข้ตรีโทษ** มี 3 สถาน คือ

- 1) **ตรีโทษ เสมหะ กำเดา และลม** มีอาการเจ็บตามข้อทั่วทั้งลำตัว ร้อนในกระหายน้ำจิตใจระส่ำระสาย เหงื่อไหลโถมทั่วตัว ง่วงนอนมาก
- 2) **ตรีโทษ กำเดาโลหิต และลม** มีอาการปวดเมื่อยทั้งตัว ปวดหัวมากที่สุดเกิดวิงเวียนหน้ามืด หนาวสะท้าน ไม่ใคร่รู้สึกตัว เหม็นเบื้ออาหาร เชื่อมซึม ง่วงนอน
- 3) **ตรีโทษ โลหิต เสมหะ และกำเดา** มีอาการเร่าร้อน กระหายน้ำ กลางคืนหลับไม่สนิท จิตใจระส่ำระสาย เหงื่อตก หน้าเหลือง อาเจียนเป็นสีเหลืองมีโลหิตปนน้ำตาลแดงจัด

อนึ่ง ถ้าหากกำเดา เสมหะ โลหิต และลม 4 ประการนี้รวมกันให้โทษ 4 อย่างคือ ตัวแข็ง หายใจขัด ชักคางแข็ง ลิ้นแข็ง ท่านเรียกโทษนี้ว่า มรณชวร หรือตริทุ

1.5 กำเนิดไข้โดยรู้จากอาการของไข่นั้น ๆ ที่แสดงให้เห็น เช่น

1.5.1 ไข้สันนิบาต คือ

- 1) ไข้ใดให้มีอาการตัวร้อน กระหายน้ำ หดแรง ปากแตกกระแหง นัยน์ตาแดงเจ็บไปทั่วตัว ชอบอยู่ในที่เย็น ๆ
- 2) ไข้ใดให้มีอาการตัวเย็น ชอบนอน เบื่ออาหาร เจ็บในคอ และลูกตา นัยน์ตาแดงจัด เจ็บหูทั้งซ้ายขวา เจ็บปวดตามร่างกาย กระหายน้ำ นอนไม่หลับ แนนหน้าอก หายใจไม่ออก คลื่นไส้อาเจียนเป็นสีเหลือง
- 3) ไข้ใดให้มีอาการสลับร้อนสลับหนาว ปวดหัว ปวดฟัน เจ็บในคอ ขัดหน้าอกกระหายน้ำมาก ไม่มีแรง อ่อนเพลีย ปัสสาวะ และอุจจาระ ไม่ใคร่ออก

1.5.2 ไข้สันนิบาตโลหิต คือ

ไข้ใดให้มีอาการเจ็บที่สะดือแล้วลามขึ้นไปข้างบน วิงเวียน หน้ามืด เจ็บที่ท้ายทอย (ก่าตัน) ขึ้นไปถึงกระหม่อม สลับร้อนสลับหนาว ท้องอืดแน่น อาการเช่นนี้ท่านว่า เป็นสันนิบาตโลหิต

1.5.3 ไข้สันนิบาตปะกัง คือ

ไข้ใดให้เห็นมีเม็ดสีแดงผุดทั่วตัว มีอาการปวดหัวเมื่อตอนพระอาทิตย์ขึ้น ไข้นี้เรียกว่าไข้สันนิบาตปะกัง

1.5.4 ไข้ตรีโทษ คือ

ไข้ใดเมื่อพิศดูรูปร่างแล้วมีลายตามตัว มีอาการเพ้อละเมอไป ผู้อื่นพูดด้วยไม่ได้ยินเสียง (หูอื้อ) เรียกว่า ไข้ตรีโทษ

1.5.5 ไข้ที่เกิดจากลมและเสมหะระคนกัน คือ

ไข้ใดมีอาการหนาวสะท้าน เกียจคร้าน วิงเวียน ปวดหัว แสยงขน กระหายน้ำ เจ็บบริเวณเอว และท้องน้อย ในปากคอและน้ำลายแห้ง นอนหลับมักลืมตา ทั้งนี้เพราะลมและเสมหะระคนกัน

1.5.6 ไข้ที่เกิดจากเสมหะและดีระคนกัน คือ

ไข้ใต้ให้มีอาการหน้าแดง ผิวหน้าแห้ง กระจายน้ำ นอนไม่หลับ อาเจียน และบัสสาวะออกมามีสีเหลือง มักหมดสติไป ไข่นี้ท่านว่า เสมหะระคนกับดี

1.5.7 ไข้ที่เกิดจากลมและกำเดา คือ

ไข้ใต้ให้มีอาการท้องขึ้น ริ่งเวียน สะอึก และอาเจียน ไข่นี้เป็นโทษ ลม และเสมหะกระทำ

1.5.8 ไข้ที่เกิดจากเลือดลมและน้ำเหลือง คือ

ไข้ใต้ที่มีอาการคลื่นไส้ อาเจียนแต่น้ำลาย ไข่นี้ท่านว่าเลือดลมและ น้ำเหลืองเข้ามาระคนกัน

1.5.9 ไข้เพื่อดี คือ

ไข้ใต้ให้มีอาการขมในปาก เจ็บหัว นอนมาก และเจ็บตามตัว โทษนี้ เกิดจากเป็นไข้เพื่อดี

1.5.10 ไข้เพื่อกำเดา คือ

ไข้ใต้ให้มีอาการปวดหัว อาเจียน นอนไม่หลับ กระจายน้ำ เจ็บใน ปากและในคอหรือไข้ใต้ให้มีอาการเจ็บนัยน์ตา หัวรอนดังกระโถกวัน ไฟท่านว่ากำเดาให้โทษ

1.5.11 ไข้เพื่อโลหิต คือ

ไข้ใต้ให้มีอาการเจ็บแต่ฝ่าเท้า และร้อนขึ้นไปทั่วตัวให้เร่งรักษาแต่ ภายในกลางคืนนั้นอย่าให้ทันถึงรุ่งเช้าจะมีอันตราย มีอาการเจ็บมาก ที่หน้าผาก จิตใจกระวนกระวาย ท่านว่า เป็นไข้เพื่อโลหิต

1.5.12 ไข้เพื่อเสมหะ คือ

ไข้ใต้ให้มีอาการนอนฝัน เพ้อ น้ำลายมากในปาก มือ และเท้าเย็น อยากรกินอาหารคาวหวาน มือและเท้ายกไม่ขึ้น สะบัดร้อนสะบัดหนาว โทษนี้เสมหะกระทำ

1.5.13 ไข้เพื่อลม คือ

- 1) ไข้ใต้ให้มีอาการ ขมในปาก อยากรกินแต่ของแสดลง. เนื้อสั่นระริก และเสียวไปทั้งตัว เจ็บไปทั้งตัว จุกเสียด หรือ
- 2) ไข้ใต้ให้มีอาการหนาวสะท้าน บิดขี้เกียจ ยอกเสียดในอก ท่านว่า เป็นไข้เพื่อวาตะ (ลม) หรือ
- 3) ไข้ใต้ให้มีอาการหนาวสะท้าน อาเจียน แสยงขน ปากหวาน เจ็บ ไปทั่วตัว อยากรนอนตลอดเวลา เบื่ออาหาร หรือ
- 4) ไข้ใต้ให้มีอาการสะอึก อาเจียน และร้อนรุ่มกุ่มใจ ท่านว่าเป็นไข้ เพื่อลม
- 5) ไข้ใต้ให้หมดรูปร่างกายเศร้าดำไม่มีราศี ไอ กระจายน้ำ ผาดปาก เจ็บอก หายใจขัด เพราะในท้องมีก้อน ๆ ทั้งนี้เป็นไข้เพื่อลม

1.5.14 ไข้เพื่อกำเดา คือ

ไข้ใต้ให้มีอาการเจ็บตามผิวหนึ่ง บัสสาวะเหลือง ร้อนใน กระวน กระวาย ชอบอยู่ที่

เย็น นัยน์ตาแดง ลงท้อง กระจายน้ำ ทั้งนี้เป็นไข้เพื่อกำเดา

1.5.15 ไข้สำประขาว คือ

ผู้ใดมีอาการเป็นไข้เรื้อรังมาเป็นเวลานาน ๆ รักษาไม่หาย ทำให้ร่างกายชุ่มพอมไม่มีแรง เบื่ออาหาร ไข้นี้จะเนื่องมาจากไข้เพื่อเสมหะ โลหิต ดี กำเดาหรือลม เป็นเหตุก็ตาม ให้แพทย์สังเกตดูที่นัยน์ตาของคนไข้จะรู้ได้ว่า คนไข้นั้นเป็นไข้เพื่ออะไร ซึ่งมี 5 ประการด้วยกัน คือ

- 1) ไข้เพื่อกำเดา มีอาการปวดหัวตัวร้อน สะท้านร้อนสะท้านหนาว ไม่มีน้ำตา ปากคอแห้ง กระจายน้ำ นัยน์ตาแดงดังโลหิต
- 2) ไข้เพื่อโลหิต มีอาการปวดหัวตัวร้อน หน้าแดงนัยน์ตาแดง มีน้ำตาคลอ นัยน์ตาแดงดังโลหิต
- 3) ไข้เพื่อเสมหะ มีอาการหนาว แสยงขน ขนลุกทั่วตัว หรือไม่ร้อนมาก นัยน์ตาเหลืองดังขมิ้น
- 4) ไข้เพื่อดี มีอาการตัวร้อน เพ้อคลั่ง ปวดหัว กระจายน้ำ ขอบนัยน์ตาสีเขียวเป็นแวน
- 5) ไข้เพื่อลม มีอาการวิงเวียน หน้ามืด ตัวไม่ร้อน นัยน์ตาขุ่นคล้ำ และมีอีกพวกหนึ่งนัยน์ตาไม่สู้แดงนัก (แดงเรื่อ ๆ) ถ้าเป็นกับชายเกิดจากเส้นอัมพฤกษ์ ถ้าเป็นกับหญิง เกิดจากเส้นปัตคาค

1.5.16 ไข้เพื่อลมและเสมหะ คือ

ไข้ใดให้มีอาการปวดหัวมาก ไอ หวานอน บิดตัวเกียจคร้าน เหงื่อไหล ทั้งนี้เป็นเพราะถูกลมเสมหะมาทับระคน

1.5.17 ไข้เพื่อเสมหะและกำเดา คือ

ไข้ใดให้มีการซึมมัว กระจายน้ำ ขมปาก ท้องร้อง เจ็บตามตัว เหงื่อไหล ไอ ตัวไม่ร้อน เป็นปกติ ทั้งนี้เป็นเพราะเสมหะและกำเดา

1.5.18 ไข้ตรีโทษ คือ

มีโทษ 3 ประการ คือ เจ็บไปทั่วตัว นอนไม่หลับ และเบื่ออาหาร อาการ 3 ประการนี้จะเกิดขึ้นในขณะอยู่ในทวันโทษ ซึ่งแพทย์พอรักษาได้

1.5.19 ไข้สันนิบาต คือ

ไข้ใดให้มีอาการไอแห้ง หอบมีเสมหะในคอ เล็บมือและเล็บเท้าเขียว นัยน์ตาสีเขียวมีกลิ่นตัวสาบดังกลิ่นสุนัข, แพะ, แร้ง หรือนกกา โกรธง่าย เรียกว่าไข้สันนิบาต มักถึงที่ตาย

1.5.20 ลักษณะไข้แห่งปถวิธาตุ คือ

ไข้ใดเมื่อล้มไข้ลงได้ 1 - 2 วัน ให้มีอาการเชื่อมมัว หมดสติ ไม่ถ่ายอุจจาระ ถ่ายยากก็ไม่ออก ไม่กินอาหาร แต่อาเจียนออกมา ถ้าอาการเหล่านี้ยืนนานไปถึง 10 - 11 วัน ท่านว่าตาย เพราะเป็นลักษณะแห่งปถวิธาตุ

1.5.21 ลักษณะไข้แห่งวาโยธาตุ คือ

ไข้ใดเมื่อล้มไข้ลงได้ 3 - 5 วัน ให้มีอาการนอนสะดุ้ง หมดสติ เพื่อ
เรอ อาเจียนแต่น้ำลาย มือและเท้าเย็น โรคนี้ตาย 2 ส่วน ไม่ตาย 1
ส่วน ทั้งนี้เป็นโทษแห่งวาโยธาตุ ถ้าแก้มือเท้าเย็น ให้ร้อนไม่ได้
อาการจะทรงเรื้อรังไปถึง 9 วัน 10 วัน จะตายอย่างแน่แท้

1.5.22 ลักษณะไข้แห่งอาโปธาตุ คือ

ไข้ใดเมื่อล้มไข้ลงได้ 4 วัน มีอาการท้องเดิน บางที่มีเสมหะ และ
โลหิตตามช่องทวาร ทั้งหนัก และเบา บางที่อาเจียนเป็นโลหิต ไข้ใด
เป็นดังนี้ เป็นเพราะอาโปธาตุดันดาลให้เป็นไป ถ้ารักษาแล้วอาการ
ไม่ดีขึ้นอยู่เป็นเวลา 8 - 9 วัน ต้องตายแน่นอน

1.5.23 ลักษณะไข้แห่งเตโชธาตุ คือ

ไข้ใดเมื่อล้มไข้ลงได้ 3 - 5 วัน มีอาการร้อนไปทั้งตัว ทั้งภายนอก
ภายในทรมทวาย หัวใจสับสน ต้องใช้น้ำเช็ดตัวไว้เสมอ ลิ่นแห้ง
คอแห้ง แห้งในอก กระจายน้ำ คลั่งคล้ำ หมดสติไปให้เจ็บโนน เจ็บนี้
ทั่วร่างกาย คล้ายคนมีมารยา อยากกินของแสลง ดุจผีปอบ (จะม
บปอบ) อยู่ภายใน โทษนี้คือโทษแห่งเตโชธาตุ ถ้าแก้ความร้อนไม่
ตก และอาการยืนอยู่ต่อไป 7 - 8 วัน ต้องตายแน่ ต่อไปนี้ขอให้
แพทย์ให้จำไว้ให้แม่นยำว่า ไข้เอกโทษ ทูวันโทษ และไข้ตรีโทษนั้น
ถ้ามีการทับสลับกัน ทำให้มีอาการผิดแปลกไปดังต่อไปนี้

1. **ลมเป็นเอกโทษ** มักจะเกิดกับบุคคลอายุ 50 ปีขึ้นไปในฤดูวัสสาน
ฤดู เริ่มแต่หัวค่ำให้สะท้อนร้อนสะท้อนหนาว ปากคอ เพดานแห้ง เจ็บ
ไปทุกเส้นเอ็นทั่วตัว (ปวดเมื่อย) เป็นพรรดิก นอนไม่หลับ จับแต่
หัวค่ำ และจะค่อย ๆ คลายลงภายใน 4 นาที เรียกว่า เอกโทษลม

ถ้าไข้นั้นไม่คลายไปจนถึงเที่ยงคืนก็จะเข้าเป็นทูวันโทษ เกิดเป็นเสมหะกับ
ลม และถ้าไข้นั้นยังไม่คลาย จับต่อไปถึงย่ำรุ่งตลอดไปถึงเที่ยงวัน เรียกว่าตรีโทษ
ประชุมกันเป็นสันนิบาต

ท่านว่า ถ้าลมเป็นเอกโทษ พ้น ๗ วัน จึงวางยา ถ้าไม่ถึง ๗ วัน ไข้นั้นกำเริบ คือ
ไข้ยังจับต่อไปอีก ให้แพทย์รีบวางยา

2. **ดีเป็นเอกโทษ** มักเกิดกับบุคคลอายุ 30 - 40 ปี ไข้จะเกิดในคิมหันตฤดู เริ่มแต่
เที่ยงวัน มีอาการตัวร้อน คลื่นไส้ อาเจียน กระจายน้ำ กระจายกรวยใจ มีนซึม ใน
คอมีเสมหะ อจจาระ ปัสสาวะมีสีเหลืองปนแดง เหงื่อไหล เรียกว่าเอกโทษดี จับ
แต่เที่ยงไป 5 นาทีก็จะคลาย

ถ้าดีเป็นเอกโทษจับไข้ยังไม่คลาย จับไปจนถึงค่ำก็เข้าเป็นทูวันโทษ เกิดเป็นลม
ระคนดี

ถ้าไข้นั้นยังไม่คลายลงจนถึงเที่ยงคืน และจับต่อไปจนรุ่งเช้า ท่านว่าเป็นสันนิบาต
ตรีโทษให้รีบวางยา

ท่านว่าถ้าจับเอกโทษดี เริ่มจับแต่เที่ยงวันเป็นต้นไป ๔ - ๕ นาฬิกา ก็จะสร้างคลาย กำหนด 9 วัน จึงวางยา

3. เสมหะเอกโทษ มักเกิดกับบุคคลอายุ ๑๕ ปี ในเหมันตฤดูเริ่มจับแต่เช้าตรู่ตอน ไ้ก่ขันมีอาการร้อนข้างนอกร่าง แต่ภายในหนาว แสงขน ใส คอบตัน กินอาหารไม่ลง เชื่อมมัว ปากหวาน นัยน์ตาขาว อุจจาระปัสสาวะขาว ไข้จับแต่เช้าตรู่ไป ๕ นาฬิกา เรียกว่า เสมหะเอกโทษ

ถ้าไข้ยังไม่สร้างคลายไปจนถึงเที่ยงวันจนถึงบ่าย ๕ นาฬิกา ดีจะมาระคนกับเสมหะ และถ้า

ไข้ยังจับต่อไปอีกจนถึงเย็นค่ำ และต่อไป เป็นสันนิบาตตรีโทษ

1. ทวารินโทษเสมหะ และดี เกิดกับบุคคลอายุอยู่ในปฐมวัย คือ ภายใน ๑๖ ปี เป็นไข้ในคิมหันตฤดู มีเสมหะเป็นต้นไข้ และดีเข้ามาระคนเป็น สถาน ทำให้มีอาการ สะท้านร้อนสะท้านหนาว ในปากและคอเป็นเมือก กระจายน้ำ หอบ ใส เชื่อมมัว ตัวหนัก ไข้เริ่มจับแต่เช้าตรู่ จะสร้างคลายตอนบ่าย 3 นาฬิกา

2. ทวารินโทษดี และลม เกิดกับบุคคลอายุ 30 - 40 ปี วสันตฤดู มีดีเป็นต้นไข้ เริ่มจับตั้งแต่เที่ยงวันไปจนถึง เย็นค่ำจึงจะสร้างคลาย มีอาการเชื่อมมัว ปวดเมื่อยตามข้อ หาว อาเจียน ปาก และคอแห้ง ขนลุกขนพอง มักสะดุ้ง ตัวร้อน ทั้งนี้เป็นเพราะลมเข้าระคนเป็น ทวารินโทษ

3. ทวารินโทษลม และเสมหะ เกิดกับบุคคลอายุ 40 - 50 ปี เหมันตฤดู มีอาการหนักตัวใส ปวดหัว เมื่อยตามมือและเท้า มีลมเป็นต้นไข้ เริ่มจับแต่ตอนค่ำไปจนถึงรุ่งเช้าจะสร้างคลายลง มีอาการร้อนรอนภายใน เหงื่อไม่มี ข้างนอกเย็น ทั้งนี้เป็นเพราะลมและเสมหะระคนกันเป็น ทวารินโทษ

ได้กล่าวถึงเอกโทษ และทวารินโทษแล้วตามลำดับมา ถ้าไข้ที่นั้นยังมีสร้างคลายจับ เรื่อยตลอดมาจะเป็นโทษ 3 ระคนกันเข้าเป็นโทษสันนิบาต

สันนิบาตจะเกิดระหว่างฤดู 3 หรือฤดู 6 ก็ตาม ให้กำหนดในตอนเช้าเป็นต้นไข้ กำเริบเรื่อยไปจนถึงเย็น และเที่ยงคืน ท่านว่าไข้ที่นั้นตกถึงสันนิบาต มีอาการ สะท้านร้อนสะท้านหนาว เคืองนัยน์ตา น้ำตาไหล เจ็บปวดตามข้อและกระดูกไปจนถึงสมอง เหงื่อออกมาก นัยน์ตาเหลือง บางทีแดง นัยน์ตาถลนมองดูสิ่งใดไม่ชัด ดูดิ่งคนบ้า หูปวดและตึง คันเพดาน หอบและหายใจสั้น ลิ้นปากเป็นเม็ดเน่า เหมัน ลิ้นบวมดำ เจ็บในอก หัวสั้น เวลาหลับตาแต่ใจไม่หลับ ลุกนั่งไม่ไหว พุดพึมพำ อุจจาระบางที่เขียว บางที่ดำกะปริดกะปรอย รอบ ๆ ข้อมือมีเส้นมีลายสี เขียว สีแดง ถ้าเส้นสีเขียวมีตามตัว ท้องขึ้น ฝะอืดฝะอมนมีลมในท้อง ท่านว่าธาตุไฟทั้ง 4 นั้นดับสิ้น จากกาย

ถ้าผู้ใดป่วยเข้าขั้นสันนิบาต มีอาการบวมที่ต้นหู จะตายใน 7 วัน ถ้าบวมที่นัยน์ตา จะตายภายใน 7 วัน ถ้าบวมที่ปากจะตายภายใน 7 วัน

จงจำไว้ว่า ถ้าทวารโพิษสมและเสมหะ อันใดอันหนึ่งจะกล้าหรือจะหย่อน เราจะรู้ได้จากอาการ คือ ถ้าลมกล้า จะมีอาการท้องผูกปวดเมื่อยตามข้อ ปวดหัว หมดแรง ถ้าเสมหะกล้าจะมีอาการเป็นหวัด ไอ ลูกนั่งไม่สะดวก หนักตัว ถ้าดีกล้าจะจับแต่เที่ยงไปถึงบ่าย และไข้จะค่อยคลายหายไป

ถ้ามีอาการเชื่อมมัว อาเจียน คลื่นไส้ แสดงว่าดีมีกำลังกล้า

ถ้ามีไข้แต่เข้ามิดถึง 3 โมง เชื่อมมัว ดิ่งตามตัว ตัวหนัก จะนอนไม่ใคร่หลับสนิท ไอ คือเสมหะให้โทษมากกว่าดี

ทวารโพิษดีและลม ถ้าลมกล้า จะมีอาการจับไข้แต่บ่าย 3 โมง มีอาการเชื่อมมัว หาวเป็นคราว ๆ นอนไม่หลับ จนถึงเวลาพลบค่ำจึงสร้างคลาย คนไข้จะหลับสนิท

ถ้าดีมีกำลังกล้า จะเริ่มจับไข้แต่เที่ยงไป จะมีอาการชวนเซเมื่อลูกนั่งหรือยืน ตัวร้อน อาการนี้จะมีไปถึงบ่าย 5 นาฬิกาจะสร้างคลาย

สันนิบาตมี 3 สถาน คือ ดี เสมหะ และลม

ทวารโพิษดี และเสมหะ มีลมมาแทรกทำให้แรงขึ้น คือ ตั้งแต่บ่าย 5 นาฬิกาถึงสามยาม มี

อาการเชื่อมมัว มีนดิ่งตามตัว หลับหรือตื่นไม่รู้สีกตัว มักนอนสะดุ้ง หูตึง ทั้งนี้เพราะลมมีกำลังกล้ามันจะพัดไปตามหู ตา และคอ

ถ้าเสมหะกล้า จะเริ่มจับไข้แต่บ่าย 5 นาฬิกา ไปจนถึงพลบค่ำต่อไปจนถึงสว่าง 3 นาฬิกาเข้าอาการจะสร้างคลายลง อาการนั้นมีดังนี้คือ ลูกนั่งไม่สะดวก หอบบ่อย ๆ คลื่นไส้ ถมน้ำลาย หนักตัว ดิ่งผิวหนัง ปากลิ้นเป็นเมือก

2. คัมภีร์ตักศิลา

เป็นคัมภีร์ที่กล่าวถึงลักษณะอาการ การรักษาพิษไข้กาฬต่าง ๆ ซึ่งจำแนกไว้หลายอย่างโรคไข้พิษไข้กาฬต่าง ๆ ที่กล่าวในพระคัมภีร์ตักศิลา มีดังนี้

1. ไข้พิษไข้กาฬ	21 จำพวก
2. ไข้รากสาด (ไข้กาฬ)	9 จำพวก
3. ไข้ประดง (ไข้กาฬแทรกไข้พิษ)	8 จำพวก
4. ไข้กาฬ	10 จำพวก
5. ฝีกาฬ (เกิดในไข้พิษ)	10 จำพวก
6. ไข้กระโดง (ไข้กาฬ)	4 จำพวก
7. ฝีกาฬ	6 ชนิด
8. ไข้คุดไข้แขนง	2 จำพวก
9. ไข้หวัด	2 จำพวก

10. ไข้กาเดา	2 จำพวก
11. ไข้ 3 ถดู	3 จำพวก

1. ลักษณะอาการของไข้พิษไข้กาฬ

ลักษณะการผุด เกิดขึ้นมาบางที่ไม่เจ็บไข้สบายอยู่เป็นปกติ ไข้เกิดภายใน ให้ผุดเป็นแผ่นเป็น เม็ดสีแดง, สีดำ, สีเขียวก็มี เป็นทรายทั่วทั้งตัวก็มี ผุดได้ 1 วัน 2 วัน 3 วัน จึงล้มไข้ และใน 1 วัน 2 วัน 3 วันนั้น ทำพิษต่าง ๆ ผุดขึ้นเป็นแผ่น เป็นวง เป็นเม็ดทรายขึ้นมาเป็นสีแดง สีดำ สีเขียว สีคราม เป็นรูดบ้าง ดายบ้าง ให้แพทย์ให้ยากระทุ้งพิษไข้ให้ล้มน ถ้ากระทุ้งพิษขึ้นไม่หมดกลับไปกินดับกินปอด ให้ถ่ายออกเป็นโลหิตเสมหะ บางทีให้ลงทางปัสสาวะ ให้ปิดปัสสาวะ บางทีให้อาเจียนเป็นโลหิต ให้โอบบางที่ให้อร้อนในกระหายน้ำ ให้หอบ ให้สะอึกล้ัน กระด้าง คางแข็ง ให้ช้กตาเหลือกตากลับ บางทีทำพิษให้จับหัวใจ ให้ออนกรนไปไม่มีสติสมปกติ ให้จับกรนครอก ๆ บางทีกระทำให้อปิดตะสมภูฐานกำเริบ ให้เหลืองไปทั่วกาย ถ้าแพทย์รักษาดีก็จะรอด ถ้ารักษาไม่ดีก็จะตายให้ตรงจงหนัก พระผู้เป็นเจ้าจึงให้แพทย์พิจารณารักษาไข้พิษ ไข้เหนือให้ละเอียด ถ้าไม่รู้จักไข้เหนือ ไข้พิษ ห้ามมิให้ไปรักษาเขาเห็นแก่อามิสสินจ้าง โลกจะเอาทรัพย์เขาวางยาผิด เขาตายลงด้วยพิษยาของแพทย์ แพทย์นั้นจะตกในมหาเวจันรก ถ้าแพทย์ผู้ใดประกอบไปด้วยเมตตาจิต มีสติปัญญารักษาวางยาให้ถูกกับโรค แพทย์ผู้นั้นก็จะเจริญมีโภคทรัพย์มา มีอายุยืนนาน

2. การพิจารณาการรักษาไข้พิษไข้กาฬ การพิจารณารักษาไข้พิษไข้กาฬนั้น มีข้อห้าม ดังนี้

2.1 ห้ามวางยารสร้อน	2.6 ห้ามปล่อยปลิง (ห้ามเอาโลหิตออก)
2.2 ห้ามวางยารสเผ็ด	2.7 ห้ามถูกน้ำมัน
2.3 ห้ามวางยารสเปรี้ยว	2.8 ห้ามถูกเหล้า
2.4 ห้ามประคบ	2.9 ห้ามกิน, ห้ามอาบน้าร้อน
2.5 ห้ามรับประทานส้มมีผิวมีควัน ห้ามกะทิน้ำมัน	2.10 ห้ามนวด

ถ้าไม่รู้กระทำผิดดังกล่าวมานี้ อาจเป็นอันตรายถึงตายได้

3. ยารักษาไข้พิษไข้กาฬ

ให้แพทย์ช้ยากระทุ้งพิษให้ล้มน ถ้ากระทุ้งพิษไม่หมด ก็จะกลับไปกินดับกินปอด ให้ถ่ายออกมาเป็นโลหิตเสมหะ ทำพิษต่าง ๆ ถ้ารักษาดีก็มีโอกาสรอด ถ้ารักษาไม่ดีก็ตาย ดังนั้นแพทย์เมื่อจะกระทุ้งพิษให้ไข้พิษไข้กาฬออกมานั้น จะต้องช้ยาช้อ แก้ว 5 ดวง (ยา 5 ราก) และยาอื่น ๆ ตามลำดับ ดังนี้

ยากระทุ้งพิษขนานที่ 1 (ยาแก้ว 5 ดวง) มีดังนี้

1. รากชิงชี
2. รากย่านาง
3. รากคนทา
4. รากเท้ายายม่อม
5. รากมะเดื่อชุมพร

ยาทั้งนี้ เอาสิ่งละเสมอภาคกัน รับประทานครั้งละ 2 - 3 ช้อนโต๊ะ ห่างกันประมาณ 3 ชม. ต่อครั้ง สรรพคุณ กระทุ้งพิษไข้

ขนานที่ 2 (ยาประสะผิวภายนอก) มีดังนี้

1. ใบย่านาง
2. ใบมะขาม
3. เถาวัลย์เปรียง

ยาทั้งนี้ เอาหนักสิ่งละเสมอภาค บดแทรกดินประสีว ละลายน้ำชาขาวพ่น ถ้ายังมีดีขึ้น กระทบพิษให้ตัวร้อนเป็นเปลวถ้าตัวร้อนจัดให้แต่งยาพ่นซ้ำอีก

ขนานที่ 3 (ยาพ่นภายนอก) มีดังนี้

1. เถาขี้กาแดง เอาทั้งใบและราก
2. เถาย่านาง เอาทั้งใบและราก
3. รากฟักข้าว

ยาทั้งนี้ เอาหนักสิ่งละเสมอภาค บดแทรกดินประสีวพอควร ละลายน้ำชาขาวทั้งให้กิน และพ่นภายนอก เมื่อใช้ยาดังกล่าวแล้ว อาการยังไม่ดีขึ้น ให้ใช้ยาขนานต่อไปดังนี้

ขนานที่ 4 ยาพ่นและยากิน มีดังนี้

1. ใบทองกลางใบมน
2. เปลือกทองกลางใบมน
3. ข้าวสาร

ยาทั้งนี้ เอาหนักสิ่งละเสมอภาค บดแทรกดินประสีว ทั้งกินทั้งพ่น เมื่อได้ใช้ยากินกระทบทั้งภายใน และพ่นภายนอกแล้ว ก็ให้ต้มยากินรักษาภายในอีกด้วยดังต่อไปนี้

ขนานที่ 5 ยาแปรไข้ มีดังนี้

1. ใบมะยม	7. ใบมะกรูด
2. ใบคนที่สอ	8. ใบมะเฟือง
3. ใบมะนาว	9. ใบมะตูม
4. ใบหมากผู้	10. ใบหมากเมีย

5. หญ้าแพรก

11. หญ้าปากควาย

6. ขมิ้นอ้อย

ยาทั้งนี้ หนักสิ่งละเสมอภาค บดละลายน้ำข้าวข้าว รับประทานแปรไข้จากร้ายเป็นดี นอกจากยารับประทานแปรไข้ภายในแล้ว ยังมีฟันแปรพิษภายนอกอีกคือ

ขนานที่ 6 ยาฟันแปรพิษภายนอก มีดังนี้

1. รังหมาล่าที่ค่างแรมปี
2. หญ้าแพรก
3. หญ้าปากควาย
4. ใบมะเฟือง

ยาทั้งนี้ หนักสิ่งละเสมอภาค บดปั้นเม็ด เอน้ำข้าวข้าวเป็นกระสาย ฟันเพียง 3 ครั้งเท่านั้น เมื่อได้ทำการรักษาเป็นระยะมาแล้ว อาการไม่ดีขึ้นตามลำดับ ก็ควรให้กินยารักษาไข้เฉพาะ เรียกว่า

ขนานที่ 7 ยาครอบไข้ดักศิลา มีดังนี้

1. จันทน์แดง	8. จันทน์ขาว
2. ใบสวาด	9. หัวคล้า
3. ง้วนหมู	10. รากสะแก
4. รากจิงจ้อ	11. รากผักข้าว
5. ใบผักหวานบ้าน	12. เถาย่านาง
6. ใบมะนาว	13. กฤษณา
7. กระลำพัก	14. ขอนดอก

ยาทั้งนี้ หนักสิ่งละเสมอภาค บดแทรกพิมเสนพอควร ใช้น้ำข้าวข้าวเป็นกระสาย รับประทานเป็นยารักษาภายใน รับประทานเป็นประจำจนกว่าจะหาย

ไข้มพิษไข้กาฬต่าง ๆ ที่กล่าวในพระคัมภีร์ดักศิลา มีดังนี้

ไข้มพิษไข้กาฬ 21 จำพวก

1.1 ไข้มดำ	1.12 ไข้มเปลวไฟฟ้า
1.2 ไข้มแดง	1.13 ไข้มข้าวใหม่่น้อย
1.3 ไข้มปานดำ	1.14 ไข้มข้าวใหม่ใหญ่
1.4 ไข้มปานแดง	1.15 ไข้มสังวาลพระอินทร์
1.5 ไข้มหามาเมฆ	1.16 ไข้มข้าวใหม่ใบเกรียม
1.6 ไข้มหานิล	1.17 ไข้มดาวเรือง
1.7 ไข้มดานหิน	1.18 ไข้มหงส์ระท

1.8 ไช้กระดานหิน	1.19 ไช้จันทรสูตร
1.9 ไช้ระฆูชาติ	1.20 ไช้สุริยะสูตร
1.10 ไช้สายฟ้าฟาด	1.21 ไช้เมฆสูตร
1.11 ไช้ไฟเดือนห้า	

2. ไช้รากสาด (ไช้กาฬ) 9 จำพวก

2.1 ไช้รากสาดปานขาว	2.6 ไช้รากสาดปานม่วง
2.2 ไช้รากสาดปานแดง	2.7 ไช้รากสาดนางแย้ม
2.3 ไช้รากสาดปานเหลือง	2.8 ไช้รากสาดพั่นเมือง
2.4 ไช้รากสาดปานดำ	2.9 ไช้รากสาดสามสหาย
2.5 ไช้รากสาดปานเขียว	

3. ไช้ประดง (ไช้กาฬแทรกไช้พิษ) 8 จำพวก

3.1 ไช้ประดงมด	3.5 ไช้ประดงลิง
3.2 ไช้ประดงข้าง	3.6 ไช้ประดงแมว
3.3 ไช้ประดงควาย	3.7 ไช้ประดงแรด
3.4 ไช้ประดงวัว	3.8 ไช้ประดงไฟ

4. ไช้กาฬ 10 จำพวก

4.1 ไช้ประกายดาษ	4.6 ไช้เรืมน้ำค้าง
4.2 ไช้ประกายเพลิง	4.7 ไช้เรืมน้ำข้าว
4.3 ไช้ออกหัด	4.8 ไช้ลาลาบเพลิง
4.4 ไช้ออกเหือด	4.9 ไช้ไฟลามทุ่ง
4.5 ไช้งูสวัด (หรือตวัด)	4.10 ไช้กำแพงทะเลลาย

5. ฝีกาฬบังเกิดในไช้พิษ 10 จำพวก

5.1 กาฬฟองสมุทร	5.6 กาฬทุม
5.2 กาฬเลี่ยมสมุทร	5.7 กาฬทาม
5.3 กาฬทามสมุทร	5.8 ไช้มะเร็งตะมอย
5.4 กาฬทามควาย	5.9 ไช้มะเร็งปากทุม
5.5 กาฬไช้ละลอกแก้ว	5.10 ไช้มะเร็งเปลวไฟ

6. ฝีกาฬ 6 ชนิด

6.1 กาฬมะเร็งนาคราช	6.4 กาฬแม่ตะงาว
6.2 กาฬฟองสมุทร	6.5 กาฬตะบองชะนวน
6.3 กาฬตะบองพะล้า	6.6 กาฬตะบองกาฬ

7. ไช้กระโดง (ไช้กาฬ) 4 จำพวก

7.1 ไช้กระโดงไฟ

7.2 ไช้กระโดงน้ำ

7.3 ไช้กระโดงแกลบ

7.4 ไช้กระโดงหิน

8. ไช้คดไช้แหวง 2 จำพวก

8.1 ไช้คด

8.2 ไช้แหวง

9. ไช้หวัด 2 จำพวก

9.1 ไช้หวัดน้อย

9.2 ไช้หวัดใหญ่

10. ไช้กำเดา 2 จำพวก

10.1 ไช้กำเดาน้อย

10.2 ไช้กำเดาใหญ่

11. ไช้ 3 ฤดู 3 จำพวก

11.1 ไช้ในคิมหันตฤดู

11.2 ไช้ในวสันตฤดู

11.3 ไช้ในเหมันตฤดู

1. ไช้พิษไช้กาฬ 21 จำพวก

1. **ไช้อีดำ** ลักษณะการผุด ผุดเป็นแผ่นขนาด 1 - 2 นิ้ว บางทีผุดขึ้นมาเท่าใบเหียน ใบพุทรา ขึ้นทั่วทั้งตัว ผุดขึ้นเป็นสีดำ เรียกว่า "ไช้อีดำ"

อาการจับ ให้จับเท่าเย็นมือเย็นตัวร้อนเป็นเปลวเพลิง ตาแดงดังโลหิต ปวดศีรษะ ร้อนเป็นตอนเย็นเป็นตอนไม่เสมอกัน บางทีจับตั้งแต่รุ่งจนเที่ยง บางทีจับตั้งแต่เที่ยงจนค่ำ หรือบางทีจับตั้งแต่ค่ำจนรุ่ง

2. **ไช้อีแดง** ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมาเหมือนกับไช้อีดำ แต่ว่าเป็นเม็ดสีแดง จึงเรียกว่า "ไช้อีแดง"

อาการจับ อาการเหมือนไช้อีดำ แต่ไช้อีแดงอาการจะเบากว่าไช้อีดำ

3. **ไช้ปานดำ** ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมาเท่าวงสะบ้ามอญ เท่าใบพุทรา ขนาด 1 - 2 นิ้ว ผุดขึ้นมาเป็นสีดำ ขึ้นมาครึ่งตัว ถ้าผุดขึ้นมาทั้งตัวสีดำดังผลหว้าสุก สีตั้งคราม สีดำดังหมึก ถ้าผุดทั้งตัวดังกล่าวมานี้อาจตายได้

อาการจับ จับเท่าเย็นมือเย็นบางที่มีร้อน เท่าร้อน ตัวร้อนเป็นเปลว ปวดศีรษะ ตาแดงร้อนในอก เชื่อมซึม พิษทำภายใน ถ้าใช้ยากระทั่งพิษไม่ออก ให้ร้อนให้กระหายน้ำ บางทีให้ลื่นกระด้างคางแข็ง

4. **ไข่ปานแดง** ลักษณะอาการเหมือนกับไข่ปานดำ แต่สีแดงเบากว่าสีดำ ส่วนอาการอื่น ๆ เหมือนกับไข่ปานดำ

5. **ไข่दानหิน** ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมาที่ต้นขาทั้งสองข้าง เป็นวงเขี้ยวก็มี เป็นผลสีหว่าสีครามสีผลตำลึงสุกหรือสีหมึก

อาการจับ จับให้ตัวเย็นดั่งหิน ให้อ่อนในกระหายน้ำ ทำพิษให้ล้นกระด้างคางแข็ง ปากแห้ง คอแห้ง เชื่อมซึม ทำพิษให้สลบ ถ้าจะรักษา ก็ให้เร่งรักษาตั้งแต่ยังเป็นใหม่ ๆ ถ้าเปื่อยออกมาแล้วรักษาไม่หาย

6. **ไข่มหาเมฆ** ลักษณะการผุด ถ้าผุดขึ้นมาในเนื้อยังขึ้นไม่หมด มีสีฐานเท่าผลจิงจ้อสุก เป็นเงาอยู่ในเนื้อยังขึ้นไม่หมด ผุดทั้งตัวก็มีสีดำเมฆสีดำนิล

อาการจับ กระทบพิษให้เชื่อมมัวให้ล้นกระด้างคางแข็ง ให้อบให้สะอึก ให้อากแห้ง ฟันแห้ง ให้อายจวาระปีสสาวะไม่รู้สีกตัว ให้เชื่อมมัวไม่เป็นเวลา ไม่มีสติ สมบูรณ์ ให้สลบ

7. **ไข่มหานิล** ลักษณะอาการเหมือนไข่มหาเมฆ

8. **ไข่ระบุมขาด** ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมาเป็นเมล็ด เท่าเมล็ดฝักปลั่งก็มี เท่าเมล็ดเทียนก็มีเท่าเมล็ดงาก็มี เป็นเหล่ากันอยู่ขนาด 1 - 2 นิ้ว สีดั่งสีชาด ขึ้นทั้งตัว

อาการจับ ทำพิษในเชื่อมมัว ร้อนในกระหายน้ำ ให้อบให้สะอึก กระทบพิษต่าง ๆ

9. **ไข่สายฟ้าฟาด** ลักษณะการผุด ผุดเป็นริ้วลงมา ผุดทั้งหน้าทั้งหลัง ขนาด 1 - 2 นิ้ว สีแดงดั่งผลตำลึงสุก เขี้ยวดั่งสีครามก็มี ดั่งสีผลหว่าสุกก็มี ดั่งสีดินหม้อก็มี

อาการจับ ทำพิษให้อ่อนในกระหายน้ำ ให้อากขม ปากแห้ง ฟันแข็ง ให้อ่อนเป็นเปลวไปทั้งตัว ให้เชื่อมมัวเป็นกำลัง ไม่มีสติสมบูรณ์ ให้สลบ

10. **ไข่ไฟเดือน 5** ลักษณะการผุด ผุดขึ้นที่อกดำก็มีแดงก็มี สีดั่งเปลวไฟ

อาการจับ ให้อ่อนในกระหายน้ำ เชื่อมมัวไม่มีสติสมบูรณ์ ล้นกระด้างคางแข็ง ให้สลบ

11. **ไข่เปลวไฟฟ้า** กระทบพิษให้อ่อนเป็นที่สุด ให้อ่อนเป็นเปลว จับเอาหัวอกดำ จมูกดำ หน้าดำ สีเป็นควัน

อาการจับ ให้อากแข็ง ล้นแห้ง ฟันแห้ง ให้อาก ล้น แตกกระแหง ล้นดำเพดานลอก ให้สลบ ไม่มีสติสมบูรณ์

12. **ไข่ข้าวใหม่่น้อย** ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมาเหมือนมดกัดเป็นแผ่นทั่วตัว มียอดแหลมขาวๆ

อาการจับ ให้จับตัวร้อนเป็นเปลวไฟ ให้มือเท้าเย็น ให้เจ็บไปทั่วสรรพางค์กาย ให้เจ็บเนื้อ ในกระตุก ให้อบ ให้อาก ให้เชื่อมมัว ล้นกระด้างคางแข็ง

13. ไขขาวใหม่ใหญ่ ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมาเหมือนมดกัด เป็นแผ่นทั่วทั้งตัว มียอดแหลมขาวๆ

อาการจับ ให้จับสะบัดร้อนสะท้านหนาว ปวดศีรษะมาก ตาแดงดั่งโลหิต เท้าเย็น มือเย็นเจ็บเนื้อในกระดูก ให้ลั่นกระด้าง คางแข็ง (มีพิษแรงกว่าไขขาวใหม่น้อย)

14. ไขกระดานหิน ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมาทั่วทั้งตัวเหมือนลมพิษ แดงดั่งผลตำลึงสุกเป็นเม็ด ๆ เหมือนผดแล้วกลับตำลงติดเนื้อให้คัน

อาการจับ จับสะบัดร้อนสะท้านหนาว ให้ปวดศีรษะมาก ให้ตาแดงดั่งโลหิต ให้เท้าเย็นมือเย็นทำพิษให้เจ็บในเนื้อในกระดูก ให้ลั่นกระด้าง คางแข็ง ให้หอบให้สะอึก ถ้าแพทย์รักษาดี พิษนั้นคลายลง แต่ถ้าผุดนั้นไม่หาย ต่อสามเดือนจึงตาย

15. ไขสังวาลพระอินทร์ ลักษณะการผุด ผุดขึ้นเป็นเม็ดแดง ๆ เป็นแถว ๆ ถ้าหญิงขึ้นซ้าย ชายขึ้นขวา สะพายแล่งคล้ายสังวาลย์

อาการจับ เป็นพิษให้หอบและสะอึก ให้สะบัดร้อนสะบัดหนาว

16. ไขขาวใหม่ใบเกรียม ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมาทั้งตัว ให้ปวดในเนื้อในกระดูก ผุดขึ้นมดั่งลมพิษแดงดั่งผลตำลึงสุก เป็นแผ่นทั่วทั้งตัว ใหญ่เท่า 2 - 3 นิ้วก็มี เป็นเม็ดเล็ก ๆ เหมือนมดกัดก็มี แล้วยกลับดำ ถ้ารักษาคลายพิษแล้วผุดขึ้นเป็นริ้วแล้วยกลับดำเป็นหนังแรด อยู่หกเดือนตาย ถ้าลงไปกินดับกินปอดขาด ออกมาตาย

อาการจับ ให้จับสะบัดร้อนสะบัดหนาว ให้ปวดศีรษะมาก ตาแดงดั่งโลหิต ให้ร้อนเป็นกำลังให้มือเย็นเท้าเย็น ให้ทำพิษในเนื้อในกระดูก ให้ลั่นกระด้าง คางแข็ง ให้หอบให้สะอึก

17. ไขดาวเรือง ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมาเหมือนลายโคมครึ่งลูก

อาการจับ ให้จับเท้าเย็นมือเย็น ให้ตัวร้อนเป็นเปลว ตาแดงดั่งโลหิต ปวดศีรษะมาก ดั่งว่าตาจะแตกออกมา ให้อาเจียนเป็นกำลัง ให้ร้อนในกระหายน้ำ ให้หอบให้สะอึก ให้ลั่นกระด้างคางแข็ง บางทีทำพิษถึงสลบ

18. ไขหงษ์ระท ลักษณะการผุด ไม่มีการผุด แต่ให้ตัวเกรียมไปทั่วทั้งตัว

อาการจับ ให้ตัวร้อนเป็นเปลว เท้าเย็นมือเย็น เชื่อมซึ่ม หอบสะอึก จับตัวแข็ง เหมือนท่อนไม้ลั่นกระด้าง คางแข็ง ไม่เป็นเวลา ไม่มีสติสมปกติ

19. ไขจันทร์สูตร ลักษณะอาการผุด ไม่มีการผุด ต่อพระจันทร์ขึ้นจึงทำพิษให้สลบ ถ้าพระจันทร์ไม่ขึ้น พิษก็คลายลง

อาการจับ ให้จับตัวร้อนเป็นเปลว เท้าเย็นมือเย็น ให้เชื่อมมัวไม่มีสติสมปกติ ให้หอบ ให้สะอึก จับตัวแข็งไปเหมือนท่อนไม้ ให้ลั่นกระด้าง คางแข็ง จับไม่เป็นเวลา

20. **ไข่อสุริยสูตร** ลักษณะการผุด ลักษณะอาการเหมือนไข่อัจฉริยะ ผิดกันแต่ว่าพอพระอาทิตย์ขึ้นแล้วจะทำพิษมากขึ้น บางทีให้สลบ ถ้าพระอาทิตย์ตกพิษก็คลายลง

21. **ไข่อเมฆสูตร** ลักษณะการผุด ลักษณะอาการเหมือนไข่อสุริยสูตร แต่ผิดกันบ้างเวลาเกิดพายุฟ้าฝนเมฆตั้งขึ้นทั่วทิศ กระทบพิษให้สลบ

2. ไข่อรากสาด (ไข่อกาฬ) แบ่งออกได้ 9 จำพวก

อาการของไข่อรากสาด ลักษณะจับเท้าเย็นมือเย็น ตัวร้อนเป็นเปลว ปวดศีรษะมากตาแดง เป็นโลหิตจับเพื่อ ร่ำร่ำไรดังปีศาจเข้าสิงอยู่ ไข่อากสาดกำเท้ากำตาเหลือกตาช้อน ร้อนเป็นตอนเย็นเป็นตอน บางทีจับเหมือนหลับจับตัวเย็น ให้เหงื่อตกมาก แต่ร้อนภายในเป็นกำลัง ให้หอบให้สะอึก ลั่นกระด้าง คางแข็ง ให้จับเชื่อมมัวไม่มีสติสมปกติ บางทีกระทบพิษภายใน ให้หลงเป็นโลหิต ไอเป็นโลหิต อาเจียนเป็นโลหิต เป็นเสมหะโลหิตเน่า ขึ้นเหมือนลายต้นกระดาศ ก็มีลายเหมือนงูลายสาบก็มี ลายเหมือนสายเลือดก็มี ลายเหมือนตีนกาก็มี อาการของไข่อรากสาดทั้ง ๙ จำพวกนี้เหมือนกัน จะต่างกันก็แต่การผุดเท่านั้น

1. **ไข่อรากสาดปานขาว** ผุดขึ้นมาเท่าผลพุทรา ขาวเหมือนสีน้ำตาลขาวเข้ด ผุดขึ้นมาทั้งตัวเรียกว่าไข่อรากสาดปานขาว
2. **ไข่อรากสาดปานแดง** ผุดขึ้นมาเป็นเม็ดเล็ก ๆ แดง ๆ เป็นหมู่ ขนาด 1 - 2 นิ้ว ทั้งตัวเรียกว่าไข่อรากสาดแดง
3. **ไข่อรากสาดปานเหลือง** ผุดขึ้นมาเป็นเม็ดเล็ก ๆ มีขนาด 1 - 2 - 3 นิ้ว แต่ผิวนั้นเหลือง ลื่นเหลืองเรียกว่า ไข่อรากสาดปานเหลือง
4. **ไข่อรากสาดปานดำ** ผุดขึ้นมาเท่าวงบ่น้ำอ้อยดั่งนิล ลื่นดำ ผุดทั่วทั้งตัว เรียกว่า ไข่อรากสาดปานดำ
5. **ไข่อรากสาดปานเขียว** ผุดขึ้นมาเป็นหมู่ ขนาด 1 - 2 - 3 นิ้ว เขียวดั่งสีคราม ลื่นก็เขียว ผุดขึ้นมาทั่วทั้งตัว เรียกว่า ไข่อรากสาดปานเขียว
6. **ไข่อรากสาดปานม่วง** ผุดขึ้นมาสีดั่งผลผักปลังสุก เรียกว่า ไข่อรากสาดปานม่วง (ตาย)
7. **ไข่อรากสาดนางแย้ม** ผุดขึ้นมาเป็นเม็ดเล็ก ๆ ขนาด 1 - 2 - 3 นิ้ว มีลักษณะเหมือนดอกนางแย้ม ผุดขึ้นมาทั่วทั้งตัว เรียกว่า ไข่อรากสาดนางแย้ม
8. **ไข่อรากสาดพ่นเมือง** ผุดขึ้นมาเป็นหมู่เป็นริ้วมาเหมือนตัวปลิงโตขนาด 1 - 2 - 3 นิ้ว ดำเหมือนดินหม้อไปทั่วทั้งตัว เรียกว่า ไข่อรากสาดพ่นเมือง
9. **ไข่อรากสาดสามสหาย** ผุดขึ้นมาเป็นเม็ดเล็ก ๆ เหมือนเท้าสุนัขมีสี่ทั่วตัว เรียกว่า ไข่อรากสาดสามสหาย

3. ไข่อประดง (ไข่อกาฬแทรกไข่อพิษ) มี 8 จำพวก

ไข่อประดงทั้ง 8 ประการนี้ มีการจับคล้ายคลึงกันคือ จับให้เท้าเย็น มือเย็น ตัวร้อนเป็นเปลวร้อนในกระหายน้ำ ให้หอบ ให้สะอึก ให้เมื่อยในกระดูก ให้เสียวไปทั้งตัว จับสะท้านร้อนสะท้านหนาว ให้เชื่อมมัว ให้ปวดศีรษะเป็นกำลัง ให้ปากขม ปาก

เปรี้ยว ปากหวาน ให้ปากคอ ลื่น แห่งมาก ให้เพ้อ กล่อมกกลมใจ ทั้งนี้เป็น
ลักษณะที่ไขกาศจะแทรกใน 8 ประการ มีลักษณะต่างกัันดังนี้

1. **ไข้ประดงมด** ผุดขึ้นมาเหมือนยุงกัดทั่วทั้งตัวคัน ทำพิษให้แสบร้อน เรียกว่า
ประดงมด
2. **ไข้ประดงข้าง** ผุดขึ้นมาเหมือนผิวมะกรูด ทำพิษให้ปวดแสบปวดร้อน คัน
3. **ไข้ประดงควาย** ผุดขึ้นมาเหมือนเงาหนอง ทำพิษให้ปวดแสบปวดร้อน
4. **ไข้ประดงวัว** ผุดขึ้นมาเหมือนผลมะยมสุก ทำพิษให้ปวดแสบปวดร้อน
5. **ไข้ประดงลิง** ผุดขึ้นมาเหมือนเมล็ดข้าวสารคั่ว ทำพิษให้ปวดแสบปวดร้อน
6. **ไข้ประดงแมว** ผุดขึ้นมามีสัญญาณดังตาปลา ทำพิษให้ปวดแสบปวดร้อน
7. **ไข้ประดงแรด** ผุดขึ้นมามีสัญญาณหนาดังหนังแรด แล้วทำให้คล้ำดำเป็นเกล็ด
เหมือนหนังแรดทำพิษให้ปวดแสบปวดร้อน
8. **ไข้ประดงไฟ** ผุดขึ้นมาเหมือนไข้ระบุงชาติ มีเม็ดแดง ยอดดำ จับสะท้อนร้อน
สะท้อนหนาว เชื่อมซึม กระจายน้ำมาก

ไข้ประดงทั้ง 8 ประการนี้ ให้วางยาดับพิษกาฬและยากระทุ้งพิษกาฬ อย่าให้พิษ
กลับ เข้าไปในข้อ ในกระดูกได้ ถ้าวางยากระทุ้งพิษไม่ออกสิ้นเชิง กลับทำพิษคุด
ในข้อในกระดูก ย่อมให้กลับกลายเป็นโรคเรื้อน เป็นพยาธิ เป็นลมจะโป่ง ลม
ประค้อมหิน บวมไปทุกข้อทุกลำ มีพิษ ให้ไหวตัวไม่ได้ ร้อนไปทั้งกลางวันและ
กลางคืนราวจะคอกจะแตกออกไป (ประดง 7 จำพวก ยกเว้นประดงแรดอย่างเดียว)
ส่วนประดงแรดนั้นแก้พิษตกคล้ายได้ปีหนึ่ง แต่เม็ดยอดยังไม่หาย กลายไปทำพิษ
ให้คัน ผิวหนาดังหนังแรด คลายลงอยู่ปีหนึ่ง แล้วให้ตกโลหิตกินตับกินปอดขาด
ออกมาตาย

4. ไข้กาฬ 10 จำพวก (เกิดแก่คนทั้งหลาย)

1. **ไข้ประกายดาษ** ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมาเหมือนเม็ดฝิดาษทั่วทั้งตัว ทำพิษ
ให้สลบ

อาการ จับสะท้อนร้อนสะท้อนหนาว จับเท่าเย็นมือเย็น ปวดศีรษะ ตาแดงดังโลหิต
เชื่อมซึมปวดในเนื้อในกระดูก ลื่นกระด้าง คางแข็ง ให้หอบให้สะอึก

2. **ไข้ประกายเพลิง** ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมาเหมือนประกายดาษ แต่เม็ดฝิดกัน
เม็ดใหญ่กว่าเม็ดทรายขึ้นทั่วทั้งตัว

อาการเหมือนประกายดาษ ร้อนเป็นไฟ ศีรษะนั้นร้อนเป็นไฟ เหมือนไฟลุก ทำ
พิษมาก

3. **ไข้ออกหัด** ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมาเป็นเม็ดทรายทั่วทั้งตัว มียอดแหลมๆ ถ้า
หลบเข้าไปในท้องให้หลง

อาการ จับสะท้านร้อนสะท้านหนาว เชื่อมซึม เชื่อมมัว ให้ปวดศีรษะอยู่วันหนึ่งหรือสองวันจึงมีเม็ดผุดขึ้นมา

4. **ไข่ออกเหือด** ลักษณะการผุดเหมือนกับไข่ออกหัด แต่ไข่ออกเหือดยอไม่แหลม ลักษณะหัดกับเหือดมีลักษณะคล้ายคลึงกัน

5. **ไข่งูสวัด (ดวัด)** ลักษณะการผุด เป็นเม็ดทรายขึ้นมาเป็นแถว มีลักษณะเหมือนงูเป็นเม็ดพอง ๆ เป็นหนองก็มี ถ้าหญิงเป็นชาย ชายเป็นขวา และถ้าข้ามสันหลังไปรักษาไม่ได้ (ตาย)

อาการ จับสะบัดร้อนสะบัดหนาว บางให้ปวดศีรษะ บางทีก็ไม่จับ

6. **ไข้เริ่มน้ำค้าง** ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมาเป็นแผ่น ขนาด 1 – 2 – 3 - 4 นิ้ว เป็นเหล่า ๆ กัน มีน้ำใส ๆ เรียกว่า เริ่มน้ำค้าง

อาการ จับสะท้านร้อนสะท้านหนาว เชื่อมมัว ปวดศีรษะ

7. **ไข้เริ่มน้ำข้าว** อาการเหมือนกับเริ่มน้ำค้าง แต่ผิดกันที่ เริ่มน้ำข้าวเม็ดจะมีสีขุ่น

8. **ไข้ลาลาบเพลิง** ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมาเป็นแผ่น

อาการ จับสะท้านร้อนสะท้านหนาว ปวดศีรษะ เชื่อมมัว ทำพิษต่างๆ ถ้าวางยาไม่ได้น้ำเหลืองแตกตาย

9. **ไข้ไฟลามทุ่ง** ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมาเป็นแผ่นเหมือนลาลาบเพลิง แต่ว่ามีอาการเป็นรวดเร็วกว่าลาลาบเพลิงมาก

10. **ไข้กำแพงทลาย** ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมาหัวเดียว ทำพิษมาก

อาการ จับสะท้านร้อนสะท้านหนาว เชื่อมซึม ร้อนในกระหายน้ำ ให้ฟกบวมขึ้น ถ้าน้ำเหลืองแตกพังออกมา วางยาไม่หยุดตาย

5. ฝีกาฬเกิดแทรกในไข้พิษ 10 ประการ

1. **กาฬฟองสมุทร** ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมาเท่าเมล็ดงา เมล็ดถั่ว เมล็ดผักปลัง สุก เมล็ดถั่วดำ นูนสูงขึ้นมาเป็นหลังเบียดก็มี เกิดขึ้นในปาก ในลิ้น ในเพดาน

อาการ ถ้าขึ้นในปาก ทำพิษให้กินข้าว กินน้ำไม่ได้ ให้จับสะท้านร้อนสะท้านหนาว ให้เชื่อมมัวตัวร้อนเป็นเปลว

2. **กาฬเหลี่ยมสมุทร** ลักษณะการผุด ผุดขึ้นที่ริมฝีปากทั้งสองข้าง บางที่เป็นเม็ดเท่าเมล็ดถั่วดำก็มี

อาการ ถ้าเม็ดแตกร้ายเป็นโลหิตไหล ทำพิษให้จับสะท้านร้อนสะท้านหนาว เชื่อมซึม

3. **กาฬทามสมุทร** ลักษณะการผุด เกิดบวมยาวขึ้นมาตามข้างลิ้น ข้างขากรรไกรตามไรฟัน ต้นลิ้น

อาการ จับสะท้านร้อนสะท้านหนาว เชื่อมซึม

4. **กาฬทามควาย** ลักษณะการผุด บังเกิดแต่ต้นกรามทั้งสองข้าง มีสันฐานยาวไปเหมือนตัวปลิง

อาการ จับสะท้านร้อนสะท้านหนาว เชื่อมซึม

5. **กาฬไข้ละลอกแก้ว** ลักษณะการผุด เกิดในท่ามกลางไข้พิษ มีลักษณะสันฐานเกิดเท่าผลผักปลังก็มี เท่าเมล็ดถั่วดำก็มี เท่าเมล็ดถั่วเขียวก็มี เท่าเมล็ดจิงจ้อก็มี เป็นเงาหนองก็มี

6. **ไข้กาฬทุม** ลักษณะการผุด ให้บวมตามขากรรไกรทั้งสองข้าง บางทีก็บวมแต่ข้างเดียว

อาการ ทำพิษให้จับสะท้านร้อนสะท้านหนาวให้เชื่อมมัวให้ตัวร้อนเป็นเปลวให้ร้อนในกระหายน้ำ

7. **ไข้กาฬทาม** ลักษณะอาการเหมือนกับกาฬทุม แต่ผิดกันที่บวมตั้งแต่ขากรรไกร มาถึงคอทั้งสองข้าง

8. **ไข้มะเร็งตะมอย** ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมาเท่าหัวแม่มือ ผลจิงจ้อ ถ้าฐานขาวหัวดำ ทำพิษหนักบางที่ผุดขึ้นมาที่ตัว ที่แขน ที่ขา ให้ยาไม่หาย แดกออกได้แล้ว ถ้าไม่ตายกลายเป็นมะเร็ง

อาการ จับสะท้านร้อนสะท้านหนาว ให้เชื่อมมัว

9. **ไข้มะเร็งปากทุม** ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมาจากหลังทั้งสองข้าง ข้างเดียวก็มี มีสันฐานยอดเขี้ยวเหมือนน้ำคราม

อาการ ทำพิษต่าง ๆ ถ้าแพทย์ให้ยาไม่หาย กลับแตกออกไปจะลงไปเหมือนปากทุม ถ้าแก้ดีไม่ตายกลายเป็นมะเร็งปากทุม

10. **ไข้มะเร็งเปลวไฟ** ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมาเท่าวงสะบายอดเขี้ยว

อาการ ทำพิษเหมือนถูกไฟไหม้ให้สลบ ให้แพทย์แก้ให้ดี ถ้าแตกหะออกไปได้ตาย

6. ไข้กระโดง (ไข้กาฬ) มี 4 จำพวก

1. **ไข้กระโดงไฟ** มีลักษณะเป็นพิษเหมือนเปลวไฟ เผาทั่วกาย ร้อนในกระหายน้ำ ปากพิน ลิ้นคอแห้ง

2. **ไข้กระโดงน้ำ** อาการจับให้อนเชื่อมมัวไป ไม่มีสติสมปกติ ถึงจะเอารังมดแดงมาเคาะกัดให้ทั่วตัวก็ไม่รู้สึกตัวเลย

3. **ไข้กระโดงแกลบ** มีสันฐานผุดขึ้นมาเหมือนเม็ดทรายทั่วตัวให้คันเป็นกำลัง มันจะเกาให้ทั่วตัวก็ไม่หายคันได้เลย ถึงจะเอาไม้ขูดให้โลหิตออกไปทั้งตัวก็ไม่หายคัน

4. **ไข้กระโดงหิน** ทำพิษต่าง ๆ ไม่รู้ที่จะบอกแก่ใครได้ที่เดียว ถ้าจะนั่งถ่ายอุจจาระปัสสาวะแทบจะขาดใจตาย

7. ฝีภาพ 6 ชนิด

1. ภาพะเร็งนาคราช เกิดขึ้นที่หัวแม่มือทั้งสองข้าง ข้างเดียวก็มี มีสัญญาณเท่า เมล็ดถั่วเขียว เท่าเมล็ดถั่วดำก็มี เท่าผลผักปลังก็มี เลื่อมเป็นหลังเบี้ย เท่าผล มะยม เท่าผลเอ็น เท่าเม็ดหินก็มี มีอาการให้จับสะท้อนสะท้อนหนาว ให้เชื่อม มัว ให้ปวดศีรษะ ทำพิษ ที่ผุดขึ้นมาเหมือนถูกไฟ ให้มีมือดำเหมือนดินหม้อทำพิษ ให้กลุ่ม หัวใจแน่นิ่งไป ให้เร่งรักษาให้ดี ถ้ารักษาไม่คลายให้มือดำ แขนดำ (ตาย)
2. ภาพฟองสมุทร (ไขฟองสมุทร) ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมาตามช่องอก ตาม ราวนมเท่าวงสะบ้ามอญ เขียวก็มี ดำก็มี ขนาด 2 นิ้ว 3 นิ้ว ยาวรีไป
3. ภาพตะบองพะล่า ขึ้นที่ขาหนีบทั้งสองข้างในที่ลับ มีสัญญาณโตเท่า 1 นิ้ว แดงก็มี ดำก็มี เขียวก็มี ทำพิษให้ลั่นกระด้าง คางแข็ง จับแน่นิ่งไป
4. ภาพแม่เตงาว (ไขแม่เตงาว) ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมายาวรี ขนาด 1 – 2 นิ้ว ขึ้นขาหนีบต้นขาในที่ลับทั้งสองข้าง ขึ้นตามรักแร้ ตามหลังตามอก ถ้าจะขึ้นมา ทำพิษให้สลบ ถ้าไม่รู้ถึงโรคสำคัญว่าสมจับ ถ้าสงสัยให้เอาเทียนสองดู
5. ภาพตะบองชนวน (ไขตะบองชนวน) ลักษณะการผุด ผุดขึ้นมา มีสัญญาณ เรียวเล็กเท่าหวายตะคล้า ขนาด 1 - 2 นิ้ว ยาวรีผุดขึ้นมาบนเอว ก้นกบ ขาทั้งสอง ในที่ลับ ท้องน้อย ราวข้าง ไตรักแร้ ทำพิษต่าง ๆ ดำก็มี แดงก็มี เขียวก็มี ทำพิษ ให้สลบ ให้ลั่นกระด้าง คางแข็ง
6. ภาพตะบองภาพ (ไขตะบองภาพ) พุดอยู่ดี ๆ เดินเห็นได้ ผุดขึ้นมาตามราว ข้าง โตขนาดผลมะตูมขึ้นตามบนเอว ตามข้อต่อ ตามหัวไหล่ทั้งสองข้าง ตาม ข้อศอกทั้งสองข้าง ตามข้อมือทั้งสองข้าง ตามเท้า และขา ตามโคนขาทั้งสอง ข้าง ตามเข่าทั้งสองข้าง บวมลื่นขึ้นมาทำพิษมาก จะเคลื่อนไหวตัวก็ไม่ได้
อาการจับ เชื่อมมัว ปากแห้ง ฟันแห้ง ลื่นแห้ง คอแห้ง ให้หอบให้สะอึก ลั่น กระด้างคางแข็งไม่มีสติสมปกติ ร้อนในกระหายน้ำ คลั่งละเมอไป แต่จะ เคลื่อนไหวตัวก็ไม่ได้

8. ไขคุด ไขแหงน 2 จำพวก

1. ไขคุด อาการจับ ชักอเข้าจนเส้นหลังขาดตาย
2. ไขแหงน อาการจับไขชั๊กแอนอกจนเส้นท้องขาดตาย

ไขทั้ง 2 ประการนี้ มีอายุได้เพียงวันเดียว

หมายเหตุ จุดสำคัญของไขทั้ง 2 ประการนี้ ให้เอามือกดที่เนื้อ แขน ขา ถ้าพอง ขึ้น ไม่ตาย หรือให้เอามือล้วงคอหรือทวารหนัก ถ้ายังอุ้งอยู่ อาการพอทุเลารักษา ได้

9. ไขหวัดน้อย ไขหวัดใหญ่

1. ไขหวัดน้อย เมื่อจะเกิดขึ้นนั้น อาการสะบัดร้อนสะบัดหนาว ปวดศีรษะมาก ระวิงระไว ไอ จามน้ำมูกตก ลักษณะอาการตั้งนี้เป็นเพื่อไขหวัดน้อย การรักษา ไขหวัดน้อย ให้ไขยาลดไข
2. ไขหวัดใหญ่ อาการจับให้สะท้อนสะท้อนหนาว ปวดศีรษะ ให้ไอ จาม

น้ำมูกตมมาก ตัวร้อน อาเจียน ปากแห้ง ปากเปื่อยว ปากชม กินข้าวไม่ได้ แล้วแปรไปให้ออมาก ทำพิษให้คอแห้ง ปากแห้ง ฟันแห้ง จมูกแห้ง น้ำมูกแห้ง บางทีกระทำให้น้ำมูกไหลหยดย่อย

เพราะเหตุมันสมองนั้นเหลวออกไปหยดออกจากจมูกทั้ง 2 ข้าง ไปปะทะกับ ศอเสมหะ (เสมหะในลำคอ) จึงทำให้ออ ถ้ารักษาไม่คลาย กลายเป็นริดสีดวงมองครอ (หวัดลงปอด) หืด ไอและฝี 7 ประการ จะบังเกิดขึ้น การรักษาใช้หวัดทั้ง 2 ประการนี้ ให้อาลดไข้ รักษาตามอาการ ให้คนไข้นอนพักผ่อนให้มาก ๆ ให้ความอบอุ่นแก่ร่างกายให้เพียงพอ เช่น ใส่เสื้อหนา ๆ ให้ผ้าคลุมอกอย่าให้อาบน้ำหรือถูกน้ำเย็นในขณะที่มีไข้ อาหารควรให้อาหารอ่อนๆ ที่ย่อยง่าย และอยู่ในที่มีอากาศถ่ายเทได้สะดวก

หมายเหตุ อันว่าคนไข้ทั้งหลาย ไม่กินยาก็หาย อาบน้ำก็หายใน 3 วัน 5 วัน (ถ้าเป็นหวัดธรรมดา)

ในพระคัมภีร์ตักศิลากล่าวไว้ว่า ใช้หวัดทั้ง 2 ประการนี้เป็นเพราะเหตุฤดู 3 ประการคือ คิมหันตฤดู (ร้อน) วสันตฤดู (ฝน) เหมันตฤดู (หนาว) โรคเกิดแก่คนทั้งหลายคือ ต้องร้อนอย่างหนึ่ง ต้องน้ำค้างอย่างหนึ่ง ต้องละอองฝนอย่างหนึ่ง จึงทำให้ออเป็นไข้หวัด และผู้ที่จะเป็นแพทย์ต่อไปข้างหน้า ให้รักษาจงดี ประมาท ถ้ารักษาไม่ดีอาจตายได้

10. ใช้กำเดา 2 จำพวก

1. **ใช้กำเดาน้อย** มีอาการให้ปวดศีรษะ ให้ตาแดง ตัวร้อนเป็นเปลว ไอ สะบัดร้อนสะบัดหนาว ให้ปากชม ปากเปื่อยวกินข้าวไม่ได้ อาเจียน นอนไม่หลับ
2. **ใช้กำเดาใหญ่** มีอาการให้ปวดศีรษะมาก ให้ตาแดง ตัวร้อนเป็นเปลว ให้ออ สะบัดร้อนสะท้านหนาว ให้ปากแห้ง คอแห้ง เพดานแห้ง ฟันแห้ง ให้เชื่อมมัว ให้เมื่อยไปทั้งตัว จับสะบัดร้อนสะท้านหนาว ไม่เป็นเวลา บางทีผุดขึ้นเป็นเม็ดเท่าขุมกัณฑ์ทั้งตัว แต่เม็ดนั้นยอดไม่มี บางทีให้ออ เป็นโลหิตออกมาทางจมูก ทางปาก บางทีให้ช้ำเท่ากำมือกำ ถ้าแพทย์แก้ไขไม่หายภายใน 5 วัน สำคัญว่าเป็นไข้เพื่อเส้นเพื่อลมอัมพฤกษ์ และไข้สันนิบาต ไม่รู้วิธีแก้ไขกำเดาก็จะเกิด กาฬ 5 จำพวกแทรกขึ้นมา คือ กาฬพิพิธ กาฬพิพิธ กาฬคูล กาฬมูตร กาฬสังคลี จะทำให้ตายได้ จึงบอกให้ผู้ที่เรียนแพทย์ได้รู้ซึ่งลักษณะอาการ ใช้กำเดามีไขเล็กน้อยจะว่าง่าย ๆ เป็นไข้สำคัญ เปรียบเหมือนดวงอาทิตย์ขึ้นดวงหนึ่ง โลกนั้นพอเป็นสุข ครั้นขึ้นมาเป็นสองดวงโลกนั้นกระวนกระวาย ครั้นขึ้นสามดวงสัตว์ทั้งหลายก็ตายหมด ถ้าไม่ตายภายใน 7 วัน 9 วัน 11 วัน ก็กลายเป็นสันนิบาต สำประชวร

11. ใช้ 3 ฤดู

1. **ใช้ในคิมหันตฤดู** เดือน 5 – 6 – 7 - 8 เป็นไข้เพื่อโลหิตเป็นใหญ่กว่าลมเสมหะทั้งปวง
2. **ใช้ในวสันตฤดู** เดือน 9 – 10 – 11 - 12 เป็นไข้เพื่อลมเป็นใหญ่กว่าเลือด

เสมหะทั้งปวง

3. ไข้ในเสมหัดฤดู เดือน 1 - 2 - 3 - 4 เป็นไข้เพื่อกำเดาและดีเป็นใหญ่กว่าลม
เสมหะทั้งปวง

ลักษณะอาการของไข้ 3 ฤดู ให้นอนละเมอเพื่อฝันไป เป็นหวัดมอกร่อหิวหาแรง
มิได้ ให้เจ็บปาก เท้าเย็นมือเย็น น้ำลายมาก กระจายน้ำบ่อย ๆ อดยากเนื้อพลา
ปลาย่า ให้อยากกินหวาน อดยากกินคาว ให้บิดขี้เกียจคร้าน เป็นฝีพุพอง เจ็บข้อมือ
ข้อเท้า สะท้านหนาว แพทย์ต้องวางยาร้อน จึงชอบกับโรค

บทที่ 6 โรคในปากในคอ

คัมภีร์ मुखโรค เป็นโรคที่เกิดในปากในคอ ท่านว่าเป็นเพราะโลหิต มี 19 ประการ
ดังนี้

1. ทานะสา ใต้ลิ้นงอกขึ้นมาเหมือนเตื่อยไก่
2. มังสะ กลางลิ้น ดันลิ้นขึ้นมาอย่างหนามขนุน
3. กาละมังสะ ลิ้นโตมันให้เขี้ยวอยู่
4. จะละมังสะ ให้คางขึ้นเหมือนลิ้นไก่
5. ยาโตมังสะ ขึ้นในลิ้นสองข้างเหมือนงาช้างงอกออกมา
6. กัสมังสะ ในลิ้นงอกขึ้นมาเหมือนหน้าวังงอกออกมาแหลมอยู่
7. กณะระมังสะ ลิ้นโตเชื่องเป็นขุมอยู่ทั้งลิ้น หรือลิ้นโตเต็มปาก เปื่อยเป็นขุมอยู่
ทั้งลิ้น
8. มุกจามังสะ บวมอยู่ ลิ้นบวมอยู่
9. มุขะโจมังสะ ผุดขึ้นลิ้นเขี้ยวเหมือนเมล็ดข้าว
10. ทันตะโจมังสะ ในลำคอติดบอยู่เหมือนใยแมงมุม คือโรคคอดิบ
11. ทันตะมุมังสะ ในลิ้นขาว เหม็นเป็นหนอง เลือดออกบ่อย ๆ
12. ทันตะโรสะ ในตันฟันขาวอยู่
13. สาภริ ในตันฟันขึ้นมาเป็นเหมือนฝาคอยแครง
14. สาวาระ ผาดในปาก ในลิ้น ในคอ
15. กัปปิ บวมขึ้นในคอ
16. กัปปิ บวมทั้งคอ
17. ทันตะบุบผา บวมออกมาทั้งสองข้างในลำคอเหมือนเมล็ดข้าวโพด เป็นอย่าง
วงข้าง เป็นตออยู่ที่ลำคอ
18. กาละมุขะ ลิ้นโตดำ
19. มุขวามังสะ เป็นเม็ดใส

โรคเกิดในปากในคอ ตามที่กล่าวมานี้ ท่านว่าเป็นเพื่อโลหิต ในแต่งยาแก้
 ดังนี้พิษนาศน์ โกลจุฬาลัมพา ข่าตาแดง เจตพังคี รากแตงนก โกลสูส โกลสุกระดุก
 ลูกสมี่ เมล็ดมะกล่ำตาช้าง ดอกจันทน์ การบูร

ใช้ส่วนเสมอภาค บดเป็นผงแล้วเอาเถาหญ้านาง หญ้าวงช้าง หักกล้วยดิบ
 กาฝาก มะม่วง เผาแช่ เอาน้ำต่าง ต้มในน้ำต่างสุก แล้วเอายาผงใส่ลงในน้ำต่าง
 อย่าให้ไหม้ ต้มแต่พอปั้นได้ ปั้นเม็ดเท่าเม็ดพริกไทย แทรกขะมดพิมเสนให้กินกับ
 หมาก แก้โรคในคอในปากหายแล

บทที่ 7

โรคมารดาและเด็ก

คัมภีร์ปฐมจินดา เป็นโรคที่เกี่ยวกับสตรี มารดาและทารก หญิงมีครรภ์ก่อนคลอด
 หลังคลอด ดังนี้

ถวายนมัสการแล้ว ซึ่งพระศรีสุคตทศพลญาณเจ้า เป็นที่พึ่งของโลก พระ
 คัมภีร์แพทย์อันวิเศษชื่อ "ปฐมจินดา" นี้ เป็นหลักเป็นประธานแห่งพระคัมภีร์
 จันทรศาสตร์ ทั้งปวง อันพระอาจารย์ชิวโกมารภักจแพทย์ได้แต่งไว้ในกาลก่อน
 โดยสังเขป เพื่อจะได้เป็นที่พึ่งแก่สัตว์โลกด้วยประการ ดังนี้

พรหมบุโรหิต (กำเนิดมนุษย์) ต้นเหตุที่มนุษย์เกิด เมื่อจะตั้งแผ่นดินใหม่มี
 เหตุการณ์ผ่านมาเป็นอันมากแล้วเกิดฝนตกหาใหญ่ลงมาถึง 9 วัน 7 คืน น้ำท่วม
 ไปชั้นพรหมบุโรหิต ฯ จึงเล็งลงมาดูจึงเห็นดอกอุบล 5 ดอก ฝุดขึ้นมาเหนือน้ำงาม
 หาที่จะอุปมามิได้

ท้าวมหาพรหมจึงบอกแก่พรหมทั้งหลายว่า แผ่นดินใหม่นี้ จะบังเกิดสมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้ามาตรัส 5 พระองค์ เพราะได้เห็นดอกอุบลนั้น 5 ดอก คือ

1. พระพุทธกกุสันโธ
2. พระพุทธโกนาคม
3. พระพุทธกัสสป
4. พระพุทธพระสมณโคดม
5. พระศรีอริยเมตไตรย

ครั้นและบังเกิด "บุพนิมิต" ขึ้นแล้ว จึงนำค่างเปือกจากฝนซึ่งได้ตกลงมา 7
 วัน 7 คืน แล้วก็ป็นระคนปนกันสนับขันเข้า ดุจดั่งสวะอันลอยอยู่เหนือน้ำ โดยหนา
 สองแสนสี่หมื่นโยชน์ อันนี้มีแจ้งอยู่ในพระคัมภีร์จักรวาลที่ปนี

สัตว์ที่มาปฏิสนธิในชมพูทวีป มี 4 สถาน

- 1.1 สัตว์ที่มาปฏิสนธิในครรภ์เป็น ชลามพูชะ (ตัว)
- 1.2 สัตว์ที่เกิดเป็นฟองฟักฟองไข่ นั้นชื่ออัญหะชะ (ไข)
- 1.3 สัตว์ที่ปฏิสนธิด้วยเปลือกตมนั้นชื่อ สังเสทชะ (หนอน)
- 1.4 อุปปาดิกะ สัตว์ปฏิสนธิเป็นอุปปาดิกะไม่มีสิ่งใด ๆ ก็เกิดขึ้น

มนุษย์ทั้งหลายถือปฏิสนธิแล้วก็คลอดจากครรภ์มารดา ถ้าเป็นสตรีจะมีประภพผิดจากบุรุษ 2 ประการ

- 2.1 ต่อมเลือด (มดลูก)
- 2.2 น่านมสำหรับเลี้ยงบุตร

ในคัมภีร์ปฐมจินดากล่าวถึง พระดาบสองคหนึ่งชื่อว่า ฤทธิยาธดาบสได้ซึ่ง ฌานอันเป็นโลกีย์หยั่งรู้ลักษณะหญิง และน้ำใจสตรีภาพทั้งดีและชั่วต่าง ๆ และ ท่านพระองค์นี้ได้เป็นอาจารย์ของชีวกโกมารภัจจ์ ชีวกโกมารภัจจ์จึงนมัสการถามถึง โรคแห่งกุมารว่าข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า อันว่ากุมารและกุมารีทั้งหลาย ซึ่งเกิดมาในโลกนี้ย่อมบังเกิดโรคต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน ในพระคัมภีร์ปฐมจินดา กำเนิดขางนั้นว่า ถ้ากุมารและกุมารี ผู้ใด คลอดจากครรภ์ในวัน 2, 5, 6 นั้นว่า โรคเบาบาง ฉันทใดแล ผู้เป็นเจ้าโรคนั้นจึงกลับมาไปเล่าที่ว่ากุมารและกุมารีคลอดจากครรภ์ในวัน 1, 3, 4, 7 นั้นว่า ร้ายนักเลี้ยงยาก และโรคนั้นก็มาก ฉันทใดแล ผู้เป็นเจ้าโรคนั้น จึงเบาบาง กลับเป็นดีไปเล่า คลอดวันที่ดีกลับร้าย รักษายากรักษาไม่รอดรักษาง่าย คลอดวันที่ร้ายกลับดี รักษาง่าย ดังนี้เป็นประการดังฤฯ พระคัมภีร์ปฐมจินดากำเนิดขาง นั้นร้ายนักเลี้ยงก็ยาก กุมาร กุมารีเกิดมาใน 1, 3, 4, 7 จะมิตายเสียสิ้นแลหรือ เกิดมา ในวัน 2, 5, 6 นั้น เลี้ยงง่ายก็ตกซึ่งว่ากุมาร กุมารีเกิดมาในวันเหล่านี้ จะไม่รู้ ตายแล้วหรือพระผู้เป็นเจ้า

ฝ่ายพระฤๅษีฤทธิยาธดาบสจึงวิสันหาว่า สัตว์เกิดมาในภพสงสารนี้ ซึ่งเกิดมาในวันที่ดีไม่มีสิ่งอันใดขัดขวาง พันแผนขางที่ร้ายแล้ว แต่ว่าเลี้ยงยากนั้น เหตุทั้งนี้ก็เพราะน่านมของมารดานั้นให้โทษแก่กุมารนั่นเอง อนึ่ง กุมารจะเกิดมาในวันที่ร้ายแล้วต้องแผนขางที่ร้าย แต่ว่าเลี้ยงง่ายนั้น อาศัยน่านมแห่งมารดานั้นดี กุมารได้บริโภคน้ำนมจนเจริญขึ้น ทั้งนี้ก็เพราะน่านมสตรีดีและร้ายมีอยู่ 6 จำพวก ท่านจงทราบด้วยประการดังนี้ พระฤๅษีสัทธาตบส เธอจึงนำเอาลักษณะ น่านมอันชั่ว ซึ่งกุมารบริโภคเป็นโทษ 2 ประการ และลักษณะแห่งนมแม่ที่ดี ซึ่ง กุมารดื่มแล้วมิได้เป็นโทษ 4 ล่านอกดังนี้

ลักษณะน่านมในโทษแก่กุมารในหญิง 2 จำพวก คือ

1. หญิงมีกลิ่นตัวคาวดั่งน้ำล้างมือ ลูกตาแดง เนื้อขาวเหลือง นมยาน หัวนมเล็ก เสียงพูดแหบเครือดั่งเสียงการ้อง ฝ่ามือและเท้ายาว ห่องตัวยาว จมูกยาว หนึ่งริม ตาหย่อน สะตือลึกลง ไม้พื้ไม่พอม สันทัดคน กินของมาก ลักษณะหญิงอย่างนี้ชื่อว่า หญิงยักขินี เป็นหญิงมีกามแรง ถ้าให้กุมารบริโภคน่านมเข้าไป มักบังเกิดโรคต่าง ๆ แม่นมอย่างนี้ท่านให้ยกเสียพึงเอา

2. หญิงที่มีกลิ่นตัวดังบุรุษ ตาแดง ผิวเนื้อขาว นมดั่งคองน้ำเต้า ริมฝีปากกลม เสียงแข็งดังเสียงแพะ ฝ่าเท้าใหญ่ข้างหนึ่งเล็กข้างหนึ่ง เจรจาปากไม่มิดกันเดิน ไปมามักสะดุด ลักษณะหญิงอย่างนี้ชื่อว่า หญิงหัดดี เป็นหญิงกามแรง ถ้าให้กุมาร บริโภคน้ำมันเข้าไป ดุจดังเอายาพิษให้บริโภค แมนมอย่างนี้ท่านให้เลือกออกเสีย อย่าฟังเอา

ลักษณะแห่งแมนมที่ดี ซึ่งกุมารดื่มน้ำมันมิได้เป็นโทษนั้นมีอยู่ 4 จำพวก ดังต่อไปนี้คือ.-

1. หญิงที่มีกลิ่นตัวหอมดังกล้วยไม้ ไหล่ผาย สะเอวรัด หลังราบ สันฐานตัวดำ และเล็กแก้มใส มือและเท้าเรียว เต้านมดั่งอุบลฟุ้งแย้ม ผิวเนื้อแดง เสียงดังเสียงสังข์ รสน้ำมันนั้นหวานมันเจือกัน ลักษณะหญิงอย่างนี้ท่านจัดเป็นหญิงเบญจกัลยาณี ให้เลือกเอาไว้ให้กุมารบริโภคเถิดดีนัก
2. หญิงที่มีกลิ่นตัวดังดอกอุบล เสียงดังเสียงแตร ไหล่ผาย ตะโพกรัด แก้มพอง นิ้วมือ และนิ้วเท้าเรียวแจ่ม เต้านมดั่งบัวบาน ผิวเนื้อเหลือง น้ำมันมีรสหวาน ลักษณะหญิงอย่างนี้ท่านจัดเป็นหญิงเบญจกัลยาณี ให้เลือกเอาไว้ให้กุมารบริโภคเถิดดีนัก
3. หญิงมีกลิ่นตัวไม่ปรากฏหอมหรือเหม็น เอวกลม ขนดางอน จมูกสูง เต้านมกลม หัวนม งอนดั่งดอกอุบลฟุ้งจะแย้ม รสน้ำมันนั้นหวาน มันสักหน่อย ลักษณะหญิงอย่างนี้ท่านว่าเป็นหญิงเบญจกัลยาณี ให้เลือกเอาไว้ให้กุมารบริโภคเถิดน้ำมันดีนัก
4. หญิงที่มีกลิ่นตัวหอมเผ็ด เสียงดังเสียงจ๊กจั่น ปากดั่งปากเอื้อน ตาดังตาทราย ผมแข็งชันไหล่ผาย ตะโพกผาย หน้าผากสวย ท้องดั่งกาทกล้วย นมพวง น้ำมันขาวดั่งสังข์ รสน้ำมันมันเข้มข้นสักหน่อย เลี้ยงลูกง่าย ลักษณะหญิงจำพวกนี้ท่านจัดเป็นหญิงเบญจกัลยาณี ให้เลือกเอาไว้ให้กุมารบริโภคเถิดน้ำมัน ดีนัก ลักษณะแมนม 4 จำพวกนี้เป็นแมนมเบญจกัลยาณี ท่านจัดสรรเอาไว้ถวายพระมหากษัตริย์เจ้าได้ เสดยครั้งนั้น เรียกว่าทิพโอสถประโยธร ดุจน้ำสุรามฤต ถ้ากุมารและกุมารีผู้ใดได้บริโภค ดุจดื่มกินซึ่งโอสถ อันเป็นทิพย์ น้ำมันที่กล่าวมาทั้ง 4 จำพวก ถึงว่ากุมารผู้นั้นจะมีโรค ก็อาจบำบัดโรคได้ เพราะน้ำมันมีคุณ ดั่งโอสถ และมีได้เสลงโรค

ถ้าแพทย์ผู้ใดจะรักษากุมารไปเบื้องหน้า ให้พิจารณาดูน้ำมันแห่งแมนม และน้ำมันแห่งมารดานั้นก่อน ถ้าเห็นว่าน้ำมันยังเป็นมลทินอยู่ ท่านให้แต่งยา ประสะน้ำมันนั้นเสียก่อน จึงจะสิ้นมลทินและโทษทั้งปวง ถ้าแพทย์จะพิจารณาดู น้ำมันดีและร้ายนั้น ให้เอาใส่ขันลงแล้วให้แมนมนั้นหล่อนมองดู ถ้าสี และน้ำมันขาวดั่งสีสังข์และจมลงในขัน สันฐานเหมือนดังลูกบัวเกาะ นมอย่างนี้จัดเอาเป็น น้ำมันอย่างเอก ถ้าหล่อน้ำมันลง และน้ำมันนั้นกระจาย แต่ว่าขันจมลงถึงกันขันแต่ ไม่กลมเข้า น้ำมันอย่างนี้จึงเอาเป็นน้ำมันอย่างโท ถ้าพ้นจากน้ำมัน 2 ประการนี้ แล้ว ถึงจะมีลักษณะประกอบไปด้วยยศ ศักดิ์ชาติตระกูลปานใดก็ดี ถ้ามีกุศลหน หลังยังติดตามบำรุงรักษาไม่ให้เกิดโรคพยาธิ รสน้ำมันนั้นเปรี้ยว ขม, ฝาด, จืด, จาง และมีกลิ่นอันคาวนั้น ก็จัดเป็นน้ำมันโทษทั้งสิ้นดุจกล่าวมา นอกจากนี้ยังมี

น่านมพิการอีก 3 จำพวก ถ้าให้กุมารบริโภคน้ำเข้าไปดูจให้บริโภคน้ำพิษ จะบังเกิดโรคต่าง ๆ

3. สตรีมีโลหิต 5 ประการ โโลหิตปกติโทษ (สตรีมีโลหิตระดูปกติโทษ) 5 ประการ คือ

สัตว์ที่จะมาปฏิสนธิในมาตุคัพภุท (ในท้องมารดา) ก็เพราะโลหิตระดูบริบูรณ์

- 3.1 ลักษณะโลหิตระดูบังเกิดแต่หทัย (หัวใจ)
- 3.2 ลักษณะโลหิตระดูบังเกิดแต่ดีและตับ
- 3.3 ลักษณะโลหิตระดูบังเกิดแต่เนื้อ
- 3.4 ลักษณะโลหิตระดูบังเกิดแต่เส้นเอ็น
- 3.5 ลักษณะโลหิตระดูบังเกิดแต่กระดูก

ลักษณะน่านมพิการ 3 จำพวก คือ.-

1. สตรีขั้ระดู จำพวก 1
2. สตรีอยู่ไฟมิได้และน่านมนั้นเป็นน่านมดิบ จำพวก 1
3. สตรีมีครรภ์อ่อนน่านมเป็นน้ำเหลือง ไหลหลังลงในน้ำเป็นสายโลหิตกับน่านมระคนกัน จำพวก 1

ถ้าแพทย์จะพยายามให้พึงพิจารณาโรคพยาธิและชาตินรลักษณ์แห่งแม่นมนั้นก่อนประกอบไปด้วยโทษประการหนึ่งประการใดก็ดี ให้ประกอบยาประจุโลหิตและรูน่านม บำรุงธาตุ ให้โลหิต และน่านมนั้นบริบูรณ์ก่อนจึงจะสิ้นโทษร้าย ถ้า น่านมลอยเรียรายอยู่ไม่คุมกันเข้าได้ ท่านว่าเป็นเพราะโลหิตกำเริบ ให้แต่งยาประจุโลหิตร้ายเสียก่อน โโลหิตจึงจะงาม น่านมจึงจะบริบูรณ์

ลักษณะน่านมเป็นโทษ อีก 3 จำพวก คือ

มารดาอยู่ไฟมิได้ ท้องเขี้ยวตั้งท้องค้าง ครั้นมารดาออกจากเรือนไฟแล้วให้กุมารดื่มน่านมเข้าไปก็อาจให้เป็นโรคต่าง ๆ ด้วยดื่มน่านมเป็นโทษ 3 ประการ ดังนี้._

1. น่านมจาง สีเขียวตั้งน้ำต้มหอยแมลงภู่ประการ 1
2. น่านมจาง มีรสเปรี้ยว ประการ 1
3. น่านมเป็นฟองลอย ประการ 1

น่านมทั้ง 3 ประการนี้ย่อมเบียดเบียนกุมารกุมารทั้งหลาย ซึ่งได้บริโภคนั้น กระทำให้เกิดโทษต่าง ๆ บางทีกระทำให้ลงท้อง บางทีกระทำให้ท้องขึ้น บางทีกระทำให้ตัวร้อน บางทีกระทำให้ปวดมวนในท้อง ทั้งนี้เป็นมลทินโทษแห่งน่านม เพราะน่านมดิบให้โทษเป็น 3 ประการ ดังนี้

พระอาจารย์ท่านกล่าวไว้ดังนี้ อันว่าแพทย์ทั้งหลายมิได้ถือเอาซึ่งพระคัมภีร์ จันทรศาสตร์ อิมไปด้วยโลก ด้วยหลงมีใจอันถือทิฐิมานะ อันว่าแพทย์ผู้นั้น เชื่อว่ามีตาอันสอดประกอบไปด้วยโทษ ด้วยประการดังนี้

แพทย์ผู้ใดมิได้เรียนซึ่งคัมภีร์ฉันทศาสตร์มิได้รู้จักกำเนิดแห่งชาง และสรรพคุณยาทั้งหลายได้แก่ตำราซึ่งท่านเขียนไว้ก็นำไปเที่ยวรักษา ด้วยใจโลภ จะใคร่ได้ทรัพย์แห่งท่านประการ 1 ถือทฤษฎีมานะว่าตัวรู้กว่าคนทั้งหลายประการ 1 หลงไหลถือผิดเป็นชอบประการ 1 มีความโกรธแก่ท่านประการ 1 ทั้ง 4 ประการนี้ ท่านว่าเป็นหมอกโหก อย่างนี้ในเมืองโสฬสมหานครท่านจับเอาตัวมาฆ่าเสียเป็นอันมาก ท่านทั้งปวงพึงรู้เถิด

อนึ่งแพทย์มิได้รู้จักกำเนิดแห่งโรคนั้น และวางยาให้ผิดแก่โรคมีดุจพระบาลีกล่าวไว้ ดังนี้

วางยาผิดโรคครั้งหนึ่งดุจประหารด้วยหอก

วางยาผิดโรคสองครั้งดุจเผาด้วยไฟ

วางยาผิดโรคสามครั้งดุจต้องสายฟ้าคือฟ้าผ่า

อันว่าโรคจะกำเริบขึ้นกว่าเก่าได้ร้อยเท่าพันเท่า อันว่าแพทย์ผู้นั้น ครั้นกระทำผิดซึ่งกาลกิริยาตายแล้ว ก็จะไปปฏิสนธิในนรก

ครรรรักษา

สตรีทั้งปวงครรรตั้งขึ้น (มีครรร) ได้ 15 วันก็ดี หรือ 1 เดือนก็ดี จะแสดงกายให้ปรากฏแก่คนทั้งหลายว่าตั้งครรรมีเส้นสีเขียวผ่านหน้าอก หัวนมก็ดำคล้ำขึ้น และตั้งขึ้น กับมีเม็ดครอบหัวนม แพทย์พึงรู้ว่าสตรีนั้นตั้งครรรแล้ว ในระหว่างตั้งครรรตั้งแต่ 1 เดือน ถึง 10 เดือน มารดามักจะมีโรคหรืออาการต่าง ๆ จึงมียาครรรรักษาใช้รักษาและป้องกันไม่ให้เกิดการแท้งหรือตกเลือดได้

ครรรวิปลาส

ว่าด้วยสาเหตุที่ทำให้สตรีนั้นครรรตกไป (เกิดการแท้งหรืออันตราย) มีอยู่ 4 ประการ คือ

1. สตรีมีครรรนั้นบังเกิดกามวิตกหนาไปด้วยเตโชธาตุสมุฏฐาน ไฟราคะเผาผลาญแรงกล้าอยู่เป็นนิจ ทำให้ครรรนั้นตกไป (แท้ง) หรืออันตรายไป (เพราะธาตุไฟกำเริบ)
2. สตรีที่มีครรร กินของที่ไมควรจะกินก็กิน กินของที่เผ็ดร้อนต่าง ๆ หรือของที่กินแล้วให้มีอาการลงท้องหรือยาที่ให้แสลงโรคต่าง ๆ กินยาขับโดยตั้งใจ (เพราะธาตุน้ำกำเริบ)
3. สตรีมีครรรมีจิตมากด้วยความโกรธแล้วทำร้ายตัวเอง หรือเป็นผู้หญิงปากร้าย. ไม่รู้จักซึ่งโทษมีแก่ตน ใช้ถ้อยคำหยาบช้าดำว่าเป็นสาமிตนและผู้อื่น ถูกเขาทำโทษทูปถองโวยด้วยกำลังแรงต่าง ๆ สตรีผู้นั้นก็เจ็บ ซึ่งครรรแห่งหญิงนั้นก็ตกไป
4. สตรีมีครรรถูกถูกปีศาจทำโทษต่าง ๆ ครรรนั้นก็มีตั้งขึ้นได้ หรือต่อศาสตราคมคุณไสยเขากระทำก็ดี ลูกที่อยู่ในครรรนั้นก็ตกไป

ครรรปริมณฑล

ในระยะ 10 เดือน ที่สตรีตั้งครรภ์ยอมมีโรคภัยไข้เจ็บเกิดขึ้นได้จัดยาไว้สำหรับแก้ไข แก้บิดมูกเลือด แก้ลมวิงเวียนหน้ามืด แก้ไขร้อน ๆ หนาว ๆ ระบายสาย ลั้นกระด้างคางแข็ง ยาสำหรับครรภ์ 7 - 8 เดือน กุมารไม่เดิน ยาให้คลอดง่าย และยาช้กมตลูก เป็นต้น

ครรภ์ประสูติ

ว่าด้วยทารกคลอดจากครรภ์มารดา ด้วยอำนาจแห่งลมกัมมัชชวาตพัดกำเริบ ให้เส้นและเอ็นที่รัดตัวกุมารไว้คลายออกพร้อมก็ให้ศีรษะกลับลงเบื้องต่ำ ฤกษ์ยามดี แล้วก็คลอดจากครรภ์มารดาเรียกว่า "ตกฟาก" และในระยะปฐมวัย ตั้งแต่ทารกขึ้นคอกจนถึงระยะรู้ย่าง รู้เดิน ก็จะมีลักษณะสำรอก 7 ประการ และระยะดังกล่าวก็จะมีโรคเกิดกับทารกอยู่ก่อนแล้วมีโรคอื่นจรมาแทรกมาทับ เรียกโรคทับ 8 ประการ

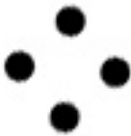
ดวงซาง

เกิดซาง 9 จำพวก เกิดขึ้นจรในกินไส้พุง ดับ ปอด และหัวใจ

1. ซางฝ้าย เกิดขึ้นในลั้น ในปาก

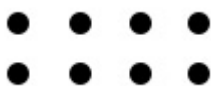

2. ซางขุม กลางลั้นนั้นขึ้นซิดขาว

3. ซางข้าวเปลือก เกิดในลั้นในปาก ดังลั้นวัว

4. ซางข้าว ดวงดังนี้

5. ซางควาย ดวงดังนี้

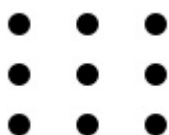

6. ซางม้า ดวงดังนี้

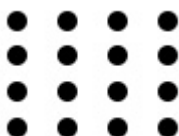
ครั้งถึง 2 วันติดกันเข้ามามีสีดำเขียวร้ายนัก

7. ขางข้าง ดวงดังนี้

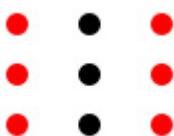
ถ้าหัว และกลางแดง มักให้ลงท้อง

8. ขางโจร ดวงดังนี้

มักขึ้นในไส้พุง และหัวดับ กระจุกสั้นหลัง ครั้นแก่นานหนักขึ้นมาดังดอกบุก

9. ขางไฟ ถ้าขึ้นกลางลั้นนั้น ลั้นดำและริมแดง ร้ายนัก

ลักษณะขาง

1. ขางโจร ขึ้นยอดดำเชิงแดง ขึ้นที่ต้นกรามทั้ง 2 ข้าง ให้ลงท้องแต่ในเขตอายุ 1 เดือน ไปจนถึง 10 เดือน ให้ลงท้องเป็นดังสำเหล้า ถ้าขึ้นดับถ่ายอุจจาระดำ ออกมา ขึ้นในไส้อ่อน (ลำไส้เล็ก) ให้ถ่ายอุจจาระสีเขียวดังใบไม้ ถ้าขึ้นในให้หลัง โกง และขัดปัสสาวะมักเป็นนิ่ว (นิ่วขาง) ให้ ปัสสาวะขาว ดุ่นน้ำปูน
2. ขางนิล ขางนี้มาเกิดในกระหม่อม แล้วลงมาเกิดขึ้นในเพดานยอด 1 หรือ 3 ยอด 4 ยอด ครั้นได้ 2 เดือน 3 เดือน ก็กระจายออกมาขึ้นเหงือกและกรามทั้ง 2 ข้าง ให้เจ็บปวด มีพิษทั่วไป

บทที่ 8

โรคโลหิตระดูสตรี

คัมภีร์มหาโชตรัต กล่าวถึงโรคโลหิตระดูสตรีปกติโทษและระดูทุจจริตโทษ ซึ่งว่าด้วยปฐมสัตว์ มนุษย์อันเกิดมาเป็นรูปสตรีภาพ ตั้งแต่คลอดจากครรภ์มารดา มีกาย

แตกต่างจากชาย 4 ประการคือ

1. ถิ่นประโยชน์
2. จริตภริยา
3. ที่ประเวณี
4. ต่อมโลหิตระดู

1. ที่เกิดโลหิตระดูของสตรี 5 ประการ (เรียกว่าโลหิตปกติ)

- 1.1 โลหิตระดูอันเกิดแก่หัวใจ เมื่อใกล้จะมีระดูมานั้น มีอาการให้คลั่งเพ้อ เจรจาด้วย ผี ให้นอนสะดุ้ง หวาดผวา มักซึ่งโกรธไปต่างๆ ครั้นมีระดูออกมาแล้ว อาการนั้นก็หายไป
- 1.2 โลหิตระดูอันเกิดแต่ขั้วดี เมื่อใกล้จะมีระดูมานั้น ให้มีอาการเป็นไข้ ให้คลั่งไคล้ ละเมอเพ้อพอก เจรจาด้วยผี ให้นอนสะดุ้งหวาดไป ครั้นมีระดูออกมาแล้ว อาการนั้นก็หายไป
- 1.3 โลหิตระดูอันเกิดแต่ผิวหนัง เมื่อใกล้จะมีระดูมานั้น ให้มีอาการนอนร้อน ผิวเนื้อผิวหนังและแดงดังผลตำลึงสุก บางทีให้ผุดขึ้นทั้งตัวตั้งยอดหัดและพอกเป็นดังไขรากลาก เป็นอยู่ 2 วัน 3 วัน ครั้นมีระดูมาแล้ว อาการนั้นก็หายไป
- 1.4 โลหิตระดูอันบังเกิดแต่เส้นเอ็น เมื่อใกล้จะมีระดูมานั้น ให้เป็นดุจดังไขจับ ให้สะบัดร้อนสะบัดหนาว ปวดศีรษะมาก ครั้นพอมีระดูออกมาแล้ว อาการก็หายไป
- 1.5 โลหิตระดูอันเกิดแต่กระดูก เมื่อใกล้จะมีระดูมานั้น ให้เมื่อยขบไปทุกข้อ ดั่งจะขาดออกจากกัน ให้เจ็บขึ้นแอสันหลังมาก มักบิดเกียดคร้านบ่อย ๆ ครั้นมีระดูออกมาแล้วก็หายไป

โลหิตปกติโทษทั้ง 5 ประการนี้ อธิบายไว้พอเป็นที่สังเกตของแพทย์ เพราะโลหิตปกติโทษจะมีอยู่แต่เท่านั้นหามิได้ ย่อมมีอยู่ทั่วไปทั้งอาการ 32 ซึ่งขุมแช่อยู่ทั่วไปทั้งตัว ด้วยลม 6 จำพวก และลมทั้งหลายพัดให้เดินไปมาระหว่างเส้นเอ็น เนื้อหนังและอวัยวะทั้งหลายในร่างกาย เป็นธรรมชาติของสัตว์โลก เดโชธาตุทั้ง 4 นั้น ทำหน้าที่ให้โลหิตในกายอบอุ่นแล้ว ถ้าเดโชธาตุกล้าหรือร้อนเกินปกติ โลหิตก็ร้อนทนไม่ได้ ก็จะผุดออกมาออกผิวหนัง แพทย์จึงสมมุติว่าเป็นเม็ดกำเดา รากสาต ปานดำ ปานแดง และกาฬทั้งปวง นั่นคือเหตุของโลหิตนั่นเอง จึงกล่าวได้ว่า ดี กำเดา ก็คือ เดโช ส่วนโลหิตเป็นเจ้าของสมมุติฐาน อันว่าโลหิตนั้นเป็นธรรมชาติของสตรี ไตเคยมีระดูมานั้น หากลมกองไตเคยกำเริบ ลมกองนั้นจะกำเริบทุกเดือนทุกครั้ง จึงเรียกว่า "ปกติโลหิต" หรือโลหิตประจำเดือน แต่ถ้าถึงกำหนดระดูมีมา อาการแปลกไปอย่างอื่น และลมกองที่เคยพัดประจำเกิดไม่พัด ลมกองอื่น

จึงเข้าพัดแทน อาการจึงแปลกไปจากทุกเดือนอย่างนี้เรียกว่า "โลหิตทุจจริตโทษ"

2. หญิงมีระดูมาแล้วเกิดแห้งไปเพราะเหตุ 5 ประการ คือ

- 2.1 มีกามราคะจัด อำนาจแห่งไฟราคะเผาโลहितให้แห้งไป
- 2.2 บริโภคอาหารเผ็ดร้อนเกินไป เป็นเหตุให้ระดูพิการได้
- 2.3 มีโทสะเป็นนิจ หรือทำงานหนักเกินไป เป็นเหตุให้ระดูนั้นแห้งไป
- 2.4 มีโมหะอยู่เป็นนิจ หรือออกกำลังกายมากเกินไป เป็นเหตุให้โลहितนั้นแห้งไป
- 2.5 เป็นด้วยกรรมพันธุ์ติดต่อมาจากบิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย ของหญิงนั้น

หญิงจำพวกใดเมื่ออายุได้ 14 - 15 ปี ขึ้นไป และสิ้นกำหนดดานซางแล้ว ต่อมาโลหิตระดูของหญิงนั้นก็บังเกิดมาตามประเวณีของสตรีภาพ ให้แพทย์พิจารณาดูว่า โลहितนั้นเกิดจากที่ใด แล้วให้ปรุยาชื่อ **ยาพรหมภักดี** เป็นยาประจุโลหิตร้ายเสียให้สิ้น แล้วจึงแต่งยาบำรุงไฟธาตุให้กิน เพื่อปรับธาตุทั้ง 4 ให้เสมอกัน แล้วจึงแต่งยาชื่อว่า **ยากำลังราสีห์** **ยากำลังแสงพระอาทิตย์** บำรุงโลหิตให้บริบูรณ์แล้ว เมื่อใดสัตว์ที่จะมาปฏิสนธิก็จะเกิดขึ้นได้เมื่อนั้น

หญิงใดมีโลหิตพิการ บางจำพวกโลหิตนั้นเป็นก้อนกลมเท่าฟองไข่เปิดอยู่ในท้องน้อยและหัวเหน่า บางพวกติดอยู่ในทรวงอก บางจำพวกกลมกลิ้งอยู่ในท้องน้อยเจ็บปวดดุจตั้งเป็นบิด บางทีให้ขึ้นจุกอยู่ยอดอก เจ็บปวดตั้งจะขาดใจตายทั้งกลางวันและกลางคืน ถ้าถึง 7 วัน ตาย

3. ว่าด้วยริดสีดวงมหากาฬ 4 จำพวก

- 3.1 เกิดที่คอ
- 3.2 เกิดในอก
- 3.3 เกิดในทวาร
- 3.4 เกิดในลำไส้

ลักษณะอาการ - ที่ทรวงอกและลำคอ เป็นเม็ดขนาดเท่าเมล็ดถั่วเขียว เมื่อสุกแตกออกเป็นบุพโพโลหิตออกมา แล้วเลื่อนเข้าไปหากันบานดังดอกบูก เป็นบุพโพโลหิตไหล มีรูก็ว่าเป็นฝีที่ลำไส้ ลำคอเกิดขึ้นขนาดเมล็ดข้าวโพดที่ทวารเบา ตั้งขึ้นเป็นกองเป็นหมู่ประมาณ 9 - 10 เม็ด ขนาดเท่าเมล็ดถั่วเขียว เมื่อสุกแตกออกเป็นบุพโพโลหิตระคนกัน เลื่อนเข้าหากัน มีสีฐานบานดังดอกบูก

4. ลักษณะโลหิตทุจจริตโทษ 5 ประการ มี

- 4.1 โลहितระดูร้าง
- 4.2 โลहितคลอดบุตร
- 4.3 โลहितต้องพิฆาตอันตกต้นไม้หรือถูกทุบถองโอบยตี
- 4.4 โลहितเน่า
- 4.5 โลहितตกหมกข้ำ

4.1 **โลหิตระดูร้าง** เมื่อจะบังเกิดโลหิตระดูมิได้มาตามปกติ บางทีดำและมึกลิ่นเหม็นเน่าบางทีจาง ดุจน้ำขานหมาก บางทีใสดุจน้ำคาวปลา บางทีขาวดุจตั้งน้ำ

ขาวขาว กระทบทำให้เจ็บปวด เป็นไปต่าง ๆ ครั้นเป็นนานเข้ามักกลายเป็นมานโลหิต

4.2 **โลหิตคลอบุตร** เมื่อจะบังเกิดทำให้โลหิตคั่งเข้าเดินไม่สะดวก แล้วตั้งขึ้น เป็นลิ่มเป็นก้อนให้แตกขึ้นแตกลง บางทีให้คลัง ขบฟัน ตาเหลือกตาช้อน ขอบตาเขียว และริมฝีปากเขียว เล็บมือเล็บเท้าเขียว สมมุติว่าปีศาจเข้าสิง

4.3 **โลหิตต้องพิฆาต** อันตกต้นไม้ และถูกทูปถองโอบยดี ถ้าเป็นดังกล่าวท่านว่า ใช้นั้นถึงพิฆาตเพราะโลหิตที่ถูกกระทำนั้นกระทบชำระคนกับโลหิตระดู เกิดแห่งกรังเข้าติดกระดูกสันหลังอยู่จึงได้ชื่อว่าโลหิตแห่งกรัง เพราะอาศัยโลหิตพิการ

4.4 **โลหิตเน่า** อาศัยโลหิตระดูร้าง โลหิตคลอบุตร โลหิตต้องพิฆาต และโลหิตตกหมกฆ่าเจือมาเนาอยู่จึงเรียกว่า โลหิตเน่า เป็นใหญ่กว่าลมทั้งหลาย เมื่อจะให้โทษ โลหิตเน่ามีพิษอันกล้าแล่นไปทุกขุมชน บางทีแล่นเข้าจับหัวใจ บางทีแล่นออกผิวหนัง ผุดเป็นวงดำ แดง เขียว ขาวก็มี บางทีผุดขึ้นดังยอดผุดทำพิษให้คัน เป็นกำลังให้ทรนทรายยิ่งนัก

4.5 **โลหิตตกหมกฆ่า** ก็อาศัยโลหิตเน่า เหตุเพราะแพทย์ใช้ยาประคบ ยาผาย ยาขับโลหิตไม่ถึงกำลังหมายถึงให้ยาน้อยกว่ากำลังเลือด และโลหิตนั้นเกิดระส่ำระสายออกไม่หมดสิ้นเชิง จึงตกหมกฆ่าอยู่ ได้ชื่อว่าโลหิตตกหมกฆ่า บางทีตกฆ่าอยู่ในเส้นเอ็น หัวเหน่า เมื่อจะให้โทษก็คุมกันเข้า กระทำให้เป็นฝีมดลูก ฝิปอดคว่ำ ฝิเอ็น ฝิอัคนีสันต์ ฝิปลวก และมานโลหิต

5. โลหิตเกิดจากกองธาตุมี 4 อย่าง

5.1 โลหิตเกิดแต่กองเตโชธาตุ ถ้าเกิดแต่สตรีผู้ใด มีสามีแล้วหรือไม่มีก็ดี เมื่อระดูจะมีมานั้นกระทำให้ตั้งไปทั่วตัวแล้วระดูจึงมีมา ให้ร้อนทางช่องคลอดดุจถูกพริก โลหิตที่ออกมานั้นเป็นฟองมีสีเหลืองน้ำฝางอันบุคคลเอาน้ำส้มมะนาวบีบลง สีนั้นก็เหลืองไป กระทำให้ร้อนผิวหนังมาก ให้อาเจียนให้เหม็นอาหาร บริโภคอาหารไม่ได้ สะบัดร้อนสะบัดหนาว

5.2 โลหิตอันบังเกิดแต่กองวาโยธาตุ ถ้าเกิดแก่สตรีผู้ใด ที่มีสามีแล้วหรือยังไม่มีสามีก็ดี เมื่อจะมีระดูมานั้นทำให้ท้องขึ้นท้องพอง ให้จุกให้เสียดเป็นกำลัง ให้ตัวร้อน ให้จับเป็นเวลา ให้คลื่นเหียนอาเจียนแต่ลมเปล่า ระดูมีมาไม่สะดวก มีสีดจน้ำตาลออกดำอันจาง ให้ปวดเป็นกำลัง

5.3 โลหิตอันบังเกิดแต่กองอาโปธาตุ ถ้าเกิดแก่สตรีผู้ใด มีสามีแล้วหรือยังไม่มีก็ดี เมื่อระดูจะมีมานั้นกระทำให้ลงไปวันละ 5 - 6 ครั้ง ระดูนั้นเดินออกมาเป็นเมือกเป็นมัน เหม็นคาวยิ่งนัก โลหิตนั้นใส บางทีเป็นเปลวดุจปะระเมหะและไขขาว เดินไม่สะดวก ให้ปวดท้องมากบริโภคอาหารไม่ได้

5.4 โลหิตอันเกิดแก่กองปถวีธาตุ เกิดแก่สตรีผู้ใด มีสามีแล้วหรือยังไม่มีสามีก็ดี เมื่อระดูจะมีมานั้นให้เมื่อยทุกข้อทุกง่าทุกกระดูก ระดูเดินหยุดย่อยมิได้สะดวก บางทีเป็นมันเป็นเมือก บางทีเป็นปะระเมหะระคนออกมากับโลหิต เหนียวดุจยางมะตุม ทำให้ร้อนให้แสบ จุกเสียด ให้ท้องขึ้นเป็นกำลัง ระดูนั้นมีสีดำ แดง ขาว เหลืองระคนกันออกมา มีกลิ่นคาวยิ่งนัก ให้ปวดในอุทรเป็นกำลัง

6. ว่าด้วยยาสำหรับสตรี

ยาบำรุงไฟธาตุ

ดอกดีปลี รากข้าพลุ เกาสะค่าน รากเจตมูลเพลิง เหง้าชิงแห้ง ผลผักชี วานน้ำ หัว
แห้วหมู พิลังกาสา บอระเพ็ด ผิวมะกรูด ยาทั้งนี้ หนักสิ่งละ , ส่วนเสมอกภาค บด
เป็นผง ละลายน้ำส้มซ่า รับประทานครั้งละ 1 ช้อนกาแฟ 3 เวลา ก่อนอาหาร
สรรพคุณ กินบำรุงไฟธาตุให้บริบูรณ์

ยาบำรุงโลหิต

เบญจกูล หนักสิ่งละ 1 บาท โกฐทั้ง 5 เทียนทั้ง 5 สิ่งละ 6 สลึง ผลจันทน์
ดอกจันทน์ กระวาน กานพลู หนักสิ่งละ 1 สลึง เลือดแรด ดอกคำไทย สิ่งละ 3
บาท ผางเสน 2 บาท เกสรบัวหลวง ดอกพิกุล ดอกบุนนาค ดอกสารภี ดอกมะลิ
ดอกจำปา ดอกกระดังงา กฤษณา กระลำพัก ขอนดอก ชะลูด อบเชยเทศ จันทน์
ทั้ง 2 ขมิ้นเครือ เอาส่วนเท่ากัน
สรรพคุณ ต้มรับประทานให้โลหิตงามดี

ยาแก้เลือดลมทำพิษหลังคลอดบุตร

ไพล เปลือกกุ่มทั้งสอง อำพันแดง รากละหุ่งแดง ผลกระวาน กานพลู ข่า ขมิ้น
อ้อย รากหญ้าพันงูแดง รากอังกาบ ผลสมอไทย ผลสมอพิเภก หัวตะไคร้หอม ผล
ข้าพลุ รากเจตมูลเพลิง ชิงแครง ชิงแห้ง เปลือกราชพฤกษ์ รากกระพังโหมทั้ง
สอง ดีปลี สะค่าน เปลือกโลด วานเปราะ เทียนทั้ง 5 โกฐหัวบัว โกฐกระดูก โกฐ
สอ โกฐเขมา โกฐพุงปลา เครื่องสมุนไพร เอาหนักสิ่งละ 1 บาท เครื่องเทศ เอา
หนักสิ่งละ 2 สลึง ทำเป็นผง ปั้นแท่งไว้ ละลายด้วยน้ำสุกก็ได้ น้ำขิงก็ได้ น้ำขาก็
ได้
สรรพคุณ แก้เลือดลมตีขึ้น ชัก อ้าปากมื่อออก ลื่นกระด้าง คางแข็ง และแก้ลมทั้ง
ปวงในปีสสาวะ

ยาปลุกธาตุ

ดอกดีปลี รากข้าพลุ ผักแพวแดง เกาสะค่าน ชิงแห้ง ผลผักชีล้อม วานน้ำ หัวแห้ว
หมู ผลพิลังกาสา ผิวมะกรูด ยาทั้งนี้ ใช้ส่วนเสมอกภาค พริกร้อนเท่ายาทั้งหลาย บด
เป็นผง ละลายน้ำฝิ่งก็ได้ น้ำส้มซ่าก็ได้ สุราก็ได้ให้กิน

สรรพคุณ ปลุกไฟธาตุให้โลหิตงาม ถ้าไม่มีระดู ให้ระดูมีมา ถ้าแม่ลูกอ่อนกินทำให้
น้านมมากทั้งหาโทษมิได้เลย ดีนักแล เป็นยาอายุวัฒนะด้วย

ยาแก้ระดูขัด

หัวดองดึง 8 บาท รากเจตมูลเพลิง ดอกดีปลี เทียนขาว หนักอย่างละ 1 บาท บด
เป็นผง ละลายสุราก็ได้

สรรพคุณ แก้ขัดระดูปีหนึ่งหรือ 2 ปี โหิตที่ตกค้างอยู่นั้นมักกลายเป็นมานโลหิต
มานหิน มานน้ำเป็นริดสีดวงต่าง ๆ ได้

ยาตองสำหรับอยู่ไฟไม่ได้

รากส้มกุ้ง หัวข้าวเย็น รากข้าพลู สมุลแว้ง ขมิ้นเครือ ผลจันทน์ ผลเอ็น สิ่งละหนึ่ง
สิ่ง มะแว้งทั้งสอง สิ่งละหนึ่งสิ่ง จันทน์ทั้งสอง สิ่งละหนึ่งสิ่ง ตรีผลา ตรีภูก
สิ่งละ 2 สิ่ง เจตมูลเพลิง เทียนดำ เทียนขาว สิ่งละ 2 สิ่ง รากเสนียด 3 สิ่ง
ตองสุราหมกข้าวเปลือกไว้ 3 วันให้กิน

สรรพคุณ สำหรับอยู่ไฟไม่ได้ อาเจียน บริโภคเผ็ดร้อนไม่ได้ แก้มตุ๋นกัด มุตมาต ได้
ด้วย